

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME ANABİLİM DALI

KÜRESEL BİR EKONOMİK KURULUŞ OLARAK IMF VE TÜRKİYE POLİTİKALARI

Yüksek Lisans Tezi

Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU

Danışman: Yrd.Doç.Dr. UĞUR ÖZGÖKER

İstanbul, 2009

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME ANABİLİM DALI

KÜRESEL BİR EKONOMİK KURULUŞ OLARAK IMF VE TÜRKİYE POLİTİKALARI

Yüksek Lisans Tezi

Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU

İstanbul, 2009

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Kaan Diyarbakırlıoğlu

Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Programı : Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme

Tez Danışmanı : Yrd.Doç. Dr. Uğur Özgöker

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Haziran 2009

Anahtar Kelimeler : Gelişmekte olan ülkeler, IMF, Türkiye

ÖZET

KÜRESEL BİR EKONOMİK KURULUŞ OLARAK IMF VE TÜRKİYE POLİTİKALARI

İkinci dünya svaşında sonra dünya için yeni bir ekonomik ve politik bir sistem kuruldu.Uluslararası Para Fonu (IMF) dünya ülkelerinin ödemelerini dengelemek şartı giderlerini ve beklentilerini karşılamak amacıyla kuruldu.

Uluslararası Para Fonu tarafından üye ülkeye verilen kredi istikrar programını sürdürme koşuluyla verildi.Uluslararası Para Fonu (IMF) 1947'de kuruldu ve Türkiye üye ülkelerinden bir tanesidir.IMF hiçbirzaman üye ülkelerin ekonomik yapısını gözönünde bulundurmadı.Bundan dolayı bazı gelişmekte olan ülkelerde başarısız oldu.Türkiye IMF tarafından desteklenen istikrar programını sürdüren ülkelerden birtanesidir.

Anahtar Kelimeler: Gelişmekte olan ülkeler, Uluslararası Para Fonu, İstikrar Programı, Türkiye, Gelişmemiş ülkeler

ABSTRACT

A GLOBAL ECONOMICAL ORGANIZATION IMF AND TURKEY POLITICS

A new economical and political system has been established for the world after the Second World war. International Monetary Fund (IMF) was founded for meeting expenditures and expectations of world countries and provided balance of payments. But the credit provided by International Monetary Fund has been given to member country that provided that applying stability programme. International Monetary Fund has been founded in 1947 and one of the its members of it was Turkey. IMF has not been to take into consideration economic structure of member countries. For this reason, IMF failed in some developing countries. Turkey has been continuing stability programme by supported IMF.

Key Words: Developing Countries, International Monetary Fund, Stability Programme, Turkey, Underdeveloped Countries.

İÇİNDEKİLER LİSTESİ

Sayfa

1. GİRİŞ	1
2. ULUSLARARASI PARA FONU (IMF)	4
2.1. IMF'nin Doğuş Nedenleri	4
2.2. Bretton Woods'da Kurulan Para Fonunun Amaçları.....	5
2.3. Bretton Woods Sisteminin Kuralları	6
2.3.1. Döviz Kurlarının (Paritelerin) İstikrarı.....	6
2.3.2. Döviz Denetimi ve İthal Kısıtlamalarının Kaldırılması	7
2.3.3. Yeterli Uluslararası Likiditenin Sağlanması	7
2.4. Bretton Woods Sisteminin İşleyişi ve Yıkılması	8
2.5. Uluslararası Para Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi.....	12
2.6. IMF'nin Yapısı ve Yönetimi	14
2.7. IMF'nin Çalışmaları	17
2.7.1. Düzenleyici İşlevi.....	17
2.7.2. Mali Yardım Mekanizması	19
2.7.3. Kaynakların Kullanımında Koşulluluk (Conditionality).....	21
2.7.4. Mali Yardım Biçimleri	23
2.7.5. SDR'ler.....	26
2.8. IMF ve Az Gelişmiş Ülkeler	28
3. TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK KRİZLER VE "IMF"	32
3.1. 1970'li Yıllarda Serbestleşmeye Geçiş ve 978-80 Krizi.....	32
3.1.1. 1971 Öncesi Uygulanan Denetimli Ekonominin Ayırıcı Özellikleri	33

3.1.2. Denetim Rejiminin Sermaye İthalini Artırmak Üzere Gevşetilmesi: 1974 Petrol Krizinin Etkileri ve Sonuçları	36
3.1.2.1. Esneklik Hazırlayan Etkenler	36
3.1.2.2. Sermaye İthalini Kolaylaştırma Yolları	38
3.1.2.3. Artan Borçlar ve Bozulan Dengeler.....	41
3.1.3. 1978 Döviz Krizi ve IMF İstikrar Programına Geçiş	43
3.1.3.1. Krizde Ortak Özellikler ve Kuraldışı Uygulamalar	43
3.1.3.2. İstikrar Arayışı ve IMF'nin Devreye Girişi: 1977-79	45
3.1.3.3. İkinci Petrol Krizi (1979-80) ve Ağırlaşan Dünya Koşullarına Karşılık Türkiye'de ve Komşularında Doğan Yeni Olanaklar: 24 Ocak 1980 Programına Geçiş	47
3.2. 24 Ocak 1980 Paketiyle Serbestleşmeye Geçiş ve 1988-89 Krizi	50
3.2.1. Tepeden İdeolojiyi Değiştirme.....	50
3.2.2. 24 Ocak Programının Uygulanması	52
3.2.2.1. Ortamı ve Kaynakları	52
3.2.2.2. 1980-88 Dönemi Politikalarının Ortak Noktaları	53
3.2.2.3. 24 Ocak Programının Uygulama Aşamaları	55
3.3. TL'nin Konvertibilitesi, Uluslararası Sermaye Hareketleri İle Mali Piyasaların Serbestleşmesi ve 1994 Krizi.....	69
3.3.1. 1989 Sonrasında Ekonominin Genel Görünümü	69
3.3.2. 32 No.lu Kararname ve Değişiklikleriyle Getirdikleri	69
3.2.1. Dışarı Kaçan Sermayeyi Geri Getirme	69
3.2.2. Sermaye Girişleri, Döviz Fiyatı ve Para İkamesi	71
3.2.3. Kısa Vadeli Sermaye Girişleri, Kredi Genişlemesi ve Enflasyon	73
3.3.3. Dış Sermayeyi İçeri Çekme Yolları	74
3.3.1. GOÜ Arasında Türkiye'nin Yeri	74

3.3.2. İçerde Yüksek Reel Faiz Hadleri	75
3.3.3. Spekülatif Beklentilerle Sermaye Girişi	77
3.3.4. KİT'lerin ve Yerli Özel Şirketlerin Özelleştirilmesi Dışa Satışı	79
3.3.4. Türkiye'nin Dış Yatırımları ve Sermaye Çıkışı	83
3.3.5. 1989-93 Döneminin Başarı Göstergeleri	85
3.5.1. Başarıyı Olumsuz Etkileyen Dışsal Öğeler	85
3.5.2. Çelişkili Büyüme ve Hızlanan Enflasyon	86
3.5.3. Boom'dan Aşağı Dönüş ve Finans Piyasasında Krizin Patlaması: Ocak 1994	88
3.5.4. 5 Nisan İstikrar Paketi ve IMF ile Anlaşmaya Geçiş	91
3.4. Sıcak Paraya Dayalı Büyüme Dönemi	94
3.5. Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve Kriz Sonrası Uyum	102
4. IMF'İN İÇ YÜZÜ	112
4.1. KÜRESEL BORÇ	112
4.1.1. IMF'nin Gölge Programı	112
4.1.2. Politika Çerçevesi Metni	113
4.1.3. Uluslararası Finans Kurumlarının Kredi Anlaşmaları	114
4.1.3.1. Birinci Evre: "Ekonomik İstikrar"	114
4.1.3.2. İkinci Evre: "Yapısal Reform"	120
4.1.3.3. Makro-ekonomik Reformun Toplumsal Etkisi	124
4.1.3.4. Küreselleşme Karşıtları Ne İstiyor?	125
4.1.3.5. IMF'in Sorunu	126
4.1.3.6. Kapitalist Küreselleşmeyi Reddetmek	127
4.1.3.7. Küresel Adaleti Desteklemek	129
4.2 Türkiye Ekonomisi İçin Kriz-Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri	133

4.2.1. 2001 Programının (GEGP'nin) Makroekonomik Hedefleri	135
4.2.2. Makroekonomik Modelin Teknik Sonuçları	135
SONUÇ	137
KAYNAKLAR	141

1. GİRİŞ

Uluslararası ekonomik ilişkiler II. Dünya Savaşından sonra hızla gelişerek çok geniş boyutlara ulaşmıştır. Bu ilişkiler bütünü içindeyse uluslararası ticaret, geçmişte olduğu gibi bugün de en önemli yeri tutmaktadır.

Farklı siyasi rejimlere, sosyal sistemlere ve ekonomik yapılaraya sahip ülkeler arasında gerçekleşen ekonomik işlemler birçok sorunun da kaynağını oluşturmaktadır. Çok kaba olarak belirtmek gerekirse bu sorunlar şöyle özetlenebilir:

Uluslararası ekonomik işlemlerde hangi ödeme araçları kullanılacak, bunların değerleri nasıl belirlenecektir?

Dış ödeme araçlarının değerlerinin istikrarı nasıl sağlanacaktır?

Dünya ticaretinin serbestçe gelişmesi nasıl mümkün olacaktır?

Dış ticaret ve diğer uluslararası ekonomik işlemler bazı ülkelerin dış dengelerinde bozulmalara yol açıyorsa bu dengesizlikler nasıl giderilecektir?

Dış açıkların giderilmesi için gerekli dış finansman nasıl bulunmalıdır? Sorular çoğaltılabilir.

Bu sorunlara çözüm getirmeye yönelik çabalar ise farklı dönemlerdeki uluslararası para sistemlerinin işlevi olmuştur.

Dünya ekonomisinde bugüne kadar iki ayrı uluslararası para sistemi geçerli olmuştur. Bunlardan ilki 1870'lerden 1930'lara kadar süren altın para sistemidir. İkincisi bu sistemin çökmesini izleyen ve 1930-1944 yılları arasında kapsayan buhran döneminden sonra. IMF'nin kurulmasıyla işlerlik kazanan Bretton Woods Sistemidir. 1944 -1973 yılları arasında varolan Bretton Woods Sistemi, altın kambiyo sistemi olarak da adlandırılmaktadır.

Altın para sisteminin başlangıç tarihini kesin olarak söylemek zordur. Ancak bu konuda yaygın kabul gören tarih 1870'dir. Bu sistemde, farklı ulusal paralar arasındaki değişim oranları (pariteler) bu paraların içerdiği altın miktarı tarafından belirlenmekteydi. Döviz kurları ise altının bir ülkeden diğerine nakli için

gerekli masrafların belirlediği dar sınırlar içinde değişebiliyordu. Ödemeler dengesi açık veren ülkelerin dış denkleşmesi yani bu açıklarının giderilmesi «otomatik altın» fiyat mekanizması yoluyla sağlanıyordu. Kısaca özetlemek gerekirse, açık veren ülkeden fazla veren ülkelere altın çıkıyor ve bu çıkış, açık veren ülkede para arzının azalmasına neden olarak fiyatların düşmesine yol açıyordu. Bunun tersi bir olgu, fazla veren ülkede yaşanıyor ve para arzının dış gelirlerin (altın) artmasına paralel olarak büyümesi sonucunda fiyatlar yükseliyordu. Açık veren ülkede iç fiyatların düşmesi sonucu ihracat artıyor, fazla veren ülkede ise iç fiyatlarının yükselmesi sonucu ihracat azalıyor ve sonuçta her iki ülkede de dış denge sağlanmış oluyordu.

Daha sonraları altın para standardında dış denge mekanizmasının işleyişi farklı bir açıklama biçimine kavuşturulmuştur. Günümüzde oldukça yaygın olarak savunulan bu açıklamaya göre dış denkleşmeyi faiz hareketleri sağlamaktadır. Açık veren ülkede para arzı azaldığı için faiz hadleri yükselmekte, fazla veren ülkede para arzı arttığı için düşmekte, bunun sonucunda, dış dengesi fazla veren ülkeden açık veren ülkeye kısa vadeli sermaye transferi gerçekleşmektedir. Amacı yüksek faiz oranlarından yararlanmak olan sermaye akımları dış açıkların kapanmasına, dış fazlaların ise azalmasına katkıda bulunmaktadır. Bazı iktisatçılar bu açıklamalarını, o yıllarda Batı'nın malî merkezi olan Londra Para Piyasasında gerçekleşen kısa vadeli sermaye hareketleriyle ilgili bulgulara dayandırmıştır.

Altın para sistemine ve bu sistemin temelindeki altın standardına Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ara verilmiştir. Savaş sonrasında tekrar bu sisteme dönme çabalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak burada ulusal paraların değeri altına bağlı olarak yeniden belirlenirken eski parametrelerin aynen kabul edilip edilmeyeceği noktasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu anlaşmazlığın kökeninde savaş yıllarındaki şiddetli enflasyonun ve etkilerinin ülkeler arasında farklılık göstermiş olması ve buna bağlı olarak da ülkelerin dünya pazarlarındaki göreceli rekabet güçlerinin değişmesi gelmektedir.

Ancak bütün bu güçlüklerle karşılaştıkça ülkeler birbiri ardından altın standardına geçmiş ve 1928 yılında altın para sistemine geri dönmüş bulunuyordu. Ne var ki altın para sisteminin ömrü çok kısa olmuştur. 1929 yılında beliren Dünya Ekonomik Buhranı dünya üretiminin büyük ölçüde düşmesine ve dünya ticaretinin hızla daralmasına yol

açarak, millî gelir ve istihdam düzeylerindeki gerilemeleri önlemek amacıyla mücadelecî devlet politikalarının uygulanmaya başlamasına neden olmuştur.

Bu politikalar, ithalata kısıtlamaların getirilmesiyle, altın ve döviz rezervlerinin kullanımı üzerinde denetim uygulanmasını da kapsıyordu. Dolayısıyla altın para sisteminin öngördüğü kuralların geçerli kalabilmesi artık söz konusu olamazdı. Bütün bu gelişmelerin kaçınılmaz sonucu olarak gelişmiş Batı ülkeleri 1930'larda altın para sisteminden ayrılmaya başladı ve bu süreç sistemin ortadan kalkmasıyla son buldu. 1930-1944 dönemi de uluslararası parasal ilişkilerde bir karmaşa ve sistemsizliğin hüküm sürdüğü yıllar oldu. Bu olgu 1944'de IMF'nin düzenleyici ve yönlendirici kuruluş olarak merkezini oluşturduğu yeni bir dünya para sisteminin kurulmasına kadar devam etmiştir.

Günümüzde uluslararası para sisteminin nasıl işlediğini kavramak için 1973'de çöken Bretton Woods Sistemini bilmek gereklidir. Dolayısıyla analizimiz 1944'de IMF'nin kuruluşuna inmelidir. IMF'yi tanımadan önce ise bu kuruluşun doğuşuna yol açan etkenler anlaşılmalıdır.

2. ULUSLARARASI PARA FONU (IMF)

2.1. IMF'İN DOĞUŞ NEDENLERİ

Uluslararası Para Fonu'nun kurulmasına yol açan nedenleri 1930'lu yıllarda aramak gerekir. Büyük Buhran yılları olarak bilinen bu dönemde uluslararası ekonomik ilişkiler tam bir darboğaz içine girmişti. Buhranın millî gelir ve istihdam düzeyleri üzerinde yarattığı daraltıcı etkilerden kurtulabilmek ve küçülen dünya piyasalarındaki mevcut paylarını koruyabilmek için, çoğu ülke bir yandan rekabetçi devalüasyonlara başvuruyor, öte yandan kendi pazarını dış rekabetten korumak için gümrük tarifelerini yükselterek, miktar kısıtlamaları getiriyor ve ithalatta döviz tahdidine gidiyordu.

Bütün bu uygulamaların sonucunda dünya ticaret ve üretiminin daha da daraldığı izleniyordu. Komşuyu fakirleştirme politikası (beggar thy neighbour policy) adı verilen söz konusu uygulamaları, her ülkenin kendi dışındaki ülkelere karşı yürürlüğe koyması, mantıksal olarak başka bir sonuç veremezdi. Bu, dönemin bir başka özelliği de, dünya ticaretinin serbest dövizle ticaretten, kliring ve takas anlaşmalarıyla yapılan ticarete kaymasıydı.

Yaşanan bu deneyimler daha II. Dünya Savaşı bitmeden yeni bir uluslararası para sisteminin kurulması, bu sistem aracılığıyla döviz kurlarında istikrar sağlanması, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi, uluslararası rezerv sorununun çözüme kavuşturulması ihtiyaçlarını gündeme getirmişti. Bu ihtiyaçlara cevap verecek bir uluslararası para sistemini oluşturmak amacıyla ABD ve İngiltere gibi gelişmiş kapitalist ülkelerin öncülük etmesiyle 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında 44 ülkenin delegasyonlarıyla Danimarka temsilcisinin katıldığı bir konferans toplanmış ve burada Uluslararası Para Fonu'nun kurulması karıştırılmıştır. Bretton Woods'da oluşturulması karar altına alınan bir diğer kuruluş ise Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasıdır.¹

---

¹ Mustafa Sönmez, "Kriz, IMF ve Sermaye Birikiminde Tıkanma", Bizim İçin Ağılama IMF, (Der.Masis Kürkçügil), Everest Yayınları, İstanbul 2002, s. 21.

IMF 27 Aralık 1945'de 30 ülkenin, kuruluşu yaratan anlaşmayı imzalanmasıyla doğmuş, malî anlamda çalışmalarına 1 Mart 1947'de başlamıştır.²

2.2. BRETTON WOODS'DA KURULAN .. PARA FONUNUN AMAÇLARI

1944'de Bretton Woods kasabesindeki uluslararası konferansın çalışmaları sonucunda, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu kurulmuştur, Para Fonu, günümüze dek geliştirilmiş en büyük uluslararası para örgütünü oluşturmaktan öteye, bünyesinde uluslararası alanda kabul edilmiş en önemli para tedbirlerini içererek, uluslararası para sisteminin temelini kuran bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır.

Para Fonunun kuruluşundaki hedefler, Fon Ana sözleşmesinin birinci maddesinde belirtildiği gibi, altı nokta etrafında toplanabilir:

1. Uluslararası para meseleleri konusunda danışma ve işbirliği olanağını sağlayacak geçici olmayan bir kurumun aracılığıyla, uluslararası parasal işbirliğini teşvik etmek,

2. Uluslararası ticaretin gelişmesini ve, dengeli büyümesini kolaylaştırmak ve böylelikle iktisat siyasasının ana hedefleri olan yüksek istihdam ve reel gelir seviyelerinin artışı teşvik etmek, düşüşünü önlemek ve üye ülkelerin verimli kaynaklarının gelişmesine katkıda bulunmak,

3. Kambiyo istikrarını teşvik etmek, üyeler arasında düzenli kambiyo ilişkilerini temin etmek ve birbirini izleyen kambiyo kuru düşüşlerini önlemek,

4. Üye ülkelerin aralarındaki carî işlemlerin yürütülmesi için çok yönlü bir ödemeler sisteminin kurulması ve dünya ticaretinin gelişmesini engelleyen kambiyo kontrollerinin kaldırılmasını desteklemek,

5. Fonun kaynaklarını yeterli güvenceler altında (geçici olarak) üye ülkelere tahsis ederek, kendilerine güvenlerini arttırmak ve böylelikle dış ödemelerindeki dengesizlikleri ulusal ya da uluslararası refahı zedeleyen önlemlere başvurmadan düzeltmelerini sağlamak,

---

² Cem Alper - M.Tüba Ongun, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme, Evrim Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1988, s. 139-142.

6. Yukarda belirtilenler uyarınca, üyelerin uluslararası dış ödemelerindeki dengesizliklerin derecesini azaltmak ve süresini kısaltmak.

Geniş kapsamlı olan bu madde, Para Fonu üyesi ülkelerin, kambiyo kurlarını hangi şartlar altında ve nasıl düzenleyeceklerini, dış ödemelerindeki dengesizlikleri ayarlayabilmeleri için Fondan sağlanan kaynakları nasıl ve ne biçimde kullanacaklarını belirtmemiş, sadece Fon ve üye ülkelerin birbirlerinden neler beklediklerini özetlemiştir. Fonun üye ülkelere borçlanması ve üyelerin Fon kaynaklarına katkıda bulunmaları nedeniyle Fon bir uluslararası likidite stokuna sahiptir; bu kaynakları ise, dış ödeme dengesizlikleriyle karşı karşıya olan üyelere tahsis eder. Böylelikle, döviz kurlarının istikrarlı kalması sağlanacağı gibi, dünya ticaretini engelleyebilecek kontrollerin uygulamaya konulmasının önleneyeceği düşünülmüştür. Fon, zamanla, üyelerinin karşılaştıkları uluslararası özellikteki parasal sorunların tartışılabilirdiği ve çözüme çalışıldığı bir ortamı kurmayı ve özellikle son senelerde sorunları daha da belirgin hale gelmiş gelişmekte olan ülkelere, tavsiye ve teknik yardım sağlamayı amaçlayan bir kurum olma yoluna da girmiştir.³

2.3. BRETTON WOODS SİSTEMİNİN KURALLARI

Bretton Woods Sisteminin ortaya koyduğu kurallar üç başlık altında toplanabilir. Bunlar; döviz kurlarında istikrar, kambiyo denetimi ve ithal kısıtlamalarının kaldırılması ve yeterli uluslararası likiditenin sağlanması olarak özetlenebilir. Şimdi sistemin bu noktalarda IMF'ye verdiği görevleri görebiliriz.

2.3.1. Döviz Kurlarının (Paritelerin) İstikrarı

Bretton Woods Sistemi bu amaçla bir ayarlanabilir sabit kur sistemi getirmiştir. Buna göre 35 ABD doları 1 ons altına eşdeğer kabul edilmiş ve altın karşısında ABD dolarına, bu sabit kur üzerinden sınırsız konvertibilite tanınmıştır. Diğer IMF üyelerinin ulusal paralarının değeri de ABD doları karşısında belirlenmiş ve Fon'a kaydedilmiştir. Bu paraların dolar karşısındaki değerlerinin yukarı ve aşağı yönlerde % 1 oranını aşmayan bir sınır içinde dalgalanmasına izin verilmiştir. Serbest döviz piyasasında bu

---

³ Gül Ünver Turan, Uluslararası Para Sistemi Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1980, s.90-91.

sınırların aşılması durumunda ilgili ülkenin merkez bankası, döviz alım-satım işlemleri yürüterek paritelerin istikrarını sağlamakla yükümlü tutulmuştur.

IMF kur değişikliği karşısında esnek bir ilke koymamış, dış ödemeler dengesinde «temel bir dengesizliğin» varlığını kur değişikliğinin zorunlu koşulu olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte % 10 oranını aşmayan devalüasyonlara, Fon'a önceden bildirilmek kaydıyla, izin verilmesi uygun görülmüştür. Bu oranı aşan devalüasyonlar için ise IMF görüşü ve onayı gerekli kılınmıştır. Ancak IMF Ana Sözleşmesinin hiçbir yerinde «temel dengesizlik» kavramına açıklık getirilmemiş olması, daha sonra Fon'a yöneltilen önemli bir eleştiri konusunu oluşturmuştur.

IMF kuralları arasında, dış ödemeler dengesi devamlı fazla veren ülkelere karşı alınacak önlemlere de yer verilmiştir. Bu kuralların mantığına göre, devamlı dış ödeme fazlası veren ülkenin parasına talep artacak ve o ülkenin Fon kotasındaki parası, bu artan talep sonucu kredi olarak kullanılmaya başlanacaktır. Bu gibi durumlarda IMF söz konusu ülkeden, dış dengesindeki fazlayı gidermesi için dış ticaret kısıtlamalarını azaltmasını ve revalüasyon yapmasını isteyecektir. Bu önlemler alınmadığı takdirde IMF o ülkenin parasını kıt para ilan edebilecektir. Bunun sonucunda diğer IMF üyeleri, söz konusu ülkeyle ticari ilişkilerinde kısıtlayıcı - koruyucu önlemler almakta serbest olacaklardır.

2.3.2. Döviz Denetimi ve İthal Kısıtlamalarının Kaldırılması

Bu amacın gerçekleşebilmesi için Fon, bütün ülkelerin ilke olarak ithal kısıtlamalarına son vermelerini, aynı mal için farklı tarifeler uygulamamalarını, katlı kur (değişik mal ve hizmetler için değişik döviz kurları) sistemlerine başvurmamalarını, kliring ve takas gibi ikili anlaşmalar yerine çok yanlı bir ödemeler sistemi yürütmelerini öngörmüştür. IMF'nin söz konusu amacı için çaba göstermek 1948 yılında oluşturulan GATT'ın merkezi görevi ve işlevi olmuştur.

2.3.3. Yeterli Uluslararası Likiditenin Sağlanması

IMF'nin bu amacın gerçekleştirilmesi için geliştirdiği mekanizmaya göre, her ülkeye Fon'a üye olurken bir kota ayrılır. Kotalar, ülkelerin milli gelirleri, toplam rezervleri ve dış ticaret hacimlerini dikkate alan bir formüle göre saptanır. Her beş yılda

bir gözden geçirilerek gerek görülürse arttırılır. Kotaların büyüklüğü üyelerin IMF'deki oy ağırlığını ve kullanabileceği kredi tutarını belirler. Üyelerin kotalarının 1/4'i altın, kalan kısmı ulusal paraları cinsinden yapılan katkılardan oluşur.

Üyelerin Fon'dan sağlayabilecekleri normal krediler, çekme hakları olarak adlandırılır ve beş bölüme ayrılır. Birinci bölüm, üyelerin altın olarak yatırmakla yükümlü olduğu paydan oluşur ve altın dilimi adını alır. Bu dilimin kredi olarak çekilebilmesi hiçbir koşula bağlı değildir ve otomatiktir. Birinci kredi diliminden yararlanmak da nisbeten kolaydır. Ancak diğer kredi dilimlerinden yararlanabilmek için Fon'un öne sürdüğü koşulların kabulü gerekir. Bu koşullar kredi talep eden ülkede fiyat istikrarının ve dış dengenin sağlanabilmesi için kamu harcamalarının asılması, vergilerin artırılması, para arzının daraltılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve devalüasyon gibi önlemleri içerir.

IMF'deki çekme haklarından kredi almak isteyen ülke, kurallara göre, Fon'a başvurur ve krediyi hangi döviz cinsinden istediğini bildirir. Talebi olumlu karşılırsa ulusal parası karşılığında, açılan kredinin öngördüğü dövizini alır. Borcunu geri ödemek için ise altın ya da IMF tarafından kabul edilen bir dövizini kullanarak daha önce Fon'a devretmiş olduğu ulusal paradan satın alır. Bir ülkenin borçlanma sınırını Fon'daki kotasının ulusal paradan oluşan kısmı belirler. Bu payın kotanın % 200'ünü aşması durumunda, o ülkenin IMF'den yeni bir kredi alması mümkün değildir. Kısa vadeli açıkların kapatılabilmesi için verilen IMF kredilerinin 3-5 yıl içinde geri ödenmesi gerekir.⁴

2.4. BRETTON WOODS SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ VE YIKILMASI

Bretton Woods Sistemi ilk yıllarda döviz kurlarında istikrar sağlanmasında ve uluslararası likidite ihtiyacının karşılanmasında genelde başarılı olmuş ve dünya ticaretinin gösterdiği hızlı gelişmeye katkıda bulunmuştur

Ancak sistemin anahtar para olarak dolara tanıdığı merkezî rolden ve dış denge mekanizmasının esnek bir biçimde işlememesinden kaynaklanan zaaf lar uluslararası para sisteminde aksaklıklar doğurmuştur. Aşağıda inceleneceği gibi bu zaaf lar dünya

---

⁴ Doğan Uysal, IMF Politikaları ve Türkiye, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2004, s. 44.

ekonomisindeki gelişmelerin etkisiyle büyümüş ve sistemi çalışmaz duruma getirmiştir.

Sistemin birinci zaafı, likidite sorunu olarak adlandırılabilir. Bu sorun, altınla birlikte uluslararası ödemelerde kullanılan ana rezerv rolünü üstlenen ABD dolarından kaynaklanmaktadır. Savaş sonrasında uluslararası ekonomik ilişkilerin ve dünya ticaretinin gösterdiği gelişme, doları kısa zamanda çok aranan bir rezerv para yapmıştır. Altının hem üretiminin sınırlı olması, hem de sanayi gibi başka kullanım alanlarının bulunması, doları kısa zamanda en önemli ödeme aracı haline getirmiştir. Bütün bunlardan çıkan sonuç, dünya çapındaki dolar talebinin ABD'nin büyük ödemeler dengesi açıklarıyla karşılanmasını gerektirdiğidir. ABD ödemeler dengesi açıkları aşağıdaki inceleyeceğimiz gibi bu amaca hizmet etmiş, ancak bu defa ABD dolarının hızla değer kaybetmesi olgusuyla karşılaşmıştır. Bretton Woods Anlaşmasıyla bütün paraların değerinin kendisine bağlandığı ABD dolarının, resmi değerini temsil edemez duruma gelmesi ise, sistemin en önemli dayanaklarından birisinin ortadan kalkması anlamını taşımaktadır. Bu genel açıklamadan sonra, ABD dolarının geçirdiği gelişim sürecini daha ayrıntılı inceleyebiliriz.

Savaş ertesinde, artan ihtiyaçlara bağlı olarak genel bir dolar kıtlığı görülür. Ancak, uzun süre devam etmesi beklenen bu dolar kıtlığı kısa zamanda ortadan kalkmış ve yerini dolar bolluğuna bırakmıştır. Dünya piyasalarının dolara doymasına yol açan bu bolluğun temelinde, ABD dış ödemeler dengesinin kronikleşen ve büyük boyutlara ulaşan açıkları vardır. ABD dış ödemeler dengesi 1947 -1949 döneminde yılda ortalama 1.1 milyar dolar fazla verirken, 1951-1956 döneminde aynı tutarda açık vermiş, bu açık 1958-1962 döneminde 2.5 milyar dolara ulaşmıştır.

ABD dış açıkları, bu ülkenin dış ticaretinin açık vermesinden kaynaklanmamıştır. Aksine ABD dış ticaret dengesi uzun yıllar fazla vermiş, ancak bu fazla, zaman içinde sürekli bir azalma göstermiştir. Bu azalmanın nedeni ise ABD'nin ekonomik üstünlüğünün zayıflaması ve savaşın yaralarını saran B. Avrupa ve Japonya'nın keskinleşen ekonomik rekabeti karşısında dünya piyasalarındaki egemenliğinin kaybolmasıdır. Bu süreç 1958 yılından sonra giderek belirgin hale gelmiştir.

ABD'nin dış ödemeler dengesinin kronik ve artan oranda dış açıklar vermesinin önemli bir nedeni, bu ülkeden, başta Batı Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli

bölgelerine sermaye ihracıdır. Söz konusu sermaye ihracı ABD tekellerinin yatırımlarının yanısıra kısa vadeli sermaye transferlerini ve resmî kredi ile yardımları kapsamaktadır.

Özel dolaysız yabancı sermaye yatırımlarındaki artışın temelinde AET'nin kurulmasının payı büyüktür. AET'nin kuruluşu, AET üyeleri arasındaki ticareti geliştirerek ve AET dışı ülkelere uygulanan ortak gümrük tarifesi aracılığıyla Amerikan ihraç mallarının bu piyasalara girmesini güçleştirerek, ABD'nin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Düşükleri bu elverişsiz konumdan kurtulmak için ABD tekelleri gümrük duvarlarını aşmaya çalışmak yerine AET ülkelerinde yatırımlar yapma yolunu tercih etmişlerdir. Bu etkenlere bağlı olarak ABD'nin transferler ve uzun vadeli sermaye hareketleri bilançolarının verdiği dış açıkların tutarı, 1960'lardan sonra giderek artmıştır.⁵

Diğer yandan ABD'den Batı Avrupa'ya yönelik kısa vadeli sermaye transferleri de, ABD ödemeler dengesi açıklarının büyümesine katkıda bulunmuştur. Bu sermaye transferleri, Avrupa'daki yüksek faiz oranlarıyla, ABD ve Avrupa'daki faiz farklarından yararlanarak (arbitraj işlemleriyle) kazanç sağlamak gibi amaçlar gütmekteydi.

ABD resmî yardımlarının amacı, dünyanın her yanında müttefiki olan rejimleri desteklemek ve ayakta tutmak olmuştur. Buna bağlı olarak ABD askeri ve ekonomik yardımları önemli boyutlara ulaşmıştır. ABD dış açıklarının özellikle 1964 yılından sonra gösterdiği artışın temelinde Vietnam Savaşı'nın yol açtığı harcamalar önemli yere sahiptir. 1958-1962 döneminde yılda ortalama, 2.5 milyar dolar olan dış açık 1967-1971 döneminde kısmen bu etkene bağlı olarak 8 milyar dolara çıkmıştır.

ABD'nin kronik ve büyüyen dış açıkları başlangıçla sıkıntısı çekilen dünya likidite ihtiyacının karşılanmasını sağlamış, ancak zamanla ABD dolarına olan güvenin sarsılmasına neden olarak Bretton Woods Sisteminin yıkılmasında etkili olmuştur. Bu, aşağıda inceleyeceğimiz Güven Sorunu adlı zaafa yol açmıştır.

- ABD'nin dış açıkları, ABD'nin sarsılan ekonomik egemenliğiyle paralel bir gelişme göstermiş ve bunun sonucunda dolar altın karşısında resmî değerini temsil etmeyen aşırı değerlendirilmiş bir para konumunu kazanmıştır. Bu olguya bağlı olarak dolara karşı ve altın lehinde spekülasyon hareketlerinin dev boyutlara vardığı görülür. Doların

---

⁵ Uysal, s. 87.

altın karşısında sınırsız konvertibiliteye sahip olması spekülasyonları kolaylaştırmış, özel spekülâtorlerce başlanılan bu hareketlere zaman zaman Batılı merkez bankaları da katılmış ve 1950 başında 25 milyar dolar olan Amerikan altın stoku 1971 Ağustos'unda 10.2 milyara inmiştir. Buna Bretton Woods Sistemi'nin "Güven Sorunu" denmektedir.

- Sistemin üçüncü zaafı «seignorage» adı da verilen "emisyon kazançları" sorunudur. Emisyon Kazançları Sorunu ilk kez Fransa Devlet Başkanı De Gaulle tarafından gündeme getirilmiştir.⁶

De Gaulle, her ülkenin dış ödemelerini finanse edebilmek için döviz geliri elde etmek zorunda olduğunu, oysa ABD için böyle bir zorunluluğun bulunmadığını, çünkü doları uluslararası rezerv yapan para sistemi sayesinde ABD'nin bu tür ihtiyaçlarını karşılamak için emisyon yapmasının yeterli olduğunu öne sürmüştü ve «seignorage» sorunu adını verdiği bu ayrıcalığı ortadan kaldıracak olan altın sistemine geri dönülmesini savunmuştur.

Bütün bu oluşumlar sonucunda dolar stoklarına sahip kişi ve kuruluşların bunları altına çevirme çabasına hız verdiği görülür. Sonuç, 1968 yılında ABD dışındaki dolar stoklarının altına konvertibiliteye izin vermeyecek bir düzeye ulaşması ve biri resmi diğeri rayiç fiyattan işlem yürütülen ikili bir altın piyasasının meşrulaşması olmuştur

- Bretton Woods Sisteminin dördüncü zaafı "dış denkleme" sorunudur. Fon, gelişmiş ülkeler söz konusu olduğunda kur değişikliklerinin yapılmasını onaylamamış, bu konuda tutucu davranmış, sürekli dış fazla veren ülkelere Fon'un «kıt para» yaptırımının uygulanmasını sağlamamıştır. IMF, ABD dolarının devalüe edilmesini ise, sistemin bütününe tehdit edecek bir işlem olarak görmüş ve buna asla taraftar olmamıştır. Fon'un bu politikası, 1944 yılında tesbit edilmiş olan sabit pariteleri belirleyen koşulların hızla değiştiği dünya'da, sistemin çöküşünü hızlandırmaktan başka bir şeye yaramamıştır.

IMF, sistemi güçlendirmek amacıyla bazı değişiklikler getirmiş, örneğin 1967 yılında zayıflayan doları takviye etmek için "Special Drawing Rights" (SDR - Özel Çekme Hakları) ya da kısa adıyla SDR'yi yaratmış, mevcut finansman kaynaklarına ek bazı imkânlar getirmiş, fakat bunlar sistemi ayakta tutmaya yetmemiştir. Vietnam savaşıyla

---

⁶ Cem Alper - M.Tüba Ongun, s. 151.

birlikte ABD'de tırmanışa geçen ve izlenen politikalarla denetim altına alınamayan enflasyon, sorunların ağırlaşmasına neden olmuş, dolara güvensizlik, spekülasyonlar ve mali istikrarsızlık sistemin ilkelerini işlemez duruma sokmuştur.

1971 yılında ABD Başkanı Nixon'un doların altına olan konverbilitesine son vermesi ve ithalat vergilerini % 10 artırması ilkelerin geçerliliğini kaybetmesinin kabulüdür.

Bu gelişmeler; Onlar Grubu adı verilen gelişmiş kapitalist ülkelerin 18 Aralık 1971 tarihinde Smithsonian Anlaşması'nı imzalayarak şu kararları vermesiyle sonuçlanmıştır:

Dolar altın karşısında % 7.8 oranında devalüe edilmiş, ulusal paraların dolar çevresinde oynama marjları % 2.25'e çıkartılmış, ABD ithalata koymuş olduğu vergiyi kaldırmış, altın karşısında mark % 4.6, yen de % 8 oranında devalüe edilmiştir.

Smithsonian Anlaşmasına karşın, ABD dış açıkları ve dolardan kaçışın sürdüğü görülür. Bu olgu karşısında ABD, 12 Şubat 1973'de parasını yeniden, bu kez % 10 oranında devalüe etmiştir. Ancak dolardan kaçışın devamı üzerine, 1 ons altının değeri 100 dolara çıkmış ve Avrupa borsaları iki hafta kapatılmıştır.

Borsalar açıldığında Smithsonian Anlaşmasının uygulanma koşullarının kalktığı görülmüş. AET üyeleri paralarını sabit kurdan birbirine bağlayarak dolara karşı dalgalanmaya bırakmışlardır. Diğer ülkelerin bir kısmı paralarının değerini SDR'ye ya da bir konvertibl dövizle bağlamış, bir kısmı ise tam ya da kontrollü olarak dalgalanmaya bırakmışlardır. Sonuç, Bretton Woods'da oluşturulan ayarlanabilir sabit kur sisteminin yıkılması ve dünya para sisteminin mevcut özelliklerini kazanmaya başlamasıdır.⁷

2.5. ULUSLARARASI PARA SİSTEMİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

IMF, yeni bir uluslararası para sisteminin ana çizgilerini belirlemek amacıyla çalışmalara 1972 yılında başlamıştır. Başlangıçta Bretton Woods'da oluşturulduğu gibi istikrarlı ve bunun yanında daha etkin bir dış denkleme mekanizmasıyla, uluslararası likiditenin daha sıkı denetimine yer veren bir yapı düşünülüyordu. Ancak böyle bir sistemin ayrıntılarının formülasyonu kolay olmamış ve bu güçlükler 1973-1974 Birinci

---

⁷ Cem Alper - M.Tüba Ongun, s. 166-169.

Petrol Şokunun etkisiyle artmıştır. Sonuçta, üyelerin döviz kuru politikalarını yönlendirecek ilkelerin tesbiti ve SDR'nin özelliklerinin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Sistemde reformun ayrıntıları son biçimiyle 1978 Ocak ayında Jamaica'da kararlaştırılmış ve 1 Nisan 1978'de yürürlüğe giren «İkinci Değişiklik» içinde yer almıştır.

Söz konusu değişiklik IMF'nin bunlar üzerindeki denetimini güçlendirmiş ve sistemin gelecekte alacağı yöne ilişkin öneriler getirmiştir. Değişiklik ile ayrıca, üyelere kendi seçecekleri kambiyo düzenlemelerini benimseme hakkı verilirken, döviz kuru politikaları noktasında belli yükümlülükler getirilmiş, bu konuda Fon'a gözetim ve denetim hakkı ve görevi verilmiştir.

İkinci Değişiklik ile altının resmî fiyatı, ana uluslararası rezerv olarak SDR'nin kabul ettirilmesini sağlamaya yardımcı olmak amacıyla kaldırılmıştır. Bu değişiklik ile Fon, koşulları uygun bulunduğu takdirde tekrar sabit kur sistemine dönülmesini de öngörmüş ancak tüm üyeleri yeni sisteme katılmakla yükümlü tutmamıştır.

Bretton Woods Sisteminin 1973'de çökmesinden sonra IMF'nin üyelerine sağladığı malî yardım araçlarının da arttığı görülür. Ancak bu alandaki gelişmeler daha önceki yıllara uzanmaktadır.

Başlangıçta Fon'un üyelerine malî yardım sağlama aracı yalnız kredi dilimlerinden oluşuyordu. 1952'den, özellikle de 1965 yılından sonra kredi dilimlerinden yararlanılması (kredi çekmeleri) genellikle Stand-by düzenlemelerine bağlanmıştır. Böylelikle üye ülkelerin Fon'dan belli süreler içinde belirli tutarlarda kredi alabilmesi, öngörülen ekonomi politikası önlemlerinin yerine getirilmesiyle ilişkilendirilmiştir.

Ancak özel ekonomik etkenlere bağlı olarak beliren dış ödemeler dengesi sorunlarının hafifletmesine yardımcı olmak amacıyla yaratılan çeşitli imkânlar da zamanla Fon bünyesinde yer almaya başlamıştır. Bu imkânlar özellikle AGÜ'e yöneliktir.

Söz konusu yeni finansman kaynakları ve bunların oluşturulduğu tarihler aşağıda özetlenmiştir:⁸

---

⁸ Eğilmez, Mahfi, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Türkiye, Creative Yayınları, İstanbul, 1996, s. 19-22.

- Telafi Edici Finansman Kolaylığı (1963)
- Tampon Stok Finansman Kolaylığı (1969)
- Genişletilmiş Fon Kolaylığı (1974)
- Ek Finansman Kolaylığı (1977) Genişletilmiş Kullanım Politikası (1981)
- Geçici nitelikteki, 1974 ve 1975 yıllarında kurulan iki Petrol Kolaylığı

Yukarıda belirtilenler dışında; kaynakları IMF'nin genel kaynakları arasında yer almayan, ancak IMF tarafından yönetilen bazı fonlar da bulunmaktadır. Bunlar:

- Petrol Kolaylığı Sübvansiyon Hesabı (1975)
- Güven Fonu (1976)
- Ek Finansman Kolaylığı Faiz Sübvansiyonu Hesabı (1980)

2.6. IMF'İN YAPISI VE YÖNETİMİ

1984 Haziran'ı sonunda IMF'nin 146 üyesi vardı ve bunların 41'i Bretton Woods Konferanslarında temsil edilen 41 ülkeden oluşuyordu. Bretton Woods Konferansına katılan Sovyetler Birliği Fon'a üye olmamış, başlangıçla Fon üyeleri arasında yer alan Polonya 1950, Çekoslovakya 1954, Küba ise 1964'de kuruluştan ayrılmıştır. Günümüzde IMF üyeleri arasında Romanya, Yugoslavya, Çin H.C., Vietnam, Laos ve Kamboçya da bulunmaktadır. Üye olmayan ülkelerden birisi de İsviçre'dir.

Her üyenin oy ağırlığı daha önce belirtilmiş olduğu gibi Fon'daki kotasının büyüklüğüne bağlıdır. IMF kotaları son defa 1983 Mart'ında alınan kararla % 47,5 oranında arttırılarak 90 milyar SDR'ye çıkartılmıştır. 1986 yılında ABD kotalar içinde yaklaşık % 19.29 luk bir paya sahipti. Onu % 6.68 ile İngiltere, % 5.84 ile F. Almanya, % 4.85 ile Fransa ve % 4.57 ile Japonya izliyordu. Suudi Arabistan'ın payı % 3.47 dolayındaydı. Türkiye'nin kotası ise toplam içinde % 0.403'luk bir paya sahiptir.

IMF'nin en yüksek yetkili organı "Guvernörler Kurulu"dur. Üye ülkelerin istediği biçimde atadığı bir Guvernörle yardımcısından oluşur. Guvernörler genellikle ülkelerin maliye bakanları ya da merkez bankası başkanlarıdır. ⁹

---

⁹ Soyak, Alkan, Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi, 2. b, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.11.

Bu kurulun sahip olduğu yetkiler iki bölümde incelenebilir. Bunların bir kısmı başka organlara devredilemez. Büyük bir kısmıysa Yürütme Kurulu'na devredilebilir ve edilmiştir. İlk gruba giren yetkiler arasında başlıcaları:

- Fon'a üye kabulü ve bunun belirlenmesi,
- Kotaların belirlenmesi,
- SDR dağıtımları (tahsisleri).
- Fon'un net gelirlerinin dağıtımı,
- Yürütme Kurulu'nun Fon Ana Sözleşmesiyle ilgili yorumlarına İtirazların karara bağlanmasıdır.

Guvernörler Kurulu normal olarak yılda bir defa, ya da en az 15 üyenin çağrısı ya da toplam oyların en az 1/4'inin sağlanması üzerine toplanabilir.

Yürütme Kurulu, bir kısmı atanmış bir kısmı da seçilmiş olan Direktörlerden oluşur. Fon'daki en büyük kotalara sahip 5 ülke, IMF Ana Sözleşmesi uyarınca kendi Direktörlerini atarlar. Günümüzde bu ülkeler, ABD, İngiltere, Federal Almanya, Fransa ve Japonya'dan oluşur. Ana Sözleşme 15 üyenin, atama hakkına sahip olmayan ülkelerin adayları arasından seçilmesini öngörmektedir. Seçimler iki yılda bir yapılır. Bölgesel ve siyasal etkenler seçimlerde rol oynar, çeşitli ülkeler blok halinde hareket ederler.

Seçim yapıldığı yıl ve ondan önceki yıl ulusal parası Fon işlemlerinde en çok kullanılmış olan iki ülke, en büyük kota sahibi 5 üye arasında yer almıyorsa, bu ülkelerin biri ya da ikisi birden Fon'a kendi direktörlerini atama hakkına sahip olurlar. Böyle bir durum ortaya çıktığında ise atama yoluyla gelen direktörlerin sayısı azalır. Suudi Arabistan'ın 1978'den beri bu yolla atanmış bir direktörü vardır.

Yürütme Kurulu Fon'un güncel işlerinden sorumludur. Fon sözleşmesi ve Guvernörler Kurulu'nun kendisine tanıdığı yetkileri kullanır. Fon'un güncel çalışmalarının yürütülmesinde iktisat, maliye, hukuk gibi alanlarda uzmanlaşmış elemanlardan kurulu Fon çalışma kadrosundan yararlanır. Kurulun toplanabilmesi için oyların yandan fazlasına sahip olan Direktörlerin bulunması gereklidir. Gündemde görüşülecek bir madde olması çalışmalara başlanması için yeterlidir.

IMF bünyesindeki organlar arasında iki de komite bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1974'de oluşturulmuş olan Geçici Komitedir. Görevi uluslararası dış denkleme de dahil

olmak üzere uluslararası para sistemine ilişkin konularda danışmanlık yapmak, Yürütme Kurulu'nun Fon Sözleşmesi maddelerinde değişiklik yapma önerilerini incelemek ve dünya para sistemi açısından anî bir tehdit oluşturabilecek gelişmelerle ilgilenmektir. Fon'a Direktör atama hakkına sahip her ülke ile, Direktörleri seçen ülke grupları, söz konusu komiteye bir üye ve yedi kadar da yardımcı atayabilirler. Komite üyeleri Fon'daki bir Governör olabileceği gibi, bir bakan ya da onunla aynı düzeyde bir kişi de olabilir.

Kuruluş bünyesindeki ikinci komite Gelişme Komitesi adını taşır. Görevi, başta en az gelişmişler ve 1973 -1974 Petrol Şokundan en çok zarar görenler olmak üzere, AGÜ'e reel kaynak transferi konusunu araştırmak ve bunun için önlemler hazırlamak ve önermektir. Komitenin üyeleri Dünya Bankası ile IMF Governörleri, bakanlar ya da aynı düzeyde kişilerdir.

IMF Başkanı, Yürütme Kurulu tarafından ve beş yıllık dönemler için seçilir, iki dönem arka arkaya seçilebilmek mümkündür. IMF Başkanı Yürütme Kurulunun başkanı olup Governörler Kurulu ve komitelerin toplantılarına katılır. Yürütme Kurulu'nun belirlediği doğrultuda Fon'un olağan çalışmalarını yürütür. Yürütme Kurulu'nun genel denetimi altında, personelin örgütlenmesi, atanması ve işten çıkartılmasından sorumludur.

IMF 15 departman (bölüm), 3 büro ve 4 ayrı dairede çalışma gösteren geniş bir personele sahiptir. 1984 Haziranı sonunda IMF'de 100 ülkeden 1756 uzman ve görevli çalışıyordu.

Fon'da 5 Bölge Departmanı vardır. Bunlar Afrika, Asya, Avrupa, Orta Doğu ve Batı Yarımküresi Departmanlarıdır. Başlıca görevleri üye ülkelerin ekonomileri ve ekonomi politikaları konusunda öneri hazırlamak, bu ülkelere ilişkin Fon politikalarının formülasyonuna yardımcı olmak ve söz konusu politikaların uygulanmasına katılmaktır.

IMF'de ağırlıklı bir oy sistemi geçerlidir. Her üyenin öncelikle 250 oyu, bunun yanısıra 100.000 SDR'ye eşit olan kota payı için 1 oyu vardır. 1984 Haziran'ında Fon'daki toplam oylar 928.863 idi ve ABD 179.433 oya sahipti. En az oya sahip ülke olan Maldiv Adalarının 270 oyu vardı. Gerek Governörler gerekse Yürütme Kurulunda kararlar genellikle oy çokluğuyla alınır. Ancak IMF kaynaklarının kullanılması karşılığı ödenecek bedel ve SDR'ler üzerine ödenecek faizlere ilişkin kararlar için oyların % 70'i

gereklidir. Fon'un yapısı, kotalarda değişiklik, SDR'lerin dağıtımı, Fon altınlarının kullanımı gibi konularda karar alabilmek için aranan oy çoğunluğu ise % 85'dir. Tek başına ABD, AET üyeleri ya da birlikte oy kullanan AGÜ büyük çoğunluğa sahip önerileri veto edebilirler.¹⁰

2.7. IMF'NİN ÇALIŞMALARI

2.7.1. Düzenleyici İşlevi

IMF'nin görev ve yetki alanına giren önemli bir konu üyelerinin döviz kurları ve uluslararası ödemelerine ilişkin bazı politika ve uygulamaları etkilemek ve yönlendirmektir.

Ana Sözleşmede yapılan İkinci Değişiklikten beri üye ülkeler diledikleri kambiyo düzenlemesini seçmekte serbesttir. Paralarının değerini herhangi bir dövize, SDR'ye, ya da bir para sepetine bağlayabilirler, ancak altına bağlayamazlar. Üyeler kambiyo düzenlemelerini değiştirmeleri durumunda bunu Fon'a bildirmekle yükümlüdürler.

Günümüzde IMF üyelerinin 52'si parasının değerini bir konvertibl dövize bağlamıştır. Bunlar arasında ABD dolarına bağlayan ülke sayısı 33. Fransız frankına bağlayan ülke sayısı ise 13'dür. "Paralarının değerini SDR'ye bağlayan ülkeler 11 tanedir. 28 ülke de paralarının değerini farklı konvertibl dövizlerden oluşan para sepetlerine bağlamıştır. Avrupa Para Sistemi içinde yer alan ülkeler bu konuda sistemin getirmiş olduğu kuralları uygulamaktadır. Geri kalan ve içlerinde başlıca sanayileşmiş ülkelerin bir kısmının da bulunduğu Fon üyelerinin çoğu kontrollü dalgalanma sistemleri uygulamaktadır.

Döviz kuru politikalarının yürütülmesinde Fon üyelerine üç ilke getirmiştir. Birinci olarak üyeler, başka üyelerin dış denkleşmesini önlemek ve diğer ülkeler karşısında haksız biçimde karşılaştırmalı üstünlük sağlamak için döviz kurlarını ya da uluslararası parasal sistemi kullanamazlar. İkinci olarak Fon, kısa vadeli ve altüst edici spekülasyon hareketleri sonucu, paralarının dış değerinin bozulmasına karşı üyelerinin, döviz piyasalarına müdahale etmesini öngörür. Üçüncü ilke, üyelerin, döviz piyasalarına

---

¹⁰ Soyak, Alkan, s.11.

müdahale ederken; parasına müdahale ettikleri ülke de dahil olmak üzere; diğer üyelerin çıkarlarını da göz önüne almalarını öngörür.¹¹

IMF «uluslararası para sisteminin etkin olarak işlemlerini sağlamak ve her üyenin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetlemekle» görevlidir. Üyelerin yükümlülüklerinin yerine getirilip getirilmediğini anlamak için her ülkede döviz piyasalarındaki gelişmeleri ve izlenen döviz kuru politikalarını inceler, bu konularda bilgi toplar. Gerek görürse bu konulan ilgili üye ülkeyle görüşür.

Döviz kuru düzenlemelerinde yapılacak büyük ve temel değişikliklerin Fon'a derhal bildirilmesi gerekir. Ancak esnek döviz kuru rejimi uygulamalarında, üyelerin döviz kurlarındaki tedrici değişikliklerin bildirilmesi zorunluluğu yoktur. Bütün üyelere uygulanabilecek bir döviz kuru ayarlaması yaklaşımının ortaya çıkarılabilmesi için Fon, 1983 Nisan'ından beri üyelerinin reel efektif döviz kurundaki gelişmeleri izlemektedir.

IMF Ana sözleşmesi'nin VIII. maddesini onaylamış olan ülkeler Fon'un onayı olmaksızın cari uluslararası işlemlere ilişkin ödeme ve transferlere kısıtlama getirmemeyi kabul etmişlerdir. Cari ödeme ve transferleri kısıtlamadığı sürece, sermaye hareketlerine kısıtlama koymakta ise özgürdürler. Aynı maddenin 3. bölümünde, belli ulusal paralarla döviz işlemleri yapılmasına izin vermemek gibi ayırım gözetici uygulamalar yasaklanmıştır. Aynı yerde katlı kur uygulamasına normal koşullarda başvurulmaması da istenmiştir. Her yeni ülke VIII. maddedeki yükümlülükleri derhal kabul edip etmeyeceğini bildirmek zorundadır. Etmeyecek olan ülkeler XIV. maddeyle getirilen geçici düzenlemelerden yararlanabilir. Fon her yıl söz konusu madde uyarınca yürürlükte olan kısıtlamalara yer veren ve «Kambiyo Düzenlemeleri ve Kısıtlamaları Üzerine Yıllık Rapor» adını taşıyan bir yayın çıkarır.

Üye ülkelerin döviz piyasaları, döviz kuru politikaları, dış ödemeler dengesi sorunları gibi konularda gözetim işlevini yerine getirmek ve kendi kaynaklarının nasıl kullanılacağını belirlemek için; Fon'un, söz konusu ülkelerin ekonomik durumu hakkında en yeni bilgilere sahip olması gerekir. Kendi inceleme ve araştırmalarının yanısıra bunu gerçekleştirmenin bir yolu da üye ülkelerle danışmadır. Bu danışmanlar üç biçim alır: Düzenli, özel ve ek danışmalar.

---

¹¹ Şükrü Binay, Tarihsel Süreçte Uluslararası Para Fonu Türkiye İlişkileri, TCMB Yayını, 2000, s.2-3.

Fon Sözleşmesi'nin IV maddesinde öngörülen düzenli danışmalar genellikle yılda bir yapılır ve üye ülkenin maliye bakanlığı ve merkez bankası temsilcilerini içeren yetkililerle Fon heyeti arasında görüşmelerle başlar.

Özel danışmalar, IMF'nin dünya ekonomisi ve geleceğine ilişkin dönemsel analiziyle ilgili olarak düzenlenir. Amacı, dış ekonomik politikaları dünya ekonomisi için o anda büyük önem taşıyan ülkelerin, ekonomik durumuyla ilgili en yeni bilgileri almaktır.

Ek danışmalara, bir üyenin Fon'un döviz kurlarına ilişkin ilkelerine uymadığının gözlenmesi ya da söz konusu ülkenin kambiyo vb. politikalarında diğer ülkeler üzerinde önemli etkiler yaratacak değişiklikler yapılması durumunda başvurulur.¹²

2.7.2. Mali Yardım Mekanizması

Fon'un malî işlemleri Genel Departman ve SDR Departmanınca yürütülür. Bu işlemlerin bir kısmı malî varlıkların başka malî varlıklarla değiştirilmesi biçimini alır. Diğer bir kısmı ise SDR'lerin dağıtımı ya da çeşitli işlemler karşılığında tahakkuk ettirilen bedellerin Fon'a ödenmesinden oluşur. Genel Departman dört hesabı içerir. Bunlar arasında Fon'un kaynaklarının büyük kısmını elinde tutan ve bunlarla Fon'un birçok malî işleminin yürütüldüğü Genel Kaynaklar Hesabı da yer alır. SDR ile gerçekleştirilen işlemler genel olarak SDR Departmanının görev alanına girer.

IMF, üyeleri adına da çeşitli kaynakları yönetir. Bu tür işlemler özel bir hesap olan Ek Finansman Kolaylığı tarafından yürütülür.

Üyelerin katkıları Fon'un kaynaklarının başlıca bölümünü oluşturur. 1970'lere kadar, üyelerin kotalarındaki tutarın % 25'i altın, kalan kısmı ulusal para biçiminde ödenirken 1980'de yürürlüğe giren yeni uygulamayla kotalardaki artışın, % 25'inin SDR, % 75'inin ulusal parayla ödenmesi öngörülmüştür. 30 Kasım 1983'de yürürlüğe giren en son uygulamayla ise artışın % 25'inin ya SDR ya da Fon'un kabul edeceği başka dövizlerle, ya da her ikisiyle birlikte ödenebilmesi kabul edilmiştir. Her kota artırımında Fon, katkılardaki artışın nasıl ödeneceğine karar vermektedir.

Fon kaynaklarını borçlanarak artırabilmektedir. Ana Sözleşme hükümlerine göre hazineler ve merkez bankaları gibi resmî kuruluşların yanısıra özel kesim

---

¹² Mahfi Eğilmez, s. 40-41.

kaynaklarından da borçlanabilir. IMF ilk defa Genel Borçlanma Düzenlemesi çerçevesinde 1962 yılında borç almış ve bunu, ileriki yıllarda tekrarlamıştır. Söz konusu düzenlemeyle ABD'yi de kapsayan 8 gelişmiş kapitalist ülke, devlet olarak, 3 ülke de bankaları aracılığıyla kredi açmış, bunlara daha sonra benzer bir anlaşmayla Suudi Arabistan katılmıştır. 1984 yılında Genel Borçlanma Düzenlemesi ve ona benzer anlaşmalarla sağlanan Fon'un kullanabileceği kredi tutarı 18.5 milyar SDR'dir.

1980'li yıllarda Fon'un kaynaklarını genişletmeye yöneldiği görülmektedir. Bu politikanın bir parçası olarak Suudi Arabistan'dan 6 yıl içinde 8 milyar SDR tutarında kredi almayı öngören bir anlaşma 1981' de imzalanmış, bunu Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) ve çeşitli ülkelerin resmî kuruluşlarıyla yapılan başka anlaşmalar izlemiştir. IMF, Ödemeler dengesizliklerinin giderilmesine malî katkı sağlamak amacıyla, üyelerine ulusal paraları karşılığında döviz ya da SDR satar. Fon dilinde, ekonomik etkileri borçlanmayla aynı olan bu işleme satın alma ya da çekme adı verilir.¹³

Fon'un işlemlerinde kullanılan dövizler, bu kuruluşça tespit edilir. Bunlar genellikle dış ödemeler dengeleri ve rezervleri güçlü konumda olan ülke paralarından oluşur.

Kaynakların kullanılması karşılığında Fon, üyelerinden bir bedel ister. Bu bedel üç biçim alır:

- Rezerv dilimi (eski altın dilimi) dışındaki kredi dilimlerinden yapılacak satın alma işlemlerine % 0.5 oranında faiz uygulanır ve bu faiz işlem sırasında ödenir.

- Stand-by ve genişletilmiş düzenlemelerde, bu anlaşmalar çerçevesinde sağlanmış ancak çekilmemiş tutarlara her 12 aylık dönemin başında yıllık % 0.25 oranından hesaplanan bir faiz tahakkuk ettirilir ve bunun dönem başında ödenmesi gerekir

- Üyelerin Fon'dan ulusal paralarıyla döviz satın alarak kredi sağlamaları, kendilerinin kuruluştaki ulusal paralarını arttırır. Ulusal paralarının artmasına yol açan bu tür işlemler karşılığında, artan ulusal paraların üzerine bir faiz bedeli tahakkuk ettirilir. 1983/84 malî yılında bu bedel yılda % 6.60 oranındaydı.

IMF, parasını kullandığı üyelere de sözleşme hükümlerine göre SDR faiz oranının % 80'i ile % 100'ü arasında bir tutar öder.¹⁴

---

¹³ Şükrü Binay, s.13-14.

¹⁴ Şükrü Binay, s.6-9.

2.7.3. Kaynakların Kullanımında Koşulluluk (Conditionality)

IMF'den sağlanan kaynakların üye ülkelerce kullanımını belirli koşulların yerine getirilmesine bağlıdır. Bu koşullar IMF'nin uygun gördüğü iktisat politikalarının uygulanmasını içerir. Rezerv diliminden çekilen fonlar dışında IMF kredilerinin hepsi koşullu niteliktedir.

Gerçekte IMF Ana Sözleşmesinin ilk metninde kredilerin koşulluluğu konusunda hiçbir hüküm getirilmemiş ve bu durum 1952 yılına kadar sürmüştür. Bu yılda Yürütme Kurulu stand-by düzenlemelerini yürürlüğe koymuş, üyelere malî destek sağlanırken uygulanacak politikaların ödemeler dengesi sorunlarını giderici özellikte olması ilkesini getirmiştir. Kredilerde koşulluk IMF Ana Sözleşmesinin belli maddelerinin yorumuna dayandırılmıştır.

Stand-by düzenlemeleri, üye ülkelerle IMF arasında varılan bir anlaşma sonucunda hazırlanır. Amacı, dış ödeme güçlükleri içindeki ülkelere IMF kaynaklarını, uygulanacak olan istikrar programına bağlı olarak ve belirlenmiş bir takvime göre aktarmaktır.

Üyelerle IMF arasında stand-by düzenlemesinin gerçekleştirilebilmesi için, kredi talep eden ülkeler IMF'ye bir Niyet Mektubu vermek zorundadır. Niyet Mektubunda ilgili devletçe borçluluk süresi boyunca izlenecek iktisat politikaları ve alınacak önlemler ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Mektupta yer alan kararlar Fon yönetimince yerinde bulunursa, ilgili ülkeye verilecek kaynaklar takvime dökülmektedir. Söz konusu kaynakların sırasıyla serbest bırakılması, ilgili ülkenin Niyet Mektubunda yer alan istikrar programını tam ve kesintisiz, bir biçimde uygulamasına bağlıdır. İşte stand-by düzenlemesi. Niyet Mektubu kabul edilen ülkeye IMF kaynaklarının nasıl kullanılacağını ortaya koyan bir belgedir.

Stand-by kredileri 1952 yılında normal kredilerin yanında bir destekleme kredisi olarak getirilmiş ancak kısa zamanda ve özellikle 1955'den sonra IMF'nin normal çekme haklarından yararlanılması stand-by düzenlemelerine bağlanmıştır. Burada sözü edilen normal çekme haklarındaki altın (daha sonra rezerv) diliminden yararlanmak ise koşulsuz olma özelliğini korumuştur.

Stand-by düzenlemeleri genellikle bir yıllıktır. Uzun süreli istikrar programlarının desteklenmesi için stand-by düzenlemeleri çoğunlukla her yıl yenilenmektedir. Ancak,

ilgili ülke yöneliminin vaadlerini yerine getireceğine IMF Yönetiminin inancı güçlüyse, üç yıllık stand-by düzenlemeleri de yapılabilir.

IMF'ye stand-by düzenlemelerinden yararlanmak için sunulan programlar, banka kredileri, dış borçlanma açığı ve uluslararası rezervler gibi ekonomik değişkenlere ilişkin hedefler ya da tavanları içerir. Bunlar nicel olarak belirlenmiş büyüklüklerdir. Söz konusu programlarda yeni dış ticaret-kambiyo kısıtlamalarının getirilmemesi ve mevcut kısıtlamaların artırılmaması gibi konularda da güvence verilir.

Programdaki bu nicel anlamda belirlenmiş unsurlarla, izlenecek iktisat politikalarına ilişkin güvencelerin birçoğu, üye ülkenin IMF kredilerinden yararlanabilmek için yerine getirmekle yükümlü olduğu performans kriterlerini (uygulama kıstasları) oluşturur. IMF kaynaklarından yararlanabilmek, bu performans kriterlerinin tesbit edilmiş bir sıraya göre uygulanmasına bağlıdır. Bir başka biçimde ifade etmek gerekirse IMF kaynaklarının kullanılma takvimi performans kriterlerinin uygulanma takvimiyle tam bir uyum içindedir.¹⁵

IMF'nin desteklediği istikrar programları, tanımı gereği deflasyonisttir. Toplam harcamaları ve toplam talebi kısmak bu programların başta gelen özelliğidir. Bunun için toplam para arzının ve kredi hacminin genişletilmemesi, bu bağlamda yüksel reel faiz hadlerinin uygulanması, kamu gelirlerinin artırılarak kamu harcamalarının kısılması söz konusu programların para ve maliye politikalarının özüdür.¹⁶

Döviz kurunun piyasa koşullarına uygun olarak belirlenmesi,

İthalatın serbestleştirilmesi ve ihracatın teşviki,

Yabancı sermayenin faaliyet koşullarının geliştirilmesi,

Döviz işlemleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması,

Dış ticarete kliring ve takas gibi ikili anlaşmalar yerine serbest dövizle ödemelerin ve çok yanlı ödemeler sistemlerinin geçerli kılınması,

Katlı kurlara başvurulmaması,

---

¹⁵ Cem Alper - M. Tüba Ongun, s. 166.

¹⁶ Bağımsız Sosyal Bilimciler, IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: 1998–2008, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.17.

söz konusu istikrar programlarının dışa dönük yüzüdür.¹⁷

2.7.4. Mali Yardım Biçimleri

Fon'un üyelerine sağladığı finansman imkânları, bu imkânlarla karşılanması düşünülen dış ödeme ihtiyacının niteliğine ve içerdiği koşulluluk derecesine göre farklı biçimler alır. Bu imkânlar 1960'lann başından, özellikle de 1970'lerin ortalarından beri artırılmıştır.

1 Nisan 1978'de Bretton Woods Sistemindeki altın diliminin yerini alan rezerv dilimi her üyenin Fon'daki kotasıyla, Fon'un Genel Kaynaklar Hesabındaki ulusal parası arasındaki farka eşittir. Ancak, söz konusu hesapta, üyenin Fon'dan yaptığı satın almaların (çekmelerin) bir sonucu olarak aitmiş olan ulusal para bu tanıma girmez.¹⁸

Rezerv diliminden satın almalarının yapılabilmesi için de, diğer kaynakların kullanımında geçerli olduğu gibi, bir dış ödeme gücünün bulunmalıdır. Ancak bu dilimden yapılacak kullanımlar için Fon'un böyle bir gücünün bulunup bulunmadığını araştırma yetkisi yoktur.

Rezerv diliminden çekilen tutarlar belli bir faiz ödemesine tâbi değildir. Bu yolla 1950'lerde çekilen tutar 0.1 milyar ABD dolarıyken (yıllık ortalama) 1970'lerde 0.9 milyar SDF'ye yükselmiştir.

Kredi dilimlerinden yapılan çekmelere çoğu defa Fon'un «temel» borç verme politikası olarak bakılır. Krediler kotanın dört eşit dilimi halinde kullanılır. Örneğin bir ülkenin Fon'daki ulusal parasının, kotasının % 25'i kadar artmasını sağlayan satmalına işlemi, birinci kredi dilimi çerçevesinde gerçekleştirilen bir işlemdir. Fon'daki ulusal para tutarını kotanın % 25'inden % 50'sine çıkardan çekmeler, ikinci kredi dilimi çerçevesinde yapılan çekmelerdir.

Bir kredi diliminden çekme dolaysız olarak yapılabildiği gibi Fon'un onaylamış olduğu bir standby-by düzenlemesi uyarınca da yürütülebilir.

Kredi dilimlerinden çekmelerin normal olarak sekiz eşit taksitle ödenmesi gerekir. Bu taksitler üçer aylık dönemleri kapsar ve çekme işleminden üç yıl üç ay sonra başlar.

---

¹⁷ Cem Alper - M.Tüba Ongun, s. 168-169.

¹⁸ Uysal, D., s. 97-99.

Ödemeler dengeleri ve rezervleri yeterince düzelmişse üyelerin, bu tutarı daha önce ödemeleri beklenir.

1950'lerde Fon, tutarı 4 milyar ABD dolarına ulaşan 57 stand-by düzenlemesini onaylamıştı. 1970'lerde ise 13 milyar SDR'lik 166 anlaşma yürürlükteydi. IMF'nin diğer malî yardım biçimleri aşağıda açıklanmıştır:

Telâfi Edici Finansman Kolaylığı (Compensatory Financing Facility) 1963'de ihracat gelirleri kendi denetimleri dışındaki etkenlere bağlı ve geçici karakterde düşmeler gösteren üyelerin dış ödeme sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak anlayışıyla oluşturulmuştur. Bu kolaylıktan, genellikle konjonktürel değişiklikler yüzünden ihracat gelirleri gerileyen, ya da kuraklık gibi doğal afetlerden zarar gören AGÜ yararlanmaktadır. Bir üyenin ihracat gelirinde meydana gelen düşmeyi telâfi etmek için kullanabileceği azamî miktar, kotasının % 83'ü ile sınırlıdır.

Telâfi Edici Finansman Fon'undan yararlanmak belli kıstaslara bağlıdır. Bunlara göre

- Kolaylıktan kaynak sağlamak isteyen ülkenin, dış ödeme ihtiyacı bulunmalı,
- Talebin dayandırıldığı ihracat gelirindeki düşme, geçici karakterde ve kendi kontrolü dışındaki etkenlerin ürünü olmalı,
- Üye ülke, ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için Fon'la işbirliği yapmayı kabul etmelidir.

IMF'ye bağlı olarak oluşturulan bir başka kaynak, 1969'da kurulan Tampon Stok Finansman Kolaylığıdır. (Buffer Stock Financing Facility) Amacı arz talep dengesizlikleri sonucu, hammadde fiyatlarının düşmesini önlemek için stoklama ve tanzim alış-satışları yaparak, fiyat istikrarını sağlamayı öngören uluslararası mal anlaşmalarını finanse etmektir. Günümüzde Fon üç mal anlaşmasına bu yolla katkıda bulunmaktadır. Bunlar: Uluslararası Şeker Anlaşması, Altıncı Uluslararası Kalay Anlaşması ve Uluslararası Doğal Kauçuk Anlaşmasıdır. Uygulamada bu kolaylık başarılı olamamış ve sağladığı kaynaklar sınırlı kalmıştır.¹⁹

---

¹⁹ Ghai, Dharam, "Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi". Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma (içinde), Eds. R. Prendergast ve F. Stewart, Çev. İ. Esen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, 23-24.

1974 yılı Eylül'ünde üyelerin, «maliyet ve fiyat çarpıklıklarıyla, miktar kısıtlamaları gibi» etkenlerden kaynaklanan dış denge sorunlarının giderilmesine yardımcı olmak üzere Genişletilmiş Fon Kolaylığı (Extended Fund Facility) sistemi getirilmiştir. Bu sistem nisbeten uzunca bir dönem süresince uygulanacak iktisat politikalarının desteklenmesini amaçlamaktadır. Bu kolaylık çerçevesinde desteklenen programlar normal olarak üç yıllık dönemleri kapsar, daha çok ihracata yönelik üretim dallarının geliştirilmesini öngörür. Koşulluluk standardı, üst kredi dilimlerine uygulanan stand-by düzenlemelerinkilerle aynıdır.

Üyeler bu kolaylık uyarınca Fon'un olağan kaynaklarından kotalarının % 140'ına varan oranda çekme yapabilirler. Ancak bunun için kredi dilimleri ve genişletilmiş Fon kolaylığından yaptıkları satın almaların kotanın % 165'ini aşmaması gerekmektedir.

1970'lerin sonlarında, kotalarına oranla dış açıkları büyük artışlar gösteren ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak görüşüyle, 29 Ağustos 1977'de Fon bünyesinde Ek Finansman Kolaylığı (Supplementary Financing Facility) oluşturulmuş, 1979 Şubat'ında faaliyete geçen bu kaynağın, dış dengesi fazla veren ülkelerin katkısıyla çalışması uygun görülmüştür. Yine bu yöndeki çabaların bir ürünü olarak Genişletilmiş Kullanım Politikasının (Enlarged Access Policy) 7 Mayıs 1981'de uygulamaya konduğunu görüyoruz.²⁰

IMF, Birinci Petrol Şok'undan sonra petrol ithalatçısı gelişmekte olan ülkelere kredi sağlamak amacıyla 1974 ve 1975 yıllarında iki Petrol Kolaylığı (Oil Facility) kurmuş bunlar 1976 sonuna kadar kredi açmıştır.

Buraya kadar ele alınanlar dışında IMF'nin 1970'lerin ortalarında oluşturduğu Petrol Kolaylığı Sübvansiyon Hesabı (Oil Facility Subsidy Account) ve Güven Fonu (Trust Fund) adını taşıyan Fon ile, 1980'de kurduğu Ek Finansman Kolaylığı Sübvansiyon Hesabı'na da kısaca değinmek gerekir. Petrol Kolaylığı Sübvansiyon Hesabı, petrol fiyatlarındaki yüksek oranlı artıştan en çok zarar gören IMF üyelerine kaynak sağlamış ve Fon'un maddî varlığı 1983 yılında tükenmiştir. Güven Fonu, IMF'nin 25 milyon ons altının satışından elde edilen 4.6 milyar ABD dolarını AGÜ'e borç ve bağış olarak aktarmıştır. 1980'de kurulan hesap ise AGÜ'in Ek Finansman Kolaylığından sağladığı fonların faiz maliyetlerinin azaltılması amacını taşımaktadır. Bu Kolaylık piyasa faiz

---

²⁰ Ghai, Dharam, s. 27.

hadlerinden bulunan kaynaklarla oluşturulduğu için, bu kolaylıktan yapılan çekmelere ödenecek faiz de Fon'un diğer kaynaklarından yapılacak çekmelere ödenecek faizin üstündedir.

2.7.5. SDR'ler

IMF gücünü kaybetmeye başlayan dolan takviye etmek amacıyla 1960'larda çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 1967 yılında Rio'da toplanan Governörler Kurulu, Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights) adını taşıyan yeni bir ödeme birimi yaratma kararı almış, bu karar 1969 yılında IMF tarafından onaylandıktan ve Fon Ana Sözleşmesinde gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra yürürlüğe girmiştir

Kısaca SDR olarak bilinen Özel Çekme Hakları, IMF kararı ile kâğıt üzerinde yaratılan ve karşılığı olmayan bir uluslararası rezervdir. Kâğıt altın olarak da tanımlanmaktadır. Başta gelen özelliği karşılıksız olması ve ödeme aracı olarak gücünü IMF üyelerinin onu kabul etmek isteğinden almasıdır. SDR'nin zamanla uluslararası para sisteminin ana rezervi durumuna getirilmesi Fon'un amaçlarından biri olmuştur.

SDR'ye sahip olmak için IMF'ye konvertibl döviz, altın ya da ulusal para cinsinden herhangi bir ödeme yapılması gerekmez. IMF'nin SDR Departmanına katılmış olan üye ülkeler ile Fon'da tanımlanmış olan bazı resmî kuruluşlar ve Genel Kaynaklar Hesabı aracılığıyla Fon'un kendisi, SDR sahibi olabilir.

SDR Departmanında yer alan üyelere SDR dağıtımını gerçekleştirerek, uluslar arası likidite yaratmak Fon'un yetkisinde olan bir işlemdir. IMF, SDR dağıtımlarını normal olarak 5 yıllık dönemler için yapar. Ancak uygulamada bu süre genellikle daha kısa tutulmuştur.

Her üye ülkeye ne kadar SDR dağıtılacağını üyelerin kotaları belirler. AGÜ, SDR'nin üyelerin kotalarının büyüklüğüne göre dağıtılmasına karşı çıkmışlar, bu yeni rezervden kendilerinin daha fazla yararlandırılmaları gerektiğini savunmuşlardır. SDR ile AGÜ'e yardım arasında bağlantı kuran modeller de bu düşüncelerin bir ürünü olarak oluşturulmuştur.

Fon, SDR Departmanında yer alan üyelerine bulundurdıkları SDR tutarları üzerine faiz öder. Buna karşılık yaptığı kümülatif SDR dağıtımları karşılığında bedel tahakkuk ettirir.

SDR'lere uygulanan faiz oranları haftalık olarak hesaplanır. Bu oran; ABD, Almanya, Fransa ve Japonya'da belirli kısa vadeli yükümlülüklere uygulanan yurt içi faiz oranlarının ağırlıklı ortalamasıdır. Gerek faiz gerekse bedel ödemeleri üç aylık dönemler sonunda yapılır. Faiz oranları bedel oranlarına eşittir.

SDR'nin değeri başlangıçta altın cinsinden ifade ediliyordu ve 35 SDR, bir ons altına eşitti. Ancak 1974 yılı ortasından 1980 sonuna kadar değeri, günlük olarak ve 16 ülke parasından oluşan bir sepetin ağırlıklı ortalamasına göre belirlenmeye başlandı. 1981 yılından sonra ise ABD doları, Japon yeni, İngiliz sterlini, F. Alman markı ve Fransız frankına bağlandı. 1986 yılında SDR'nin belirlenmesinde bu dövizlerden ABD doları % 42, Alman markı % 19, Japon yeni % 15, Fransız frankı ve İngiliz sterlini % 12'lik bir ağırlığa sahipti.

SDR; döviz satın alınması, mali yükümlülüklerin yerine getirilmesi, bağış yapılması ve kredi açılması gibi amaçlarla kullanılabilir. Bunların yanında malî yükümlülüklerin uygulanmasında güvence rolü oynayabilir. Ayrıca swap düzenlemeleri (bankalar arası döviz değişimi) de SDR'nin bir başka kullanım alanını oluşturur.

SDR Departmanına üye bir ülke kendisine ayrılmış SDR'leri üç yolla kullanabilir. Birinci olarak bir başka üyeye anlaşarak onun elinde bulunan ulusal parasını SDR karşılığında satın alabilir. İkinci olarak, Fon'un seçtiği diğer üyelerden SDR karşılığında konvertibl döviz talep edebilir. Fon, döviz ödeyecek üyeyi seçerken ülkenin ekonomik durumunu ve ödemeler dengesini dikkate alır. Fon'un seçtiği hiçbir ülke sınırsız SDR alımına zorlanamaz. Kurallara göre bir ülkenin elindeki SDR, kendine tahsis edilen ilk tutarın üç katından fazla olamaz. Üçüncü SDR kullanım biçimine göre ise Fon'dan geri satın alınacak ulusal paralar ve ödenecek bedeller (charges) için SDR'ye başvurulabilir, ya da geri ödeme yükümlülüğünü yerine getirmek istediği zaman yönetim tarafından onaylanan bir döviz ya da altın karşılığında Genel Hesap'tan SDR alınabilir. IMF üyelerinin ellerindeki SDR'leri kullanabilmeleri açısından getirilmiş olan sınır 1981'de kaldırılmıştır.²¹

---

²¹ Eroğlu, Nadir, "Finansal Küreselleşme: Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri", Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar (içinde), Der: A. Soyak, Om Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 21.

2.8. IMF VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER

IMF ile AGÜ arasındaki ilişkilerin analizine, IMF'nin kuruluşundan başlanmalıdır. IMF kurulurken, sanayileşmiş ülkelerin ihtiyaçları göz önüne alınarak uluslararası parasal sorunlara çözüm getirilmek istenmiştir. Amaç, kısaca belirtmek gerekirse, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticarete ortaya çıkan daralmayı gidermek, bunun için döviz kurlarında istikrar sağlamak, kısıtlayıcı uygulamalara son vermek, çok taraflı ödemeleri yaygınlaştırmak ve dış denkleşmeyi kolaylaştırıcı mekanizmalar geliştirmektir.²²

Yukarıda özetlenen amaçlara ulaşılmaya çalışılırken AGÜ'nin karşılaşılabileceği sorunlar dikkate alınmamıştır. Bir başka deyişle sanayileşmiş ülkelerin sorunlarına çözümler getirilmesiyle, AGÜ'nin sorunlarının da çözüme kavuşacağı varsayılmıştır. Dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerin lehine olan politika ve uygulamaların AGÜ lehine de olduğu görüşü egemen olmuştur. AGÜ'nin sosyo ekonomik yapılarından kaynaklanan sorunların farklılık gösterebileceğinin göz önüne alınmamasında, o tarihte birçok az gelişmiş ülkenin henüz siyasî bağımsızlığına sahip bulunmamasının da payı vardır.

IMF ile AGÜ arasındaki ilişkilerde, kuruluşa yöneltilen ilk eleştiri dış denge mekanizmasının işleyişine ilişkindir. Açıklanmış olduğu gibi IMF kuralları, dış dengesizliklerin giderilmesi için kronik açık veya fazla veren ülkelere belirli yükümlülükler getirmiştir. Bu yükümlülükler açık veren ülkelerin devalüasyon, fazla veren ülkelerin ise revalüasyon yapmasını öngörmekteydi. 1973 yılına kadar işleyen Bretton Woods Sistemi kuralları, dış dengesi fazla veren ülkenin revalüasyon yapmaması durumunda bu ülkeye karşı «kıt para» yaptırımının uygulanmasını da öngörmekteydi. Kıt para yaptırımı, IMF üyelerini, parasını revalüe etmesi gerektiği halde etmeyen ülkeye karşı kısıtlayıcı dış ticaret politikası önlemleri almakta serbest bırakılmaktaydı. IMF'ye yöneltilen eleştiri, kronik dış açıklarla karşılaşan ve genellikle az gelişmişlerden oluşan ülkeleri devalüasyona zorlarken, dış fazla veren ülkeleri revalüasyon yapmaya zorlamaması ve bu ülkelere kıt para yaptırımını uygulatmamasıdır.

---

²² Uysal, D., s. 103.

Böylece IMF'nin, dış denkleşmede yükü daha çok açık veren AGÜ'e dayandırdığı, fazla veren ülkelere yüklemekten kaçındığı ileri sürülmektedir.²³

IMF yönetiminde uluslararası para sisteminin işlenmesine getirilen bir eleştiri de, IMF'nin dış finansman ve malî yardım işlevleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi AGÜ'nin IMF kaynaklarından yararlanabilmesi büyük ölçüde stand-by düzenlemelerinin uygulanmasına bağlıdır. Bunun için IMF'nin istikrar paketinin uygulanması zorunluluğu vardır. Başka bir deyişle, ödeme sorunları içindeki bir ülke, IMF'den ve uluslararası para piyasasıyla, malî kuruluşlardan finansman sağlamak için IMF'nin yakacağı yeşil ışığı beklemek zorundadır. Bu ışık ise, finansman arayan ülkenin ancak istikrar programını uygulayıp IMF'nin güvenini kazanmasından sonra gerçekleşmektedir.

IMF'nin önerdiği istikrar programındaki önlemler arasında birinci sırayı devalüasyon ya da onunla aynı anlama gelen sürekli ayarlamalarla ulusal paranın dış değerinin düşük düzeyde tutulması almaktadır.

Devalüasyonun, az gelişmiş ekonomi üzerindeki ilk etkisi ise bir enflasyonist şok biçimini almaktadır. Enflasyonist şokun temelinde, devalüasyonun ithalat giderlerini ulusal para cinsinden yükselterek maliyetleri artırması bulunmaktadır. Dolayısıyla devalüasyon, ihracat ve diğer işlemlerden sağlanan döviz gelirlerini ilk elde artırsa bile, bu olgu fiyat artışlarında gerçekleşen sıçramanın etkisiyle sona ermekte döviz darboğazı tekrar belirmektedir. Böylece dış kaynaklara başvurma ihtiyacı da süreklilik kazanmaktadır. Ayrıca devalüasyon, dış borçların ödenmesi için ulusal gelirden ayrılması gereken payı da büyütmektedir.²⁴

İstikrar programlarının öngördüğü daraltıcı para ve maliye politikaları ise, az gelişmiş ekonomilerin zaten yetersiz olan üretim temelini daha da küçülmesine yol açmaktadır. Bunun sonucu kıtlıkların belirmesi ve/veya fiyatların yükselmesidir. Faizlerin serbest bırakılması da uzun dönemde üretim temelini daralmasına katkıda bulunmakta ve enflasyonist bir etki yaratabilmektedir.

IMF'nin önerdiği ve desteklediği önlemlerden biri de dış ticaretin serbestleştirilmesi ve yerli sanayinin dış rekabete açılmasıdır. Bu önlemin uygulanması etkinlikten uzak

---

²³ Kazgan, Gülten; Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37-41.

²⁴ Mahfi Eşilmez, s. 33-38

çalışan bazı üretim dallarını daha verimli çalışmaya zorlamada kısmî bir zorlama sağlamaktadır. Buna karşılık ithalatın hem büyüklük hem de bileşim bakımından istenmeyen bir doğrultuda değişmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesinin olumsuz sonuçlarıdır.

İthalatta kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılması, ithalat giderlerini tutar olarak artırdığı gibi, toplam ithalat içinde tüketim mallarının payının büyümesine de neden olmaktadır. Bu olgu, IMF'nin amaç ve ilkelerinden olan dış ticarete serbestliğin AGÜ'in ihtiyaçlarıyla çelişebileceğinin göstergesidir.

IMF'ye yöneltilen bir başka eleştiri de, az gelişmiş ekonomilere, yeterli kaynak sağlayamaması ve bu ülkelerin acil likidite ihtiyaçlarını karşılamamasıdır. Bilindiği gibi özellikle 1974 ve 1979 yıllarındaki petrol şoklarından sonra AGÜ, derinleşen dünya ekonomik buhranı ve sanayileşmiş Batılı ülkelerde güçlenen yeni korumacılık politikalarının da etkisiyle ciddi bir likidite sıkıntısı içine girmişlerdir.

AGÜ'in 1975 yılında 34 milyar dolar olan cari işlemler dengesi açığı 1982'de 72.4 milyar dolara yükselmiştir. IMF'nin, bu ülkelere açtığı koşullu krediler tutan ise 1975'de 1.2, 1982'de 5.7 milyar dolar düzeyinde kalmış 1983'de 11.3 milyar dolara çıkmıştır. Bu krediler, Tampon Stok, Telâfi Edici Finansman, Petrol Kolaylığı gibi düşük düzeyde koşulluluk taşıyan fonlarla, kredi tranşlarından yapılan çekmelerden ve Genişletilmiş Finansman Kolaylığı gibi yüksek düzeydeki koşulluluk taşıyan kaynaklardan oluşmaktadır.

IMF'nin zayıflayan doları takviye etmek amacıyla yarattığı ödeme birimi olan SDR kullanımından da AGÜ yeterince yararlanamamıştır. Bunda, SDR dağıtımlarının ülkelerin IMF'deki kotalarının büyüklüğüne göre yapılmasının rolü vardır. AGÜ'in kuruluştaki kota payları küçük olduğu için SDR dağıtımlarının büyük bölümü gelişmiş ülkelere gitmiştir.

Buraya kadar yer verdiğimiz eleştiriler, uluslararası para sistemi ve IMF düzeni içinde az gelişmişlerin karşılaştıktan başlıca ekonomik sorunları ortaya koymaktadır. IMF'nin istikrar programları çerçevesinde geliştirdiği çözümler ise görüldüğü gibi yeni sorunlara kaynaklık edebilmektedir. Gerçekte bu durum IMF Ana Sözleşmesindeki amaçlarla da çelişmektedir.

Bilindiği gibi IMF'nin uluslararası ticareti geliştirerek, üyelerin istihdam ve gelir düzeyini yükseltmek gibi amaçları vardır. Oysa uygulamada bu çok daha iddialı görünen

amaçların dikkate alınmadığı, yalnızca ülkelerin dış dengelerinin sağlanmasına yönelindiği gözlenmektedir.

IMF'nin önerdiği ekonomik istikrar paketlerinin son yıllarda yol açtığı güçlükler çeşitli çevrelerde ve hattâ Dünya Bankasında IMF programlarına alternatiflerin geliştirilmesi çabasına hız vermiştir. Alternatif politikalar, IMF önlemlerinden önemli, farklılıklar gösterebilmektedir. Merkezi Londra'da bulunan Denizaşırı Gelişme Enstitüsü'nün IMF ve AGÜ konusundaki raporda geliştirdiği önerileri²⁵ bu konuda bir örnek oluşturması bakımından sunuyoruz:

Ekonomide maliyetlerin düşürülmesi, mevcut kapasitenin tam kullanımıyla sağlanmalıdır. Bu şekilde üretim artışı yoluyla ekonomik dengenin daha üst düzeyde gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır.²⁶

- İhracatın arttırılmasına ve ithal ikamesine yönelik politikalar birlikte ele alınmalıdır.
- İstikrar politikalarının uygulanmasında ancak 5 yıllık bir orta dönem kullanılmalıdır.
- Dış dengenin sağlanmasında IMF'nin önerdiği talep daraltıcı politikalar yerine gelir artırıcı politikalar uygulanmalıdır.

---

²⁵ Cem Alper- M.Tüba Ongun, s.143-170.

²⁶ Gülten Kazgan, s. 44-46.

3.TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK KRİZLER VE "IMF"

3.1. 1970'Lİ YILLARDA SERBESTLEŞMEYE GEÇİŞ VE 1978-80 KRİZİ

1950'li yılların başındaki ithalatı serbestleştirme denemesini 1958'deki kriz ve IMF denetimine geçiş izlemişti. Yeni bir deneme, 1970'li yılların başından itibaren gündeme geldi. 1971-73 arasında dünya ekonomisinde yaşanan spekülatif boom Türkiye için ihracat geliri olanaklarını artırırken işçi dövizlerinin önemli bir gelir kaynağı olması; 1970 devalüasyonun her ikisini artıncı etkileri büyük bir iyimserlik yaratmıştı. Serbestleşme yolunda ilk güdü bu iyimserlikten kaynaklandı.

İkinci güdü, birinci petrol krizinin (1973 sonu) döviz talebini birden artırdığı bir ortamda «petro-dolarların yeniden dolanımına iadesi» politikasının Merkez tarafından gündeme getirilmesiydi: Uluslararası bankalar Çevre ülkelerine, bu arada özellikle Türkiye gibi yeni sanayileşmekte olan ülkelere, çok elverişli koşullarda kredi vermek üzere yola çıktılar. Bu kredilerin alınmasını ve ithalatın genişlemesini sağlayabilmek için, Türkiye'nin denetimli ekonomisinde ciddi bir serbestleşmeye geçmesi gerekti. Böylece dönemin başında döviz geliri konusundaki iyimserliğin başlattığı serbestleşme, bu kez döviz ihtiyacını şiddetlendiren ortamı aşabilmek için sürdü. Tıpkı 1950'li yılların kredili ithalatında olduğu gibi, bir ithalat furyasıyla yürüyen bu serbestleşme süreci de birkaç yılda soluksuz kaldı ve 1977'de tükendi: 1978-79 yoğun bir krizle noktalandı; Türkiye yine dış borçlarını ödeyemez duruma düşmüş, IMF denetimine girmek zorunda kalmıştı.

Aslında Türkiye 1969-70'de de yine borç ödeme güçlüğüne düşmüş, IMF ile yine stand-by anlaşması imzalamıştı. Ancak yüksek dünya konjonktürünün etkisiyle bu kolay atlatılmıştı.²⁷

---

²⁷ Michel Chossudovsky, Yoksulluğun Küreselleşmesi, (Çev.Neşenur Domniç), Çiviyazıları, İstanbul 1999, s. 72.

3.1.1. 1971 Öncesi Uygulanan Denetimli Ekonominin Ayırıcı Özellikleri

Türkiye ekonomisi 1930-74 arasındaki yaklaşık yarım yüzyılı denetimli bir rejim altında geçirdi. Dönemlere göre denetim derecesi ve yöntemleri farklı olsa da, kaynak dağılımı ve gelir bölüşümünün tam "serbest piyasa güçleri"ne göre oluşumuna olanak bırakılmaması, bütün dönemlerin ortak temeliydi. 1971 sonrasında kısmen 1980'den sonra da tümüyle terkedilen denetim yöntemleri ise, 1962'den başlayarak uygulamaya giren beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde oluşturulmuştu. Kamu yatırımları için zorunlu, özel yatırımlar için özendirici yöntemler, kaynakları planda saptanan toplam ve kesimsel hedeflere yöneltmek için uygulanıyordu. Temel iç fiyatlar, faiz hadleri, döviz fiyatları hükümetin denetimindeydi. Uygulanan sistemin mantığı, tarımda (köyde) yığılmış bulunan faal nüfusu (1950'de bile toplam faal nüfusun %80'i) sanayiye geliştirmek yoluyla daha yüksek emek verimi olan faaliyetlere aktarmak ve bu yoldan gelişmeyi sağlamak; bu hedefe yönelik olarak öncelikle ithalatı ikame eden ve iç talep artışını karşılayan sanayileri kurmaktı. Bu yapıdaki bir ekonominin, Merkez'deki serbestleşmeden çok farklı süreçleri ve yeniden yapılanmayı gerektireceği çok açıktır.²⁸

Türkiye'deki serbestleşme süreci Merkez'dekinden çok, 1990'lı yıllarda Doğu Avrupa'da Macaristan'ın yaşadığı deneyime yakın. Gerçi Türkiye'de özel kesim çok daha geniş, girişimci sınıf toplumda çok daha etkindi; merkezi plan bulunmuyordu ve fiyat oluşumu iç piyasada çok daha serbestti. Ancak özellikle sabit sermaye yatırımlarının dağılımı piyasa tarafından değil, planlı bir sanayileşme stratejisine göre gerçekleştiriliyordu; önemli sayılan sanayi girişimlerini özel kesim yapamıyorsa, kamu kesimi devreye sokularak yapılıyordu. Ekonominin hedefi, serbest piyasanın kurallarıyla küreselleşme değil, sanayileşme yoluyla büyüme olarak saptanmıştı. Tarımda ise, bir yandan halkın daha iyi bir beslenme düzeyine ulaşması hedeflenirken, bir yandan ülkenin kendi kendine yeterlik düzeyinin temel gıda maddelerinde artırılmasına çalışılıyordu.

Ekonomide en sıkı denetim mali piyasalar üzerindediydi: Sermaye piyasası yoktu; serbest ve yasal döviz piyasası yoktu; ticari bankalar ve faiz haddi denetim altındaydı, tıpkı döviz kuru gibi; hükümetin iç borçlanması "marjinal" önemdeydi; yasal otonom

---

²⁸ Gül Ünver Turan, s. 33.

sermaye çıkışı olmadığı gibi girişleri de denetim altındaydı. “Bastırılmış mali piyasalar” (repressed financial markets) denen bu sistem, kaynak dağılımını ekonominin büyüme-sanayileşme hedefine yöneltmede başlı basma etkiliydi. Türkiye'nin bu deneyimi Endonezya, Güney Kore, Filipinler ve Tayvan'ın yaşadıklarıyla desteklenmekteydi. Yeni araştırmalara göre, Uzak Doğu'nun dinamik büyümesi olan bu ülkelerinin bastırılmış mali piyasalarla uzun yıllar ekonomilerini götürmüş olmalarının olumlu sonuçları olduğu ortaya çıkıyor. Nitekim, Türkiye de 1930'dan başlayarak bastırılmış mali piyasalarla sanayileşme-büyüme hedeflerini uyguladı. Faiz hadlerinin döviz fiyatını etkileme endişesi çok sınırlıydı. Böylece devlet iç borçlanmasının ve serbest dış sermaye hareketlerinin bulunmadığı, mali piyasalarda spekülatif fon talebinin çok sınırlı kaldığı bir ortamda, hükümetçe faiz haddinin düşük düzeyde saptanması mümkün oluyor; bu da, üretken alanlarda özel sabit sermaye yatırımlarını canlı tutabiliyordu.

Sabit sermaye yatırımlarının düzeyini yükseltmek yanında, kaynakları, seçilmiş plan hedeflerine uygun alanlara yöneltmek amacıyla farklılaştırılmış faiz hadlerinden yararlanılıyor; buna, aşağıda değinilen diğer yollardan destek veriliyordu. Böylece girişim gücü ve yatırılabilir fonlar beş yıllık kalkınma planlarında saptanan hedeflere yöneltilmeye çalışılmaktaydı. Bastırılmış mali piyasalar, zaten bu kaynakların mali plasmanlarda büyük kazançlar sağlamasını iyice sınırlıyordu. Böylece faiz haddi, hem düzeyi hem farklılaştırılmasıyla, hükümetin sanayileşme-büyüme hedefinin kilit fiyatı olma işlevini yerine getirebiliyordu. Reel faiz hadlerinin uzun süreler negatif düzeyde seyrettiği bir gerçektir.²⁹

Döviz kuru da aynı amaçlarla hükümet tarafından denetlenmekteydi. Devalüasyon yapmaya hükümet, ancak içerde enflasyon uzun süreyle dışarıdaki enflasyon oranını aştığında karar verebiliyordu; devalüasyon yapmak hükümetin prestij kaybetmesi olarak algılanmaktaydı. Döviz fiyatları faiz hadleriyle bağlantılı olmadığı gibi, uzun süreler cari işlemler açıklarından bile bağımsız olabiliyor; artan dış borçlanmayla karşılanamıyorsa, ithalat kısıtlamaları ve ihracat teşvikleri yoluyla açıklara çözüm aranıyordu. TL hemen hep “aşırı değerlenmiş” düzeydeydi. Ancak bunun, ne iç piyasada ithal mallarının rekabetini güçlendirmesi, ne de ihracatı caydırması gibi ciddi sonuçlarını düşünmek gerekiyordu. Bir kere, dış ticaret hacmi çok küçüktü (GSMH'nin

---

²⁹ Michel Chossudovsky, s. 76-77

%10-12'si kadar), ikincisi, dolaysız (miktar) kısıtlamaları ithalat rekabetini önlerken, katlı döviz kurundan teşviklere uzanan bir zincir hem ithalatı, hem ihracatı ayarlamakta kullanılıyordu.

Bastırılmış mali piyasalar rejiminin döviz boyutunu dış ticaretin sıkı denetimi tamamlamaktaydı. Nelerin ithal edileceği listelerle belirlenmişti; yatırım malları ithali iyice serbestken, tüketim malları ithali ancak zorunlu sayılanları kapsıyordu. Gümrük vergileri değil, ithal yasaklarıyla miktar kısıtlamaları belirleyici oluyordu. İthalatın denetimi de plandaki sanayileşme hedeflerini gerçekleştirme amacına dönüktü. Yatırım malları ithalinin serbest olması, aşırı değerlenmiş TL fiyatı dolayısıyla bunların görece fiyatını iç piyasada düşük tutarken, tüketim mallarının miktar kısıtlamalarına korunması görece fiyatlarını yükseltiyor, böylece üretimi kârlı hale getiriyordu. Tabii, düşük düzeydeki faiz hadleri bunu ayrıca desteklemekteydi.

Bu dönemde ihracat birkaç kalem tarım ürününden (pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm, kuru incir ve ancak 1970'li yıllarda bir miktar işlenmiş pamuk ipliği gibi mamullerden) oluştuğu için, ekonominin gelişmesiyle ihracat arasında bağ henüz kurulmamıştı. Zaten imalat sanayiye yeni yeni gelişmekteydi.

Sermaye hareketlerinin denetimi ise, yukarıda konu edilen bastırılmış mali piyasalar ve dış ticaret düzeninin kaçınılmaz bir uzantısıydı: Ülkeden otonom sermaye çıkışı ya da vatandaşın döviz tutması (elinde ya da mevduat olarak) yasaktı. Büyük yetkili ticari bankaların döviz pozisyonu tutmaları ancak 1970'li yılların başında devreye girebildi. Serbest kısa vadeli sermaye girişi ya da sermaye piyasasında portfolio yatırım sözkonusu bile değildi. Dolaysız yatırım biçiminde gelen yabancı sermaye her istediği alana yatırım yapamıyor (örneğin tarım ve hizmetler), belirli nitelikler taşıyorsa (yeni teknoloji getirme gibi) kabul ediliyordu. Kısacası, bu alandaki denetim düzeyi de Merkez'dekiyle karşılaştırılamayacak kadar farklı ve fazlaydı.

İç piyasada yaygın fiyat denetimi vardı. Belediyelerin temel gıda maddeleri (ekmek, süt, et) fiyatlarının denetlemesinden hükümetin temel fiyatlar saydığı fiyatları denetlemesine, düşük tutulan ara girdi ve hizmet üreticisi KİT fiyatlarından kamu kurumlarının alıcı olduğu tarım ürünleri fiyatlarına uzanan bir mal ve hizmet fiyatları zinciri, bir veya diğer biçimde kamusal karar süreçlerinden etkilenmekteydi. Dış ticaret

ve döviz üzerindeki denetimlerden ötürü de, iç fiyatlar dünya fiyatlarından bağımsız olabiliyordu.

Kamu girişimleri temel hizmetlerde (eğitim, sağlık, ulaştırma-haberleşme, enerji) ve ara girdi sanayilerinde (demir-çelik, petrokimya, alüminyum, bakır gibi) büyükçe piyasa payına sahip olduklarından, fiyat denetimi, bunların fiyatlarının “uygun” biçimde saptanması demektir. Tarımdaki KİT'ler ve kooperatif birlikleri de aynı işi bu alanda yapmaktaydı

Bu yaygın denetim sistemi hem ekonominin büyümesi-sanayileşmesi, hem gelir bölüşümünün daha kötüleşmesini önlemek amacıyla dönüktü. Köylü kesiminin ağır bastığı, sanayide ve hizmetlerde özel girişimi yeni gelişen bu az gelişmiş yapı, ancak birtakım zorlamalarla gelişme sürecine sokulabilmişti. Bu zorlamaları da, denetimli ekonomi, özel girişimin kâr haddini büyüme kaynağı olan alanlarda yükselterek yapıyordu. Sabit sermaye yatırımlarının üretken alanlarda artışını önleyeceği düşünülen girişimler çok kısıtlıydı. Böylece özel girişimin kârlılığının ekonominin büyümesiyle tutarlı hale getirilmesi hedeflenmişti.³⁰

3.1.2. Denetim Rejiminin Sermaye İthalini Artırmak Üzere Gevşetilmesi: 1974 Petrol Krizinin Etkileri ve Sonuçları

3.1.2.1. Esneklik Hazırlayan Etkenler

Yukarıda ana hatlarıyla mantığı anlatılan denetim rejiminde, Türkiye 1969'da hafif bir krizle sarsılıp IMF istikrar programını yürürlüğe koymuş, TL'yi devalüe etmişti (1 dolar = 9 TL'den 1 dolar = 14.85 TL'ye). Dünya piyasalarında doların altın parkesinden ayrılmasıyla eşanlı olarak ortaya çıkan spekülasyon boom hammadde fiyatlarını hızla yükseltirken, Türkiye, devalüasyonun da etkisiyle, hammadde ihracatçısı olarak bundan yararlandı; dış ticaret hadleri lehe dönerken miktar olarak da ihracatı arttı. Bu arada (pamuk ipliği gibi) mamul mallar ihracatı ve dış dünyadan işçi transferlerinin sıçraması, tarımsal ihracat artışına eklendi. Merkez'deki yükselen konjonktürün doruğu, Türkiye'ye, cari işlemler açıklarının 1972'de 8 milyon dolara

---

³⁰ Gül Ünver Turan, s. 36-38.

inerken bilançonun 1973'de 484 milyon dolar fazla vermesi olarak yansıdı. Net döviz rezervleri ise, 2 milyar dolara yükseldi.³¹

1) 1974 yılına gelindiğindeyse, petrol fiyatlarının patlamasına, Kıbrıs Barış Harekâtı'nı izleyen ABD ambargosu ve Batı'nın örtülü ekonomik ambargosu eklenmişti. Bu arada, Türkiye'nin dış temsilcilerine karşı Ermeni teröristlerin öldürme girişimleri ve içerde ideolojik kaynaklı çatışmalar gündeme geliyordu. Yani Merkez, Türkiye'yi Kıbrıs Harekâtı nedeniyle çeşitli yollardan sıkıştırmaya başlamıştı.

Dış ticaret hadleri ise tersine dönmüş, şiddetle kötüleşiyordu: Petrol fiyatındaki dört kat artışı Merkez'den ithal edilen sanayi mamulleri fiyatlarındaki artış izledi; 1972-77 arasındaki 4.2 milyar dolarlık ithalat artışının sadece 800 milyon dolarlık kısmı reel artışı. Geri kalan 3.4 milyar doların 2.49 milyar dolarlık bölümü sınai mamul fiyatlarının artışından kaynaklanırken, petrol fiyatı artışı 1 milyar dolardan az bir tutar götürdü.

Bütün dünya petrol tasarruf etmeye çalışırken, Türkiye'nin petrole sübvansiyon yaparak tüketimi patlatması ise, yaşanan bir diğer gerçektir. Bir yandan içerde petrole dayalı enerji üretimi, bir yandan yabancı sermayeye dayalı olarak gelişen otomotiv kesimi üretimi patlamıştı. 1972-77 arasında, dış dünyada fırlayan petrol fiyatına rağmen, Türkiye'de petrol tüketimi 10.8 milyon tondan 17.7 milyon tona, petrolün enerji tüketimindeki payı %50 civarına çıkmıştı.

Ekonominin büyümesine ivme verme amacıyla, %20'nin üstüne çıkan enflasyon hızına rağmen, nominal faiz hadleri bunun çok altında tutuldu: Bankalarda yıllık mevduat faizi %9, devlet tahvillerinin faizi %11'di; yani reel faiz hadleri negatif düzeyde sürüyordu. Bu, sık sık küçük oranlı olarak yapılan devalüasyonlara rağmen aşırı değerlendirilen TL/dolar kurunu tamamlıyor ve yatırımlara ivme veriyordu. Tabii, bu arada ithalat da her ikisinin baskısıyla patlamıştı: 1972'de 1.6 milyar dolardan 1977'de 5.8 milyar dolara fırlamıştı. Gerçi ihracat da 890 milyon dolardan 1.8 milyar dolara çıkmıştı, ama açık giderek büyüyordu. Ne var ki, aynı dönemde ekonomi de hızla büyümüş (yılda ortalama %7'nin üstünde), sanayi kapasitesi genişlemiş, tarımda teknoloji değişmiş ve üretim artışı hızlanarak Türkiye "kendine yeter" bir konuma gelmişti.³²

---

³¹ Erol İyiboçuk, Küreselleşme ve Ekonomimiz, Ezgi Yayınları, Bursa 1999, s.66-69.

³² Ahmet Öztürk, "Ekonomik Planlama", Ekonomi El Kitabı (içinde), Okan Yayıncılık, İstanbul, 1985, 49-51.

Bu arada Türkiye ekonomisinde görülmedik boyutta bir savurganlığın ortaya çıktığı, turizm bilançosunun dahi negatif bakiye verdiği bir gerçektir.

2) Petrol krizini izleyen dönemde Merkez stagflasyona (durgunluk içinde enflasyona) girerken, Türkiye'nin, diğer birçok (başta Latin Amerika'dakiler) Çevre ülkesi gibi, yaşadığı hovardalıkla birlikte bu hızlı yatırım ve GSMH artışındaki temel etken, "petro-dolarların dolaşıma iadesi" politikasıydı. Uluslararası bankalar, bir ara reel olarak negatif düzeylere düşen faiz hadlerinde kredi vermek için "kapıya geliyor"; henüz IMF-bankalar işbirliği kurulmadığı için, Türkiye de ağustos böceği gibi yarını düşünmeden gırtlığına kadar borca, hem de kısa vadeli borca batıyordu.

Merkez kendi sermayesinin kâr haddini yükseltmek için geliştirdiği "Çevre'yi borçlandırarak bunların ithalatını artırma" politikasıyla Türkiye'yi de aynı ağın içine çekmişti. Uluslararası bankalar bu borçlandırma politikalarının, sonuçta nereye gideceğini düşünmeden kredi verdikleri gibi, Türkiye'deki hükümet de bu düşüncesizce borçlanmanın nereye gideceğini hiç düşünmemişti. Aksine, alınan bütün politika önlemleri sermaye ve mal ithalini kolaylaştırıcı yönde oldu., Bu arada denetimli ekonomide serbestleşme girişimleri de ortaya çıktı.³³

3.1.2.2. Sermaye İthalini Kolaylaştırma Yolları

Uluslararası piyasadan sermaye girişini kolaylaştırmak amacıyla, hükümeti ihracatı gözardı edip ithalatı kolaylaştıracak önlemleri bir yandan devreye sokarken, bir yandan da döviz rejimini gevşeterek sermaye ithalini kolaylaştırdı. Böylece ekonomide denetimli rejim yerini, adım adım serbestleşmeye bırakıyordu.

1) İthalatın kolaylaştırılması amacıyla alınan başlıca önlemler şunlardı: Bir kere, ithalat vergileri azaltıldı, 1971'de ortalama % 41.8 iken 1975'de % 27.7'e indirildi, ikincisi, yapılan devalüasyonların oranı enflasyon hızının gerisinde tutularak TL'nin reel efektif değeri yükseltildi; 1977'de 1973'e oranla TL %20 oranında değerlenmişti. Üçüncüsü, ithalatta liberasyon oranı 1970'de %37.7'yken, 1974'de %62'e yükseltildi; böylece ithalatın giderek artan bir oranı miktar kısıtlamalarının etkisi

---

³³ Gül Ünver Turan, s. 43-45.

dışında kaldı. Bu arada Türkiye, 1973'de AT ile imzalanan Katma Protokol gereği yapması gereken gümrük indirimlerini yerine getirmeye başladı.³⁴

Buna karşılık, ihracatı artırmak için hiçbir çaba yoktu. Oysa komşu petrol üreticisi Arap ülkeleri ve İran, patlayan petrol fiyatları dolayısıyla beklenmedik bir zenginliğe kavuşmuştu. Hükümet bu zenginleşmeyi izleyerek İslam Konferansı'na ve İslam Kalkınma Bankası'na üye olmayı düşündü; fakat zenginleşen bu pazarlara ihracatı artırmayı düşünemedi. Tıpkı ataları Osmanlı Sultanlarının ihracatı kısıtlayıp ithalatı serbestleştirerek ekonomide bolluk yaratmaya çalışmaları gibi... TL'nin reel olarak %20 değer kazanmasına karşılık ihracatta vergi iadesi oranını sadece %5.6'dan %10.9'a yükseltiyor, sanki ihracatı, döviz kazanmayı istemiyordu. Oysa müteahhitler bölgede oluşan bu altın madenini keşfetmiş, işleri buraya taşımaya başlamışlardı bile.

Turizm harcamaları üzerindeki denetim de tıpkı ithalattaki gibi gevşetildi; buna aşırı değerli TL eklenince, turizm giderleri iyice arttı, çünkü dışarı çıkış çok ucuzlamıştı. Oysa dışardan gelecek turistler için tersi geçerliydi. Böylece bütün Akdeniz ülkeleri turizmden milyarlar kazanırken, 1976 ve 1977'de turizm bilânçosu açık verdi (sırasıyla 27 ve 64 milyon dolar). Bu arada işçi döviz girişleri de azalmaya başlamıştı: Batı Avrupa'daki stagfasyon işsizliği artırırken, bir de TL'nin aşırı değerlenmiş olması bunun gerisindeki temel etkenlerdi. Birinci etken işsizliğin Türkiye'ye yansımasydı; ikinci etken ise, tıpkı diğer döviz gelirlerinin bir bölümü gibi, aşırı değerli TL'nin bu gelirlerin bir kısmını da karaborsaya (paralel piyasaya) aktarmasıydı.

Böylece mal ve hizmet ithalatındaki denetim gevşetilirken, ihracatın ihmal edilmesi, dış kredi kullanımındaki artışın temelini hazırladı. Türkiye böyle bir deneyimi 1950'li yıllarda da yaşamıştı; yine ihracatı artırmadan ithalatı artırabilmek temel hedefti; "kredili ithalat" sistemiyle, yine kısa vadeli sermaye girişlerine güvenilmişti.

2) İthalatı genişletmeye dönük yukarıdaki önlemleri tamamlamak üzere, yürürlükteki döviz rejimini serbestleştiren, daha önce sakıncalı bulunduğu için yürürlükten kaldırılan dış kredi türlerini devreye sokan uygulamalar gündeme geldi.

1963'de planlı döneme girildiğinde yürürlükten kaldırılan "Özel Dış Kredi"ler tekrar yürürlüğe sokuldu. Böylece özel firmaların ve KİT'lerin, üçüncü beş yıllık kalkınma

---

³⁴ Serije Sezen, Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama, TODAİE Yayınlar, 1999, s. 10-14.

planına uygunluğu onaylanan projeleri için dış kredi alma olanakları yaratıldı. Ancak özel kredilerin “kur garantisi” olmaması bir yandan, çok daha cazip koşulları olan yeni kredi türlerinin gündeme gelmesi diğer yandan, bu kaynağın geniş kullanımını önledi.

Aynı şekilde, daha önce sakıncalı görüldüğu için yürürlükten kaldırılan bir diğer kredi türü olan “dövizle çevrilebilir Türk lirası mevduat” (DÇM) hesapları tekrar geri getirildi. 1973’de “hariçte mukim” kişilere ilişkin hesapların tasfiyesine ve bir daha açılmamasına verilen kararın gerekçesi, bunların enflasyonist kredi genişlemesine yol açmalarıydı: Dışardan girdiklerinde, TL kredisi olarak çekilince, ticari banka sisteminin kredileri genişletmesine kaynaklık ediyor, bu da enflasyon baskısını artırıyordu. 1974’de petrol fiyatlarının patlayışı hükümeti döviz arayışına sokunca, 1975’de çıkarılan bir tebliğe sistem geri getirildi. “Hariçte mukim gerçek ve tüzel kişiler”in, başta bankalar, DÇM hesapları açabileceği kabul edildi. Kısa vadeli mevduat niteliğindeki bu hesapların %90’nın “hariçte mukim” kişilerce açıldığı görülyordu.

Türkiye’deki en büyük sekiz banka “yetkili banka” kabul edildi ve konvertibl dövizler karşılığı bu hesapları açma yetkisiyle donatıldı. Bu bankalardaki DÇM hesaplarına devlet “kur garantisi” tanıdığı, yani borç ödeninceye kadar geçen süredeki kur değişmelerinden doğan rizikoyu devlet üstlendiği için, bu kredi türü, hem krediyi veren hem alan için çok cazipti.

DÇM girişlerini teşvik etmek için, bir yandan dış piyasanın çok üstünde tutulan reel faizler yanında, devlet bunların faizlerini stopaj yoluyla vergilendirmemekle, stopaj yoluyla vergilemeye tabi olan doğrudan borçlara oranla cazibesini artırdı.

Temelde, Avrupa para piyasasından LIBOR artı “spread”e göre belirlenen değişken faizli ve kısa vadeli bu borçlanma türü, Türkiye’nin ithalatının ihracatından bağımsız olarak patlar bir hızda büyümesine, döviz piyasasında TL’nin aşırı değerlenmesine ve kısa vadeli borç birikimi sonucunda 1978’de vadesi gelen dış borçlarını ödeyemez duruma düşmesinde ön planda etkili oldu. Ne var ki, hükümet hiçbir kısıtlayıcı önlem almaya gerek duymadığı ve rizikosu yüksek dış krediyle de olsa halkı hoşnut edip oyları garantilediği için memnundu; döviz-faiz arbitrajından iyi para kazanan yerli bankalar memnundu; pek çok Çevre ülkesiyle birlikte Türkiye’nin de ithalatının patlaması yoluyla ihracatını bir ölçüde canlı tutabilen Merkez memnundu; rizikosuz dış kredi kullanabilen

borçlular memnundu; paralarını kârlı biçimde plase edebilen uluslararası bankalar memnundu. Bu saadet zinciri ancak üç yıl sürebildi.

Yetkili sekiz banka döviz pozisyonu tutma yetkisine 1974 sonunda kavuştular. Çeşitli ithalat finansman biçimleri arasında «mal mukabili ithalat» (malın ithalatçı müşteri tarafından devralınmasından sonra ödeme yapılması) ihracatçı kabul etmek kaydıyla, ticari bankalar için en kârlı yöntem oldu; çünkü işlemlerin devir hızını yükselttiğinden, döviz pozisyonlarındaki fonların etkinliğini ve kârlılığını artırıyordu. İthalatın bu kaynaktan finansmanını kolaylaştırmak için, hükümet ayrıca, yeni önlemleri 1975 ve 1976'da devreye soktu.

1978'deki krizde, DÇM'lerle birlikte, mal mukabili ithalattan kaynaklanan "garantisiz ticari borçlar" ön planda rol oynadı.

DÇM'lerle birlikte devreye sokulan döviz tevdiat hesapları (DTH) ise, kur garantisinden yararlanmadığı için, o dönemde büyük sorun yaratmadı. Bunların büyük sorun kaynağı olmaları, 1985'de tekrar devreye sokulmalarıyla başladı.

Böylece Türkiye, Merkez stagflasyon yaşarken DÇM'ler, mal mukabili ithalat vb. yollardan kısa vadeli sermaye hareketlerinin "giriş" ayağını teşvik ediyor, IMF denetimi olmadan borçlanıp ithalatını patlatabiliyordu. Ancak 3-4 yıl gibi kısa bir sürede iç ve dış dengeler sürdürülemez boyutlarda bozuldu.³⁵

3.1.2.3. Artan Borçlar ve Bozulan Dengeler

1) Kısa vadeli sermaye girişlerinin teşvik edildiği bu süreç sonucunda, Türkiye'nin dış borç stokunun vade dağılımı hızla kısa vadeli borçlar lehine değişti: 1970'li yılların başında payları önemsizken 1975-6'da dörtte bire yaklaştı; 1977'ye gelindiğinde bu oran %58, 1978'de %52 oldu. Bu son yılda toplam kısa vadeli borç tutan 7.2 milyar dolara varmış, cari işlem gelirlerini aşmıştı: Türkiye'nin ihracatı 2 milyar doların, işçi döviz geliri ise 1 milyar doların altındaydı. Ama bu arada orta ve uzun vadeli borçlar da patlamış, 1975'de 3.6 milyar dolardan 1978'de 6.7 milyar dolara çıkmıştı; üç yılda, dış borç stoku hızla artarken, kısa vadeli borçlar bunun yandan fazlasını oluşturur olmuştu. Türkiye, 1958'deki krize de tıpkı 1978'deki gibi aynı süreçler sonunda, biriken kısa

---

³⁵ Seriyeye Sezen, s. 22-26.

vadeli borçların baskısıyla girmişti. Yirmi yıl arayla, ders alınmayan tarih, "tekerrür" ediyordu. Aynı "tekerrür" 1993 sonu ve 1994 başında ortaya çıkmaktaydı, çünkü yine tarihten ders alınmamıştı.

Kısa vadeli borçların "borç ödeyememe" krizinde öncü rolleri, hem yakın Türk ekonomi tarihinden, hem Türkiye'yle birlikte ya da kısa bir süre sonra diğer ülkelerin yaşadığı dış borç krizlerinden ortaya çıktı. Nedeni ise açık: Ülkenin iç ve dış dengeleri kredi güvenilirliğini sarsacak gibi değilse, uluslararası bankalar bunların faizleri ve anaparalarını yeniler, hatta ayrıca yeni kredi açar. Ancak büyük boyutlardaki kısa vadeli sermaye girişleri bir yandan iç ve dış dengeleri bozar, kredi güvenilirliğini azaltır; bir yandan da yenilenen krediler artı yeni krediler, borç stokunu 1-2 yıl içinde çığ gibi büyütür, iç ve dış dengesi bozulmuş borçlu ülke bir de çığ gibi büyümüş kısa vadeli dış borç stokuyla yüklü olduğunda, alacaklı, rizikosunu azaltmak için borcu yenilemez. Borç yenilenmeyince, bu kez, hem faiz hem anapara olarak kısa vadeli borçların ödenmesi zorunlu olur. Aşırı değerli yerli paranın uzun süre caydırdığı mal-hizmet ihracatı birden artırılamadığı, körüklediği ithalat hemen kısılamadığı için, yeni borç alınamayınca kriz patlar. Bu tip krizler, her zaman aynı biçimde, adeta bir doğa kanunu gibi, hükümetler tarihten ders almadıkça tekrarlanıyor. Üstelik yürürlükteki döviz rejiminden bağımsız olarak tekrarlanıyor; denetimli rejimde de oluyor, serbest rejimde de oluyor. Nitekim, 1958 de tam denetimli, 1978'de yarı serbestleşmiş döviz rejimlerinde bu süreci yaşayan Türkiye, 1993 sonunda dünyanın neredeyse en serbest döviz rejiminde aynı sonucu yaşadı.

Bu hızlı borçlanma süreci tüketim yanında hızlı yatırım artışı da yarattı. Ancak kamu yatırımlarında politik çekişmeler nedeniyle büyük bir savurganlık ortaya çıktı. Mevduat faizlerinin reel olarak negatif düzeylere düşmesi, Türkiye'deki ailelerin gözde plasman aracı altın ithalatına ivme verdi: 1974'de ülkeye sadece 18 ton altın girerken, 1975'de 55 ton, 1976'da 115 ton altın girdi; bu son rakam neredeyse toplam işçi döviz girişi eşitti. Dış dünyaya indirimli kürk satışlarına geziler, otomobil fabrikaları önünde uzayan kuyruklar, dünyanın dört bir yanından onlarca değişik markadaki traktörlerin ithali, gelişigüzel devlet sübvansiyonları, işte bu rizikosunu yüksek kredilerle karşılandı.³⁶

---

³⁶ Alkan Soyak, "Ertelenen 9. Kalkınma Planı ve Türkiye'de Planlamanın Geleceği Üzerine Bir Not", Bilim ve Ütopya, Sayı: 136, 2005, ss.45-46

(Ama Şu da var ki, Türkiye 1980'li yıllarda uzun süre, bu dönemdeki yatırımların yarattığı kapasiteleri kullandı.)

2) Yukarıdaki tabloyu ağırlaştıran bir olay da, Bretton Woods para sisteminin ckmesini izleyen dönemde, uluslararası piyasada Merkez paraları arasındaki cpraz kurlardaki değişmeydi. Türkiye, Avrupa para piyasasından hızla borçlanırken, Batı Alman markı ve İsviçre frangı diğerlerine (başta dolar) karşı hızla değer kazanıyordu; ancak bunlar üzerindeki nominal faiz haddi diğerlerinden daha düşük olduğu, kısmen de bu iki ülkeyle ticari ilişkiler sıkı olduğu için, ticari bankalar bu paralar üzerinden DM'leri getirdiler. Oysa hammaddeleri Türkiye dolarla satıyordu. Yukarda dolarla verilen kısa vadeli borç rakamları bu cpraz kur değişmesi nedeniyle bydğu gibi, dolarla sağlanan bir bölüm gelir nedeniyle ödeme yükü de ağırlaşmış oldu. Türkiye, ekonomisini hızla serbestleştirip borçlanırken, bu tür hesapları yapmamıştı.

3)  yıl süreyle kısa vadeli borçlanmaya dayalı büyüyen ekonomi, 1977'ye gelindiğinde bir doruk noktasından aşağı inmeye başlamıştı, ihracatın iki katına ulaşan dış ticaret açığı (4 milyar dolar), 560 milyon dolara düşen brüt döviz rezervleri, fiili ithalatın yansına düşen ithalat transferleri dolayısıyla T.C. Merkez Bankası'nın yüksek faizli banker kredileriyle ithalatı karşılıyor olması, yeni DM girişlerinin cıkışları pek az bir marjla aşması (150 milyon dolar kadar), beklenen proje kredilerinin (850 milyon dolar) ancak 500 milyon dolarlık kısmının gelmesi, saadet zincirinin kopmakta olduğunu gösteriyordu. Buna bir de tarım ürünü ktlığının gerektirdiği ithalat eklenince zincir koptu. Türkiye vadesi gelen DM borçlan ve bunlara ilişkin faizleri (1.38 milyar dolar) deyemedi.³⁷

3.1.3. 1978 Döviz Krizi ve IMF İstikrar Programına Geçiş

3.1.3.1. Krizde Ortak zellikler ve Kuraldışı Uygulamalar

Türkiye ekonomiyi serbestleştirme oyununu kurallarına göre oynayamadığı ya da oynamaya koşullan elvermediği için, bu alandaki deneyimleri hep "hüsran"la sonuçlandı

---

³⁷ Soyak A, C. Bahçekapılı, "İktisadi Krizler-IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisindeki Yansımaları ", İktisat, İşletme ve Finans, Yıl.13, Sayı.144, 1998, ss.48–61

ve sonuçlanıyor. 1970'li yılların sonunda da, tıpkı 1958'deki gibi, vadesi gelen borçları ödeyememe sonucunda IMF ile anlaşılıp bir istikrar programı uygulama arayışına girdi.

1) 1978'de vadesi gelen borçların tutan 4.84 milyar dolardı: Bunun 1.38 milyarı DÇM, 1.51 milyarı mal mukabili ithalattan doğan garantisiz ticari borçlar olmak üzere, yaklaşık %60'ı bu iki kısa vadeli borç kaleminden kaynaklanıyordu. Bu yılların olağan ithalat düzeyi olan 5 milyar dolarla birlikte toplam döviz gereksinimi 9.84 milyar, buna karşılık beklenen ihracat ve işçi döviz geliri 3 milyar dolar kadardı. Kısa vadeli borçların dörtte üçüne yakın kısmı ise "özel ticari borçlar" niteliğindedi. Ülke borç ödeyememe durumuna düştüğünde, tekrarlanan ikinci bir özellik de buydu: Hem 1958'de hem 1993'de, tıpkı 1978'deki gibi, kısa vadeli borç birikiminde ağırlığı özel kesim borçlarının almasıydı.

Vadesi gelen borçları ödenemediği gibi, özel kesimin onlarca küçük ve orta boyulu yabancı firmaya taktığı, mal mukabili ithalattan doğan "garantisiz ticari borçları"ın hesabını TC Merkez Bankası tutmamıştı bile. Ticari ilişkiye giren iki ayrı ülke arasındaki firmaların borç-alacak ilişkisine, genelde devlet kurumları karışmaz; eğer borçlu taraf ödeyemezse, devlet garantisi olmayan, yani garantisiz borçları alacaklı firmanın kendi riziko alanı içinde sayılır. Oysa işler Çevre ülkelerinde böyle yürümüyor: Türkiye devlet olarak garantisiz borçları devralıp ödemek zorunda kaldı, yani sorumluluk bütün vergi yükümlüleri ve enflasyondan zarar görenlerce üstlenildi. (1993'de aynen, ticari bankalar arası ilişkide İsviçre bankalarına olan borçlarını iflas nedeniyle ödeyemeyen Türk ticari bankalarının TYT, Impexbank, Marmara Bankası gibi- borçlarını Hazine'nin ödemesi için baskılar ortaya çıktı.) DÇM'lerde ise zaten TC Merkez Bankası sorumluluğu üstlenmişti.

2) Borç ödeyememe kadar kredi güvenilirliğini sarsan bir olay ise, döviz sıkışıklığına giren TC Merkez Bankası ve yetkili bankaların karşılıksız çek çekmeye benzer işlemlere girişmiş olmalarıydı.

Muhabir bankalardaki pozisyon hesaplarında karşılığı olmaksızın, sanki varmış gibi, ithalat finansmanı yapılmıştı, ithalattan kâr etme baskısı ne boyutta olmalıdır ki, TCMB ve en büyükleri kamu bankaları (Ziraat Bankası, İş Bankası, Vakıflar Bankası) olan, diğerleri de özel kesimin en saygın bankaları olan (Garanti Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Türk Ticaret Bankası, Osmanlı Bankası) yetkili bankalar, bu tür kuraldışı işlemlere başvurmak durumunda kalmış olsunlar.

Bu çarpık ithalat finansmanı, bu kez Türkiye'nin karşısına alacaklı olarak ilişkisiz yabancı kurumları çıkardı. Çünkü Türkiye'ye mal satan ihracatçı, muhabir banka dışındaki bir aracı bankadan alacağını belgeleriyle tahsil ediyordu; ancak aracı banka muhabir bankaya rücu ettiğinde, (kredi limitleri dahil) karşılığı bulunmadığını görüyordu. Bankalarla muhabir bankalar arasında bir kredi şekli olan çok kısa vadeli kurye kredilerinde de benzer bir olay yaşandı: TC Merkez Bankası, 1-2 ay vadeyle çok sayıda muhabir bankadan aldığı borçları biriktirmişti aynı biçimde.

Kısacası, bu krizde hükümet, ithalatı patlatacak uygulamaları devreye soktuğu için sorumluydu; ama uluslararası bankalar da riziko hesabı yapmadan kârlı plasman yapabilmek için bu fonları birtakım kolaylıklarla sağladıkları için sorumluydular. Türkiye'de bankalar kuraldışı uygulamalar yaptıkları gibi, sonuçta garantisiz borcun devlete yüklenmesi de kuraldışıydı; bu kural dışılık ise, Merkez'in Türkiye üzerindeki yaptırım gücüyle ilgiliydi.³⁸

3.1.3.2. İstikrar Arayışı ve IMF'nin Devreye Girişi: 1977-79

1) 1977'de doruğa çıkan dengesizlikler, 1978'de vadesi gelen borçları ödeyememe durumu ortaya çıkınca, dengeye döndürülme sürecine girdi; kısmen alınan politika önlemleri, kısmen de başlayan darlıklar yoluyla bu sağlandı. 1977'de iç kaynak açığı (iç yatırımla tasarruf farkı) GSMH'nin %7'sine varmışken, 1978'de %2.7'ye indi. Yatırım oranı düşerken tasarruf oranının yükselmesi bunu sağladı. 1977'de GSMH'nin %3.6'sına inerek dibe vuran ihracat oranı 1978'de %4.4'e çıkıyor, ithalat oranı ise %12.2'den %8.9'a çekiliyordu. Böylece dış ticaret açığı %8.6'dan %5.5'e inmekteydi. Ancak dengeye yönelme gibi gözükken bu değişim süreçleri, ithal edilen girdi kıtlıklarının yarattığı GSMH büyüme hızında hızlı düşüş, hızlanan enflasyon ve bir dizi darlıklarla birlikte yaşandı: Elektrik enerjisinde kesintiler, ışınlamayan binalar, darlıkların yarattığı karaborsa fiyatları ve tezgâh altı satışları, bu arada hızla büyüyen karapara, yani kayıtdışı ekonomi, 1978'in ayırıcı koşullarıydı.

Hükümet çılgın noktalara ulaşan iç ve dış dengesizlikleri gidermek için 1977'den itibaren istikrar paketlerini gündeme getirmeye başlamıştı. Hükümetler değiştikçe paketler de değişti. 1978'de IMF devreye girdi; ama iktidardaki hükümet IMF ile

---

³⁸ Yalçın Doğan, IMF Kısacasında Türkiye (1946–1980), Toplum Yayınevi, Ankara, ss. 77-79.

anlaşamayınca, Türkiye anlaşmanın gerçekleştiği Mart 1979'a kadar taze kaynak girişinden yoksun kaldı. Ancak bu arada borç patlamasını önleyecek ekonomi politikalarını yürürlüğe koymaya başladı. TL %20 oranında devalüe edildi ve 25 TL/ bir dolara düşürüldü. TCMB reeskont ve banka mevduat faizleri yükseltildi; ithalatta damga resmi iki kattan fazla artırıldı; akseptans kredileriyle mal ithali kısıtlandı; DÇM'ye kur garantisi kaldırıldı; altın üzerine işlemler kayda alındı; turist çıkışları ve yanlarında götürbildikleri döviz kısıtlandı; KİT fiyatları artırıldı. Yanı sıra, Batı Almanya'daki işçi tasarruflarını Türkiye'ye kazandırmak için bir program yürürlüğe kondu.

2) Haziran 1979'da yürürlüğe giren istikrar programı yukarıdaki önlemleri biraz daha güçlendirdi, TL/dolar kuru 47 TL=1 dolar oldu; ithalat biraz daha kısıtlanırken, kur ayarlaması işçi dövizini artırınca cari işlemler açığı biraz azaldı. Bu arada 1978'de iki katın da üstünde artarak %52.6'ya çıkan yıllık enflasyon hızı, 1979'da biraz daha hızlanıp %63.9'a yükselmmişti; GSMH'nin yıllık artış hızı ise aynı yıllarda %2.9'dan %-0.3'e iniyordu. Yani görece düşük ortalama yıllık enflasyon hızı (%20 kadar) ve yüksek büyüme hızı (%7 gibi) ile geçirilen 1970-77 dönemi, 1978 ve izleyen yıl bu açıdan kötü göstergeler veriyordu.³⁹

IMF ile varılan anlaşma sonucunda kısa vadeli özel dış borçların 2.8 milyar dolarlık bölümü uzun vadeli devlet borcuna dönüştürüldü; bu da, sonuncunun tutarında 1978'de, 6.26 milyar'dan 1979'da 9.7 milyara, 3.4 milyar dolarlık bir yükselişe, buna karşılık birincinin tutarında 2.83 milyar dolarlık bir düşüşe yol açtı (5.28 milyardan 2.45 milyar dolara). Türkiye aynı zamanda 190 milyon dolar kadar borç anaparasını da ödeyerek toplam dış borç stokunu 13.79 milyardan 1979'da 13.6 milyar dolara indirmek zorunda kaldı. 1978 anlaşmasında 6-9 yıl olan vadeler 1979 anlaşmasında gerçi 7-9 yıla çıkarılmıştı; ne var ki, beklenen tutarda kredi alınamadığı için bir miktar borç anaparasını da cepten ödemek gerekmişti. Ne OECD, ne Suudi Arabistan beklenen kredileri vermişlerdi.

Ekonomideki sıkıntıların, durgunluğun ve enflasyonun iyice yoğunlaştığı 1978 ve 1979 yıllarında, dışarıda Ermeni terör örgütünün ve içeride ideolojik kökenli olarak gözükene(?) örgütlerin terör eylemleri de doruktaydı. Bunlara TBMM'de birbirini

---

³⁹ Aziz Konukman, (1995); "Projeksiyonları Projesine Uymayan Bir Planın Hikâyesi", Ekonomik Yaklaşım, Cilt 6, Sayı 17-18, s. 35.

suçlarken cumhurbaşkanını dahi seçmek için anlaşamayan siyasal partilerin yarattığı kargaşa eklendi. Türkiye ekonomik, siyasal ve toplumsal kargaşanın bunalımını yaşarken, dünyadaki değişimler, bu sıkıntıları ağırlaştıracak nitelikteydi; 1979 ve 1980 yılları çok büyük ve olumsuz değişmelerin habercisiydi.

3.1.3.3. İkinci Petrol Krizi (1979-80) ve Ağırlaşan Dünya

Koşullarına Karşılık Türkiye'de ve Komşularında

Doğan Yeni Olanaklar: 24 Ocak 1980 Programına Geçiş

1) OPEC üyeleri petrol fiyatını 1979 ve 1980'de ikinci kez (% 150 oranında) artırdı. Gerçi bu kez fiyat artış oranı daha düşüktü, ama çok daha yüksek bir fiyat düzeyinden yapıldığı için ithalatçı ülkeleri sarsmaya yetti. Bu şok Türkiye'yi yoğun kriz yaşarken yakaladı.

Dünya piyasaları, Merkez ve petrol ithalatçısı çevre daralmaya girerken, Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünlerinin dış ticaret hadleri de tepetaklak oldu: 1973-79 arasında dünya piyasalarında tarım fiyatları/sanayi fiyatları endeksi %40 oranında gerilemişti. 1980 ve 1981'de geçici bir iyileşme olduysa da, gerileme eğilimi 1981'den sonra süreklilik kazandı. Merkezin yüksek sübvansiyonlu üretim ve ihracat politikasıyla hızlı teknolojik değişmesi bunun başlıca nedeniydi,

Bir diğer olumsuz gelişme, ABD'nin faiz hadlerini sıkı para politikası yoluyla yükseltmesiydi. Bu bir yandan 1970'li yıllarda çok düşük nominal faiz hadleriyle alınan değişken faizli borçlar ve yeni borçlar için çok yüksek reel faizler ödenmesi demektir; bir yandan dolar uluslararası piyasada değerlenmeye başlıyordu.

Ayrıca Türkiye ve bir dizi diğer gelişmekte olan ülkenin borç krizine sürüklenmesi, finans merkezlerini önlem almaya itti. Uluslararası bankalar ve Dünya Bankası, IMF ile işbirliğine girerek, IMF onayına bağlı kredi sistemine geçti; rizikolar çok yakın incelemeyle değerlendirmeye alındı.

Nihayet, ABD'den başlayarak ekonomi politikalarının dünya çapında değiştirilmesi sürecine girildi; serbest piyasa ekonomisi ve küreselleşme Çevre için de geçerli politika oluyor, bunlara tanınan hoşgörü sona eriyordu.

Türkiye'nin ekonomisini yeni baştan, hem de daha köklü biçimde serbestleştirme sürecine başlamasını, IMF ile imzalanan yeni bir istikrar programı ve 24 Ocak 1980

programının 12 Eylül askeri rejimi gözetimine alınması izledi; kendisi yoğun bir kriz yaşarken dünyadaki ortamın giderek kötüleşmesini aşmak, ancak IMF'nin tam desteğini alacak yeni bir paketle mümkün olabilirdi.

2) Petrol ithalatçısı Merkez ve Çevre ülkelerinde koşullar ağırlaşırken, Türkiye'nin komşularında yeni olanaklar doğdu. Hemen tümü petrol ihracatçısı olan Arap ülkeleri ve İran petrol fiyatlarındaki fırlama sonucu zenginleşmişler, sanayileşmemiş-çeşitlenmemiş iç üretim nedeniyle içtenden sürmeye her şeyi ithal eder olmuşlardı; 1979'da ithal kapasiteleri yılda elli beş milyar dolar aşmıştı. Bir ikinci olanak, 1978'de başlayan İran-Irak Savaşı'nın Türkiye'ye, coğrafi konumu açısından verdiği neredeyse "tekel" gücünden doğdu. Bu, artan petrol gelirleri ve savaşın pompaladığı talebi Türkiye'ye yöneltmekte etken olabilirdi.

Buna, birinci petrol krizini izleyerek Orta Doğu piyasasında iş yapmaya başlayan müteahhitlerin edindiği beceriyi diğer biçimlerde değerlendirmenin de kârlı olması eklendi. Nihayet, 1970'li yılların hovardaca dış borçlanma furyasında imalat sanayisinde büyük yeni kapasitelerin yaratılmış olmasına karşılık, Türkiye'nin yaşadığı kriz, özel imalat sanayisinde kapasite kullanımını %51'e düşürmüştü. Yani ortam bir yeni atılıma hazırdı ve bunları yoğuracak yeni bir paket gerekiyordu.⁴⁰

1970'li yılların petrol krizi sonrası stagflasyonunu Batı dünyası yaşarken, Japonya ve çevresindeki Asya Kaplanları'nın bir iki yılda durgunluğu atlatmaları, yeni bir ekonomi modelinin gelişmesine yol açmıştı: "İhracata Dönük Büyüme" Dünya Bankası'nın tanınmasında öncülük yaptığı bu modele göre, ekonomiyi serbestleştirme, hızla ihracata yönelmeyi ve büyümenin ihracattan kaynaklandığı yeni bir büyüme biçimini Çevre ülkeleri için mümkün kılacaktı. Oysa Dünya Bankası'nın ve diğer araştırmacıların çalışmaları, sonraki yıllarda, Hong Kong dışındakilerin hiç de çok serbest piyasa ekonomisinde olmadıklarını, mali piyasaları sıkı denetim altında tuttuklarını ve akılcı bir devlet-işveren-işçi işbirliğiyle bunu gerçekleştirdiklerini gösterdi.

1980'de ABD'de başlayan ve İngiltere'ye sıçrayan serbestleşme hareketi, borç ödeyemez duruma düşen Çevre ülkelerine yönelik olarak, "İhracata Dönük Büyüme için Serbestleşme" modeline dönüştürülmüştü IMF ve Dünya Bankası tarafından. IMF kadar

yeni kredi türlerini devreye sokan Dünya Bankası'ndan kredi almak isteyen hükümet, neleri taahhüt etmesi gerektiğini, dolayısıyla biliyordu. Bu bilgi yukarıdaki olanaklara eklendi. ⁴¹

3) 1970'li yılların şiddetli bir krizle noktalanmış olmasına karşın, Türkiye'de çok büyük değişimler de ortaya çıkmıştı. İmalat sanayisinde büyük çapta yeni kapasiteler yaratılmış, tarım önemli bir sıçrama yapmıştı. Ekonomide güçlü holdingler oluşmuş, bunlar değişik üretim faaliyetlerine kök salmıştı. Müteahhitler Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmış, bu pazarları yakından tanımıştı. Önce işçilerin peşinden Batı Avrupa'ya taşınan bankalar, bu kez müteahhitlerin peşinden Orta Doğu'ya taşınıyordu. Herkes var olan ihracat ve ithalat rakamlarının gerçeği yansıtmadığını, dövizler karaborsaya aktığı için gerçek rakamların bunun yaklaşık iki katı olduğunu biliyordu. Başka bir deyişle, 1970'li yıllarda ekonomi birtakım hizmetlerle (bankacılık ve müteahhitlik), işçilerden sonra, fiilen dış dünyaya açılmıştı. Sermaye ithalini kolaylaştırıcı nitelikteki serbestleşme hareketi, beklenmedik şekilde dış dünyaya açılan yeni kesimler yaratmış, diğerlerinde üretim kapasitesinde büyük artışlar olmuştu.

1973'ten başlayarak dünyada baş aşağı giden tarım ürünleri fiyatları bir yandan, krizden yoğun biçimde etkilenen imalat sanayiye ve büyük holdingler öte yandan, Türkiye'nin yeni bir dış ticaret politikası ve döviz rejimine kayması gerektiğini göstermekteydi. Ülkenin beş-altı kalem, fiyatı görece gerileyen tarım ürünü ihracatıyla yaşaması mümkün değildi. Oysa 1978-9 krizi büyüyen imalat sanayiye kapasitesini yan yarıya atıl bırakmıştı; hem de komşu ülkelerde büyük yeni olanaklar doğarken, Türkiye'de girişimcilerin bu olanakları kullanmıyor olmaları akılcı bir yaklaşım olamazdı.

4) İktidardaki Demirel hükümeti ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal, bir yandan krizi atlatabilmeyi sağlayacak kredileri IMF ve Dünya Bankası'ndan alıp, IMF onayını izleyecek OECD ve İslam Kalkınma Bankası kredilerine ulaşabilmek; buyandan dünyada artan reel faiz hadleri ve daralan piyasaların kısıtlarını aşmak ve komşularda doğan olanakları değerlendirebilmek için bir ekonomi politikaları paketi hazırladılar. Bu paket, temelde, IMF onayını alabileceği kesin olan, ekonomiyi serbestleştirme yolundaki

---

⁴⁰ Nazif Ekzen, (1984); "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım (İçinde), Yurt Yayınevi, Ankara, ss.112-114

⁴¹ Ahmet Öztürk, s.37-44.

politika araçlarından oluşuyordu. Ancak bunların birçoğunun yurt içinde ve yurt dışında iş yapan girişimcilerin de isteklerini yansıttığına kuşku yoktu. 24 Ocak 1980 paketi diye anılan bu politikalar paketi, nitekim, IMF ve Dünya Bankası yanında Türkiye'deki iş dünyasının da desteğini aldı.

24 Ocak paketini yapan ve içeriden-dışardan onay alan hükümet, uygulamaya gelindiğinde, ayak sürümeye başladı. Bunu, içerde yoğunlaşan siyasal kargaşa tamamlıyordu. Ve 12 Eylül 1980'deki askeri darbe, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'la birlikte, bu paketin uygulanmasını üstlendi.⁴²

3.2. 24 OCAK 1980 PAKETİYLE SERBESTLEŞMEYE GEÇİŞ VE 1988-89 KRİZİ

3.2.1. Tepeden İdeolojiyi Değiştirme

12 Eylül askeri rejiminin, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal önderliğinde yürürlüğe koyduğu 24 Ocak paketi, kısa sürede, istikrara dönmeyi ve borç ödeyebilmeyi tekrar sağlamak amacına dönük ekonomi politikaları içeren bir paket olmanın çok ötesine geçti. Bir çeşit "avamlaştırılmış liberal ideolojiyle insanları aşılama, ekonominin yapısını buna göre oluşturma" kampanyasına dönüştü. Bu kampanyanın Merkez'deki "ekonomiyi bürokratik kurallardan arındırma" hareketinin çok ötesinde bir süreci ortaya çıkardığını belirtmek gerekiyor.

Türkiye'nin denetimli ekonomisinde iktidardaki ideoloji, sanayileşme-büyüme, köylüyü kalkındırma hedefine dönüktü; karma ekonomi ve yol gösterici türde bir planlama ise bunun başlıca araçlarıydı. Geçmişte bütün "laik devlet" söylemine rağmen din ögesi gerçi toplumsal hayatta önemini korumuştur. Yine de Türkiye'nin toplumsal felsefesi Batı Avrupa'daki "sosyal devlet" anlayışını iyice benimsemişti; aynı zamanda bunun temelindeki demokrasiyi.

Askeri rejimle birlikte yürürlüğe giren değişim süreci, bu yerleşik ve toplumun büyük kesimince desteklenen, ayrıca hukuksal-kurumsal temeli oluşmuş düzeni altüst etmek yoluna girdi. Ekonomide amaç serbest piyasa ekonomisine geçiş ve küreselleşmeye dönüştürüldü; karma ekonomi yerini KİT'lerin özelleştirilmesi ve

---

⁴² Gülten Kazgan, s. 63.

devletin küçülmesine bıraktı; köylüyü-tarımı kalkındırma, “gelişmiş toplumlarda hizmetler kesimi ön plandadır” anlayışıyla ikame edildi; sosyal devlet işçi düşmanlığı ve zenginlik övgüsüne, ithal malı kullanma merakına yerini bıraktı; bireycilik ön plana çıktı. Ayrıca kökten-dincilik bütün toplum kurumlarına sızdırıldı, laiklik -ki, Türkiye Cumhuriyeti devletinin temel öğesidir-tartışılır oldu, etnik kökene göre insanları ayırma olağan hale geldi.⁴³

Bu değişimin Türkiye’de ne felsefesi oluşmuştu, ne kurumsal-hukuksal, ne de ekonomik temeli vardı. Olmadığı için, 24 Ocak programı hem ekonomik düzlemde büyük sorunlar yarattı, hem toplumsal düzlemde. Türkiye eski dönemdeki ekonomik başarı çizgisinin çok gerisine düştü; toplumsal düzlemdeki yozlaşma inanılmaz boyutlara geldi. Gelir bölüşümünün zaten çok bozuk olduğu ülkede, aşırı zenginlerle aşırı fakirler arasındaki orta sınıf giderek cılızlaştı. Oysa liberal ideolojiyi ve serbest piyasa ekonomisini Batı toplumlarında bu sonucusu yaratmıştı. Bütün ekonomi politikaları ise bölüşümdeki bu değişmeyi gerçekleştirmeye dönük biçimde uygulandı. Uygulanan politikaların doruğuna çıktığı 1988 yılında, ekonomi tekrar şiddetli bir krize girdi. Oysa programın uygulandığı 1980-3 döneminde Merkez ve petrol ithalatçısı bütün ülkeler durgunluk yaşadılarsa da, 1984-89 arasında Merkez’de önemli bir canlanma yaşanmıştı. Krizin, dolayısıyla, Merkez’deki krizin bir uzantısı olması sözkonusu değildi.⁴⁴

Bu açılardan, uygulanan 24 Ocak paketi, 1978’de başlayan krizi aşmanın gereklerini yerine getirmenin çok ötesine geçti; daha önceki diğer istikrar paketlerinden bu bakımdan ayrıldı. Gerçi programın bir boyutu “yeniden yapılanma” amacına dönüktü ve bunun için verilen Dünya Bankası kredileriyle desteklendi. Merkez’deki durgunluğu aşmak ve kâr haddini artırmak için Çevre’yi buna göre biçimlendirmek yolundaki Merkez politikasına göre, Türkiye yeniden yapılandırılmaya çalışılıyordu. Ancak uygulamadaki sonuçlar bunun ötesinde, bütün siyaset yaşamına bulaşan yozlaşma, zenginlik için her türlü kural dışılığın olağan sayıldığı bir yeni aşamayı başlattı. Bu

---

⁴³ Yalçın Doğan, s. 87-89

⁴⁴ Gülten Kazgan, s. 70.

yozlaşma, XIX. yüzyıl Avrupa'sının vahşi kapitalizmi benzeri bir ekonomiyle iç içe geçiyordu.⁴⁵

3.2.2. 24 Ocak Programının Uygulanması

3.2.2.1. Ortamı ve Kaynakları

İki kutuplu dünyanın henüz geçerli olduğu, Merkez'in SSCB ve Doğu Bloku'nu çözmek için Yeşil Kuşak kuramından yola çıkarak dinsel öğelerle, Yıldız Savaşları projesinden kalkarak teknolojiyle yoğun bir mücadeleye giriştiği 1980'li yılların başında, Türkiye'nin NATO çerçevesindeki jeo-stratejik önemi henüz büyüktü. Bu nedenle, Türkiye, sadece IMF ve Dünya Bankası değil, aynı zamanda OECD ve diğer kurumların (İslam Kalkınma Bankası, Avrupa İskan Fonu gibi) kredileriyle de desteklendi. IMF'nin denetim-gözetim işlevi 1985 yılına kadar sürdü. Bu sürede Türkiye hem borç ertelemesi, hem yeni-taze krediler için borçlandı: Yaklaşık 5 milyar birinci, 9 milyar dolar ikinci amaca dönük olarak kullanıldı. Yani büyük miktarda kaynak Türkiye'ye aktarılmış oldu.

Bu büyük fon kaynakları, daha önce belirtildiği gibi, Türkiye'nin içindeki ve komşularındaki olumlu koşullara eklendi; böylece ülke, borç krizine düşen diğer ülkelerden farklı olarak, dünyada 1980-3 yıllarında süren bunalımdan görece daha kolay sıyrılabilirdi. Tabii, bu dönemi, askeri rejimin askıya aldığı (toplu sözleşme, grev, lokavt gibi) sosyal haklar, ses çıkmadan uygulanabilen çeşitli baskılar tanımladı. Bunlar da uluslararası kredi kurumlarına yapılan taahhütlerin görece kolay uygulanabilmesini sağladı; her ne kadar yarattığı toplumsal baskı çok büyük olsa da, büyük tepkiler ortaya çıkamadı.

Programın ilk aşaması tipik bir istikrar programı niteliğindedir; askeri rejim altında 1980-3 arasında uygulandı. İkinci aşaması, ekonomiyi serbestleştirme ve yeniden yapılanmanın devreye girmesiydi; 1984'den itibaren, demokrasiye geçişle birlikte yürürlüğe girdi, izleyen bölümün ele aldığı üçüncü aşama ise TL'nin konvertibilitesi ve mali piyasaların serbestleşmesi, özelleştirme ve küreselleşmeyle 1989'dan itibaren

---

⁴⁵ Kürşat Arat, Türkiye'de Optimum Döviz Kuru Rejimi Seçimi ve Döviz Kurlarından Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, ss.9-10

yürürlüğe girdi. Ancak bu dönemlemenin biraz yapay olduğunu, her dönemin diğerindeki birçok ögeyi de içerdiğini belirtmek gerekiyor.⁴⁶

3.2.2.2. 1980-88 Dönemi Politikalarının Ortak Noktaları

1980-88 arasında ekonomiyi giderek serbestleştirmeye dayanan politikalar istikrarlı biçimde değil, deneme-yanılma yöntemine göre uygulandı. Bazen serbestleşmenin en üst noktasındaki bir politika birden gündeme getirildi (1980 Temmuzundan 1983 Temmuzuna kadar faiz haddi serbestliği gibi); eğer tuttuysa bırakıldı, tutmadıysa geri adım-atılıp tekrar denetim sistemine geçildi. Kimi zaman denetim daha düzenli biçimde azaltıldı (ithalatta olduğu gibi). Bazen sistemin tümünde denetim sürerken, içindeki bir alanda birden serbestleşmeye gidildi (döviz tevdiat hesaplarının 1985'de serbest bırakılırken, döviz piyasasının denetim altında tutulması gibi).

Devletin dayandığı kurumların görev-sorumluluk dağılımı, iç bölünme biçimi altüst edildi, öyle ki, kararlar neredeyse tek elde toplandı. Bölümlerin kendi aralarındaki eşgüdüm ortadan kalktı.⁴⁷

Dönem boyunca yukarıdaki çerçevede içinde uygulanan politikalar temelde şu amaçlara yönelik oldu:

i) Dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi; Reel devalüasyonlar ve mali desteklerle ihracatın artırılması; dış ticaret sermaye şirketleri adı altında getirilen yeni bir ihracat örgütlenmesinin bu artışın aracı görevini üstlenmesi, bu alanda ilk adım oldu.

İthalatın giderek yasaklar ve miktar kısıtlamalarından arındırılarak serbestleştirilmesi; ilk aşamada bunların gümrük vergileri-fonlar gibi fiyat destekleriyle ikame edilip, daha sonra sonuncuların da azaltılıp ithalatın tam serbestliğe kavuşması temelde 1984 sonrasına kaldı ve bundan sonra sürdürüldü.

Beklenti ise, Türkiye'nin ihracat artışı yoluyla dış sermaye çevrelerinin güvenini kazanıp tekrar uluslararası finans piyasalarından borçlanabilir duruma gelmesiydi; borç

---

⁴⁶ H. B. Kantarcı, "Yeni Türk Lirasının Mali Disiplin Bakımından Değerlendirmesi", Finans Politik, Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı: 490, , 2005, s. 59.

⁴⁷ Kantarcı, H. B., s. 62

ödeyememe durumunun bu piyasalarda yarattığı güvensizliği azaltabilmektir. Böylece ithalat da artabilecektir.

ii) Döviz piyasasının ve sermaye girişlerinin serbestleşmesi: Hükümet döviz fiyatının belirlenmesini TC Merkez Bankasına bıraktı; günlük kur uygulamasına geçildi (Mayıs 1981). Ticari bankalar bir marj farkıyla bu kuru izledi. Sermaye girişlerinin artması için dolaysız yatırımlar üzerindeki idari denetim giderek gevşetildi; serbest bölgelerin kurulmasına başlandı. Döviz tevdiat hesaplarının serbestleşmesi 1985'de oldu.

iii) İç fiyatların piyasa denge fiyatını yansıtması: Bu amaçla iç fiyatların bir kısmı üzerindeki denetim, bir kısmına verilen mali destekler giderek kaldırıldı; KİT'lere yapılan mali destek yerini KİT fiyatlarına sürekli zam yapmaya bıraktı.

iv) Para miktarının denetlenmesi, sermaye üzerindeki vergilerin hafifletilmesi ve iç borçlanmaya geçiş: 1985'e kadar süren IMF denetimi enflasyonu düşürmek için para miktarının belirlenmesiyle ilgiliydi ve kamu kesiminin TCMB'den alabileceği kredilerin kısıtlanmasına dayandı. Sermaye üzerindeki vergilerin hafifletilmesi dönemin gözde Laffer kuramından kaynaklandı: Hesapça vergiler hafifleyince, üretim öyle artacaktı ki, vergi gelirleri de artışa girecekti. Bu politika, vergi kaçakçılığını ve vergiden kaçınmayı kolaylaştıran uygulamalarla kamu açıklarını süregelenleştirdi. Tabii, para miktarı denetlenince, vergiler hafifletilince kamu kesimi (dış borçlanma dışında) ancak iç borçlanmayla gelir sağlayabilecekti. 1985'de ağırlık kazanan iç borçlanma politikası içinde reel faizlerin giderek yükselmeye geçişine de kaynaklık etti.

v) Faiz hadlerinin serbestleşmesi ve reel pozitif düzeye yükselmesi: Beklenmeye göre bu yoldan tasarruflar artacak, kurulacak sermaye piyasası yoluyla yatırımcılara aktarılacak ve artan sabit sermaye yatırımlarıyla ekonomi gelişecekti. Ancak enflasyonist finansman azalacaktı.

vi) Devlet kesiminin küçülmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi: Piyasa her alanda serbestleşirken devletin de girişimcilikten ayrılması, özel girişime ivme verecek; ekonomi giderek dünya fiyatlarının egemenliğine girerken, özel kesim kararlarını rekabet koşullarına göre alacaktı.

vii) Reel ücretlerin-maaşların düşürülmesi, tarım fiyatlarının baskı altında tutulması: IMF ve Dünya Bankası gibi istikrar programını finanse eden kredi

kurumlarına yapılan taahhütler arasında ücretlerin denetleneceği, geçmiş değil beklenen enflasyona göre ayarlanacağı, aynı politikanın tarım ürünlerinde izleneceği de vardı. Bu politika reel ücretlerin dönem boyunca sürekli düşmesi ve 1988'de dibe vurmasıyla sonuçlandı. Genel reel ücretler, 1988'e gelindiğinde (1977=100) 1977'deki düzeyinden %55, imalat sanayisinde ise %20 oranında kaybetmişti. Reel ücretlerdeki gerileme yanında benzer bir gelişme devlet personeli maaşlarında ortaya çıktı. Bu gerileme o boyutta oldu ki tarım dışı istihdamda iki milyon kişilik artışa rağmen, ücret-maaş gelirinین yurt içi net faktör gelirindeki payı yarı yarıya azaldı.

Tarım ürünleri iç ticaret hadleri de, 1977-8 dönemine oranla, 1988'de yarılanmıştı. Burada, dünya ticaret hadlerindeki bozulmanın iç piyasaya yansımaları etken olduğu gibi, tarım destekleme politikasında getirilen değişiklikler de etkili oldu. Bir yandan kapsanan ürün sayısı azaltıldı; bir yandan kamu kurumlarınca satın alınan ürünler için ödemeler büyük gecikmelerle gerçekleştirildi; bir yandan kimyasal gübre dışındaki girdi fiyatları serbest bırakıldı vb.⁴⁸

Kısacası, dönemin ortak politikası, faiz hadlerinin reel pozitif düzeylere yükseltilmesi, KİT kârlarının artırılması yoluyla sermaye ve kamu kesimine çalışan kitleden gelir aktarırken, öte yandan doğrudan etkili yöntemlerle de bu sonuncu kesimin gelir payının daraltılması oldu. 1988 sonuna kadar hiç nefes aldirmeden uygulanan bu politika, 1989 ve izleyen yıllarda artık uygulanamayacaktı; tâ ki, 1994'de ekonomi tekrar yoğun krize girene dek.

3.2.2.3. 24 Ocak Programının Uygulama Aşamaları

Yukarıda anlatılan politika demeti, temelde, liberal ekonomi ideolojisinden türetilen "serbest piyasa ekonomisi" modelinin Çevre ülkesi modeliydi.

3.2.2.3.1. İstikrar Programının Ana İlkeleri ve 1982-83 Para Piyasası Krizi

i) İstikrar programı askeri rejimin yönetimi altında, birinci önceliği Türkiye'nin hızla ihracatını artıracak önlemleri uygulamaya koyması ve düzenli dış borç ödeyebilir duruma gelmesine verdi. Tarım ürünleri dış ticaret hadlerindeki gerilemeden ötürü,

---

⁴⁸ Cemil Ertuğrul, "Türk Tarım Politikası ve Tarımsal Destekleme için Yeni Bir Model, Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı II, Ankara, 1998, ss. 303-306.

ihracat artışının sınai mamullere ve hizmetlere dayanması gerekiyordu. Özel sanayideki büyük atıl kapasiteler, dış taze krediler sayesinde girdi ithalinin kolaylaşması nedeniyle harekete geçirilebilecekti. Zaten bu dönemde "ihracata dönük büyüme ya da ihracata dönük sanayileşme", modelin kamuoyuna pazarlandığı "marka"sı oldu. Gerçekten, içerdeki ve dışarıdaki elverişli ortama Orta Doğu'daki elverişli koşullar eklenince, ihracat sıçrayabildi.

Ancak ihracat artışı cari işlemler açıklarının küçülmesi demek değildi. Alınan büyük dış krediler dolayısıyla bu açıklar 1981-3 arasında GSMH'nin yılda ortalama %3'ü gibi yüksek bir düzeyde seyretti. İhracatın artışı temelde görece fiyat değişimlerine dayandırıldı: 5 Mayıs 1981'den itibaren geçilen yavaşlayan kur (crawling peg) sistemiyle, TCMB günlük kurları ekonominin gereklerine göre ayarladı; katlı kur sistemi kaldırıldı. Ticari bankalar bu kurları dar bir marj farkıyla izledi. İhracata teşvikler (vergi iadesi yaftasıyla) artırıldı. Ayrıca ihraç mallarının çoğunda girdi olan ve işçi ücretlerinin belirlenmesinde rol oynayan tarım ürünleri fiyatları, 1981 sonrasında da görece gerilemesini sürdürdü. Bunda kısmen tarım dışı ticaret hadlerinin gerilemesinin, kısmen tarım desteklerinin giderek azalmasının payı vardı. İşçilerin sosyal hakları askıya alındığı, "militan" sayılan bir işçi sendikası konfederasyonu (DİSK) kapatıldığı için, hızlı enflasyon sürecinde, reel işçi ücretleri ve reel memur maaşları sürekli geriletililebildi. 1978-9'da cari fiyatlarla tarımın net yurt içi faktör gelirlerindeki payı %25.5'den 1981-3'de %22.3'e, ücret-maaş payı ise sırasıyla %34'den %24.8'e düştü. Böylece reel devalüasyonlarla TL'nin reel efektif tartılı endeksi 126'dan 87.8'e inerken (1981 =100), bu girdi fiyatlarının da baskı altında iç piyasada geriletilmesi, dış piyasalarda malların dolar fiyatlarının düşürülmesini ve rekabet gücü kazanmasını sağladı. Tabii, ayrıca özel imalat sanayisindeki atıl kapasiteler devreye girerken, birim sabit maliyetlerin düşmesi ve ihracata vergi iadesi teşvikleri buna eklendi.

Öte yandan, tarım üreticisi ve ücretli-maaşlı kesim gibi faal nüfusun üçte ikisini oluşturan sınıfların reel gelirinin düşmesi, sıkı para politikasının diğer yüzü olarak iç talebin şiddetle azalması demektir. Bu öge yukarıdakilere eklenince, Türkiye'nin içe dönük kurulmuş imalat sanayiye ihracata yöneldi. 1978'de 2.3 milyar dolar kadar olan

(GSMH'nın %4'ü) ihracat, 1983'e gelindiğinde 5.72 milyar dolar (GSMH'nın %11.2'si) olmuştu.⁴⁹

İthalatın serbestleşmesi ise, "yasaklayıcı" yaklaşımın hafifletilmesi niteliğinde olmakla yetindi. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1978-79'daki %45 civarındaki düzeyinden %60 dolayına çıktı.

ii) Büyük baskılarla da olsa sanayi mamulü ihracatına dayanan ihracat artışı, istikrar politikalarının en "başarılı" alanı oldu. En başarısız alanı ise, herhalde mevduat ve kredi faiz hadlerinin serbest bırakılmasıydı: 1982 başında para piyasasında küçük "banker" iflaslarıyla başlayan finansal çöküş, büyük banker iflaslarıyla (Kastelli, Meban gibi) sürdü. Bunları Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, İşçi-Kredi Bankası, Bağ-bank gibi küçük boylu bankalar izledi. Sıkı para politikası nominal ve reel faizlerde çok büyük artışlara yol açmıştı. 1980 öncesi büyük ölçüde eksi olan reel mevduat ve kredi faizleri, sırasıyla %14.5, %17 gibi yüksek reel pozitif düzeylere fırlamıştı. Bu bankalar ve bankerler mevduat toplama yarışında faizleri yükseltirken, bunlardan borçlanan küçük firmalar (başta inşaatçılar) talep daralması yüzünden kârlarının zarara dönüştüğüne tanık oluyordu. Kaçınılmaz son olan banker iflasları, başta Ankara ve İstanbul, çok sayıda kişinin parasının batmasına, felakete neden oldu. Bu politikanın yapımcıları da istifa etmek zorunda kaldı.

1983 sonunda para piyasası ve bankalar sistemi tekrar denetime alındı; mevduatın vade ve faizlerini belirleme yetkisi önce Maliye Bakanlığı'na sonra TCMB'ye bırakıldı. Ancak faiz hadlerinin reel pozitif düzeyde tutulması yetkili makamlarca da sürdürüldü, fakat bu kez mevduat faizleri reel olarak düşerken kredi faizleri artışı devam etti; birinci saptanırken, ikinci serbest bırakılmıştı.

iii) IMF 1980 Temmuz ayından 1984'e kadar Türkiye'de para miktarını denetim altında tuttu. TCMB'nin kamu kesimine açtığı kredilere ve net iç varlıklarına getirdiği sınırlamalarla enflasyonu indirmeyi başardı. Yükselen reel faizler ve iflaslar, bunun için ödenen fiyat oldu. 1978-80'de yılda ortalama %73 kadar olan GSMH deflatörü, 1981-3 arasında %32.5'e düşmüştü. Yurt içi tasarruf oranında küçük bir artış ve yatırım oranında küçük bir azalış iç kaynak açığında bir iyileşme yaratmıştı.

---

⁴⁹ Hüseyin Şen, (1999); "The IMF and World Bank Approaches to Macroeconomic Management In Developing Countries", Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, No. 5, pp.367-378.

iv) İstikrar programının GSMH artışına etkisi üretim kesimleri açısından farklı oldu. Gerçi GSMH'nın 1981-83 arası yılda ortalama %4 gibi bir hızda büyümesi hiç de fena sayılmazdı. Ancak fiyat baskısı (iç ve dış ticaret hadlerinde şiddetle aleyhe dönüş) bir yandan, üreticiye ödemelerin uzun gecikmelerle yapılmasının enflasyonda yarattığı reel gelir aşaması diğer yandan, mali desteklerdeki azalma ve iç talep düşüşüne eklendiğinde, tarım durakladı; yıllık büyüme hızı %1'in altına (0.7) düştü; tarım 1978-83 arası yaşadığı yoğun krizi atlattı. İmalat sanayisinde işler görece daha iyi gitti: 1978-80 döneminde yılda ortalama %2.3 azalan katma değer, 1981-3 arasında yılda %7.4'e yükseldi; birinci dönemin stagflasyonist etkilerinden çıktı.

v) Türkiye'nin dış borçlarının vade yapısı, önemli ölçüde iyileşti, kısa vadeli özel borçların uzun vadeli kamu borçlarına dönüştürülmesi toplam borçlardaki payını %13'e indirmişti ve bu düşük oran 1983 sonuna kadar aynı kaldı. Diğer borç göstergelerinde hafif bozulmalar olsa da, cari işlemler gelirlerinin giderlerinden daha hızlı artması, cari işlemler açığını 1980'deki 3.2 milyardan yarıya, 1.6 milyar dolara indirmişti. 1980'de 14.2 milyar dolar olan toplam dış borç stoku 1983 sonunda 17 milyar dolara, uluslararası rezervler 1970'li yılların sonunda 1 milyar doların altındayken istikrar dönemi sonuna doğru 2 milyar dolara çıktı. Türkiye bu dönemde dış dünyadan "net kaynak transferi" aldı, yani cari işlemler açığı yıllık faiz ödemelerini aştı: Ekonomide enflasyon hızının düşmesi, GSMH'nın büyümesi, yaşanan para piyasası krizine rağmen yatırımların sürmesi, bunun getirdiği kaynak genişlemesiyle mümkün oldu.⁵⁰

Yukarıdaki göstergeler istikrar politikalarının görece başarılı olduğunu göstermekte. Ancak bu dönemde serbestleşme yolundaki uygulamaların görece sınırlı olduğunu belirtmek gerekiyor. Buna rağmen, yapılan en önemli serbestleşmenin (faiz hadlerinin serbest bırakılması) büyük bir fiyaskoyla sonuçlandığı bir gerçek. Ayrıca gelir bölüşümündeki olağanüstü kötüleşme ve fonksiyonel dağılımda rant, faiz, kâr geliri; toplamındaki şişmenin, bu dönemin politikalarıyla başladığı da olumsuzluklarda bir diğer gerçek.

---

⁵⁰ Mustafa Sönmez, s. 136.

3.2.2.3.2. Serbestleşmenin Başlatılması: 1984-1989

i) 1984'de IMF denetiminin ve resmi kaynaklardan verilen kredilerini sona ermesi, ilginç bir rastlantıyla, askeri rejimin de Kasım 1983 seçimlerinde yerini demokrasiye bırakmasıyla birlikte gitti. (Daha önceki istikrar programları da askeri rejim altında yine resmi kredilerle desteklenmişti.) Ekonomide serbestleşmenin yürütülmesi, böylece askeri rejimin baskılarının (kalıntıları 1980'li yılların sonuna dek gitmiş olsa da) sona erdiği bir dönemle örtüştü.

IMF denetiminin sona ermesi ekonomi düzleminde üç değişiklik getirdi:

- kredi güvenilirliği artan Türkiye dış finans piyasalarından borçlanabilme olanağını elde etti;
- para arzı üzerindeki IMF denetimi gevşediği için, bunun görece genişletilmesi mümkün hale geldi;
- dış kredi güvenilirliğini sürdürebilmek için Türkiye, dış borç faizlerinin giderek artan bir bölümünü kendi kaynaklarından ödemek, cari işlem açıklarını küçültmek zorundaydı.

Bu arada, 1979-80'deki borç konsolidasyonunda kısa vadeli özel dış borçlar uzun vadeli kamu borçlarına dönüştürüldüğünden, devlet bütçesindeki dış borç faizi yükü de sıçrama göstermişti.

Dış dünyada ise, önceki döneme göre bazı değişimler ortaya çıktı. Bir kere, Merkez durgunluğu atlattı; buna karşılık, petrol fiyatlarındaki düşüş ve 1988'de İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi bölgedeki ihracat olanaklarını kısıtladı. Aynı zamanda, Türkiye'nin Güneydoğu'sunda etnik kökenli terör 1984 sonrası dönem boyunca askeri harcamalardaki artışın nedeni oldu.

İncelenen etkenlerin tümü birarada, serbestleşme politikalarının uygulamaya girdiği ortamın, istikrar politikalarının uygulandığı ortamdaki farklı olduğunu gösteriyor.

ii) 1984'den itibaren mal-hizmet ile sermaye, para ve döviz piyasalarında serbestleşme süreci ivme kazandı. İthalattaki serbestleşme, miktar kısıtlamalarının yerini gümrük vergisi artı fonlar yoluyla fiyat korumasına bırakmasıyla başladı; gümrük vergileri yarıya indirildi (%76.3'den, %48.9'a). TL'nin tartılı reel efektif değerinin düşürülmesi 1988'e kadar sürdürüldü, öyle ki, ithalat serbestleşmesi bir ithalat

patlamasına yol açmasın. 1980'li yıllar sonunda ithalatta (liberasyon) serbestleşme oranı %94'e ulaşmıştı.

İthalat serbestleştirilirken ihracattaki vergi iadeleri -Türkiye'nin imzaladığı GATT sübvansiyon anlaşmasıyla çeliştiği için- önce indirildi, sonra 1988'de buna son verildi. İhracatta vergi iadesi, hayali ihracata, hazinenin soyulmasına ve rüşvet yoluyla devlet bürokrasisinde yozlaşmaya yol açan nedenlerden biri olmuştu.

1987'de Eximbank dış işlemlerde kredilendirme, ihracat sigortası ise (1989'da) ihracat rizikosunu azaltma amacıyla kuruldu; daha doğrusu, KİT yatırımlarının finansmanı amacıyla eski rejimde kurulmuş olan Devlet Yatırım Bankası, yeni rejimin amaçlarına uygun bir yapıya dönüştürüldü.

İthalatla ihracatta serbestleşme ve kurumlaşmayı, döviz piyasasındaki serbestleşme izledi: 1985 sonunda yurt içinde yerleşik olan ve olmayanların ticari bankalarda döviz tevdiat hesapları açmaları serbest bırakıldı. 1988 ve 1989'da döviz ve altın piyasaları kurumlaştırıldı.

Benzer serbestleşme süreçleri ve kurumlaşmalar para ve sermaye piyasalarında gerçekleştirildi. TCMB 1986'dan itibaren para programları hazırlamaya başladı; hedef para değişkeni önce M2'yken 1990'da "Merkez Bankası Parası" hedeflenmeye başlandı. 1987'den itibaren TCMB açık piyasa işlemleri yapmaya, 1986'dan itibaren de bankalararası (İnterbank) para piyasası işlemleri yapılmaya geçildi. 1982-83'de yaşanan finansal kriz sırasında denetime alınan mevduat faizleri tekrar serbest bırakıldı. Böylece para piyasasında önemli serbestleşme döneminin sonuna doğru ortaya çıktı.

Sermaye piyasası kurulu 1981'de kurulmuştu, ancak borsa kurulmadığı için faaliyeti işlerlik kazanamadı. Devlet 1985'den itibaren ciddi boyutta iç borçlanmaya başvurmaya geçmişti. Bunu, 1986'da İstanbul'da borsanın kurulması izledi. 1986'da başlatılan özelleştirme sürecinde, KİT hisselerinin borsada satılabilmesi böylece mümkün oldu.

Başlangıçta borsanın temel malzemesi devlet borçlanma kâğıtlarıyla KİT hisselerinden ibaret kaldı; ancak bir süre sonra bunları özel kesim şirketlerinin kâğıtları izledi. (Yabancıların bu piyasaya girmeleri ancak 1989'da sermaye hareketleri bilançosu işlemlerinin serbestleşmesinden sonra mümkün oldu.)

Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için izin verme işlemleri basitleştirildi; 1985'de Serbest Bölgelerin kurulmasına ilişkin kanun çıkarılarak, yabancı sermaye yatırımlarını artırma yolunda bir diğer imkân yaratıldı. Bunların dışında komşu ülkelerle sınır ticaretinin serbestleştirilmesi, yabancı bankaların şube açmaları vb. gibi yabancı sermayeyi cezbedecek kolaylıklar devreye sokuldu.

Askeri rejim altında geçirilen istikrar politikaları döneminde askıya alınan toplu sözleşme ve grev hakkıyla işverenlerin lokavt hakları Kasım 1983 seçimlerini izleyerek iade edildi; 1984 KİT'lerde toplu sözleşme düzenini ikame etmek üzere getirilmiş olan "Koordinasyon Komitesi" ise ancak 1987'de kaldırıldı. Genelde sendikal faaliyetin güçlenmesi ve reel ücretlerin artışa geçişi 1988 ve izleyen yılları bekledi.

Bu değişimler hem mal piyasaları, hem finansal piyasalar, hem faktör piyasalarını kapsayan genel bir serbestleşme sürecinin göstergeleriydi. Ekonomi giderek dış dünyadan yansıyan mal-hizmet fiyatları kadar, sermaye hareketlerinin etkilerine de açık hale geldi.⁵¹

iii) Serbestleşme sürecinde sürekli gözardı edilen politikalar, devlet gelirlerini artırıcı nitelikteki vergi politikaları oldu. Hem iç hem dış borç faizleri devlet bütçesinde giderek artan bir yer kapsamaya başlamıştı: iç artı dış borç faiz ve anaparalarının vergi gelirlerine oranı 1980'de %12 kadarken, dönem boyunca sürekli artarak 1988'de %94'e varmıştı; bu, bir doruk noktasıydı. Girişilen yoğun kamu altyapı yatırımları buna eklendi ve bütçe giderlerini şişirdi. Ayrıca hükümetin dış borç faizi dışındaki cari işlemler açığını küçültme hedefi, iç tasarruf oranının mutlaka yükseltilmesini gerektiriyordu. Bu gereklere rağmen, vergi alanındaki çaba zayıf kaldı.

1985'de modası geçmiş dolaylı vergiler sistemi yerine çağdaş vergileme ilkelerine uygun Katma Değer Vergisi sistemi getirildi; vergi iadesi sisteminin uygulanması sayesinde bu vergi yerleşebildi. 1987'de getirilen vergi düzenlemeleri, gelir bölüşümündeki payı giderek kötüleşmiş olan memurlar ve işçiler için vergi yükünü daha da artırdı. Bunu izleyerek, 1980'li yılların başında kaldırılmış olan döviz tevdiat hesapları faizleri, TL hesapları faizleri ve devlet iç borç kâğıtları üzerindeki stopaj vergileri tekrar kondu.

---

⁵¹ Ahmet Öztürk, s. 47.

iv) Yukarda incelenen serbestleşme hareketleriyle 1989 sonuna gelindiğinde, Türkiye dünyanın iyice dışa açık serbest ekonomilerinden biri oldu. Ne var ki, gerek uygulamaya konulan çelişik politikalar, gerek artan iç ve dış finansal dengesizlikler, gerekse yapısal uyumsuzluklar dönem boyunca giderek şiddetlendi; serbestleşme ekonominin reel üretim kesimlerini boğazlar hale geliyordu.

3.2.2.3.3. Serbestleşme Sürecinin Başarı Göstergeleri

i) 1984-9 döneminin 1987'e kadar geçen yıllarında ekonominin serbestleşme çerçevesindeki başarı göstergeleri "iyi" işaretler veriyordu; Türkiye, Merkez kurumlarınca o denli başarılı sayıldı ki, benzer politikaları uygulama yolunda ikna edilmeleri için, adeta propaganda aracına dönüştürüldü. Tunus'tan Macaristan'a bir dizi ülke Türkiye'nin olumlu göstergeleri verilerek aynı yola sokulmaya çalışıldı; TV ekranlarından basına, Türkiye serbestleşme propagandasının gözde aracı oldu. Gerçekten bir kısım göstergeler iyice olumluydu; ne var ki, geri planda 1988-9'daki krizi hazırlayan temel dengesizlikler de giderek büyüyordu.

1984-87 aralığında GSMH büyüme hızı yılda ortalama %6.7 gibi yüksek bir düzeye ulaştı. Bu, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1977'ye kadar ulaştığı ortalama yıllık büyüme hızına eşitti. GSMH deflatörünün yükseliş hızı, gerçi istikrar politikası dönemine oranla bir miktar artmıştı (%32.5'ten %49.9'a), yıllık enflasyon hızlanmıştı. Ancak buna hızlı büyümenin bedeli diye bakıldı. İmalat sanayisinin büyüme hızı yılda %8.9 gibi rekor düzeydeydi; tarım ise, yılda %2 gibi, düşük de olsa, önceki dönemin olumsuzluğunu aşan bir büyüme hızına ulaşabilmişti. Türkiye'yi uluslararası propaganda malzemesi yapan işte bu rakamlardı.

Başarı diğer alanlarda da göze çarpıyordu: Bir kere, cari işlemler açığının GSMH'ya oranı 1981-3 arasındaki %3'den %2.2'ye indi; cari işlemler 1984-7 arasında dış borç faizleri dışında pozitif bakiye verdi, yani Türkiye dış borç faizlerinin bir kısmını cebinden öder hale gelebildi. İhracat neredeyse ikiye katlandı; 1983'de 5.7 milyardan 1987'de 10.2 milyar dolara çıktı: Toplam cari işlemler gelirlerinde de hızlı bir artış vardı (Tablo II); sanayi mamulü ihracı yanında, yeni hizmet ihracı gelirleri devreye girmeye başlamıştı (turizm, taşımacılık vb. gibi). Bu tablolar uluslararası finans piyasalarının Türkiye'ye güvenini sağladığı için, Türkiye aynı zamanda rahatça borçlanabiliyordu.

ii) Bu olumlu göstergelere rağmen, ekonomide hem yapısal-temel nitelikli, hem finansal nitelikli dengesizlikler giderek büyümekteydi ve bu sürecin sonunu hazırlamaktaydı.

Hayali ihracat bir hesaba göre yılda 1 milyar dolar kadardı; bu da, 1984-8 arasındaki yaklaşık 4.5 milyar dolarlık ihracat artışının hayali ihracattan kaynaklanması demektir. Ayrıca ihracatı artırabilmek için yapılan reel devalüasyonlar, 1988'e gelindiğinde, 1981'e oranla TL'nin yaklaşık %40 oranında reel değer yitirdiğini gösteriyordu. Yüksek oranlı vergi iadesi teşvikleri de eklendiğinde, verilen büyük desteklere rağmen, ihracat dönemin başındaki ivmesini kaybetmişti. Memur maaşları ve işçi ücretleri, yine 1988'e gelindiğinde dibe inmiş, yurt içi net faktör gelirlerindeki payı 1976-7'ye oranla yarıya düşmüştü (%34.8'den %17.4'e). 1988'de ise ihracata vergi iadesi rejimi son buluyordu. Yani zoraki baskılarla artırılmaya çalışılan ihracata, artık aynı olanakları sürekli sağlamak pek olası değildi. Sosyal haklarına kavuşan sendikalar reel ücretlerin daha fazla geriletilmesine izin vermezdi; reel devalüasyonlar ise hem enflasyona ivme veriyor, hem dış borcun TL yükünü hem devalüasyonlar dolayısıyla dolar üzerinden yükünü artırıyor, hem dış dünya malları itibarıyla satın alma gücünü düşürdüğünden, fakirleşme anlamına geliyordu. Bu politikaların tükendiği noktada Türkiye'nin komşu ülkelerdeki pazarları da (İran-İrak Savaşı'nın bitmesi, petrol fiyatının düşmesi nedeniyle) iyice daralıyordu.⁵²

İkincisi, ihracat artışına temel oluşturacak sabit sermaye yatırımlarının tarım, imalat sanayi gibi alt-kesimlere yönelmesi gerekirdi; imalat sanayisindeki atıl kapasite 1988'e gelindiğinde tükenmişti. Oysa kamu altyapıya, özel kesim de konut yatırımlarına ağırlık verdiği için. İhracatın kaynağı büyümemişti. Sabit sermaye yatırımlarında bu ikisinin toplamı %60'a yaklaşırken, doğrudan üretken alanların payı giderek azalıyor, üçte birin dahi altına iniyordu.

iii) Serbestleşme sürecindeki uygulamalar ise, bir yandan ekonominin temel üretim yapısını ciddi biçimde tahrip ederken, bir yandan ciddi bir yozlaşmanın kaynağı oldu. Merkez için liberal ideoloji, kendi üretimini geliştirdiği, tüketicinin refahına katkı yaptığı ölçüde varlığını sürdürür; söylemi sürse de, üretimi tahrip ettiği noktada korumacılığın her biçimi «mubah» olur. Bilinir ki, üretim tahrip olduğunda, tüketicinin

---

⁵² Aziz Konukman, s. 35.

refahı da kalmaz, çünkü refahın kaynağı üretimdir. Oysa Türkiye'deki uygulama, üretimi tahrip etmek yoluyla, işsizliği artırma pahasına gerçekleştirildi; ayrıca hükümete yakın olan işveren kesimi kollanırken, karşıt olanların çökertilmesi biçiminde işletildi.

Serbestleşen hayvansal ürünler ithalatı, hayvancılığı çökerten ve bir daha düzelmesine olanak bırakmayan nedenlerden biri oldu. Merkez'in yüksek sübvansiyonlu süttozu ve et ürünleri, bunu telafi edecek fonlara tabi olmaksızın içeri girince, rekabet gücü zaten zayıf olan bu kesim çöktü. 1980'li yılların sonuna doğru bir de TL'nin aşırı değerlenmesi eklenince, bir daha kendisini yenileyemedi. Bu politikayla AT'a "şirin" mi görünmek istendi, yoksa ithalatçı çıkarları mı ya da bir kısım üreticileri cezalandırma isteği mi ağır bastı, bilinemez. Ancak 1990'a gelindiğinde, Türkiye'nin tarım ve işlenmiş tarım ürünleri ithalatı 3 milyar dolara varmıştı.

Bir ABD pazarlama tekelinin (United Fruit) baskıları muz ithalatının serbest bırakılmasıyla sonuçlandı ve yerli muz üretimi neredeyse tasfiye oldu.

Sınır ticareti diye başlatılan bir uygulamanın sonucu, Doğu Avrupa ve eski SSCB'nin, yüksek sübvansiyonlu, maliyet fiyatı belirsiz, paralarının dolar kuru spekülâtif olan ülkelerinden yapılan «sınırsız» ithalat oldu: (Özel-tüzel) demir-çelik, cam eşya, seramik-porselen sanayileri atıl kapasitelerle çalışma durumuna, bazıları tasfiyeye girdi.

Buna karşılık, hükümete yakın olan kesimlerin korunması için bir ay yürürlükte kalan kararnamele, geçmişe dönük uygulamalar "umur-u adiyeye"den oldu. Tabii, yalnız üretim tahrip olmakla kalmadı, "devlet" kavramı da saygınlığını yitirdi.⁵³

iv) Öte yandan ekonominin dış borçları ve borç profili çok kötüleşmişti. İstikrar politikaları uygulanırken ortalama 17.4 milyar dolar civarında tutulan dış borç stoku, 1987 sonunda iki katından fazlaya çıkarak 38.3 milyar dolara varmıştı. Fakat daha kötüsü, borçların vade yapısındaki bozulmaydı: Kısa vadeli borçlar toplam borçların %19'una yükselmiş, dış borç servisi (anapara artı faiz) artı kısa vadeli borçlar, cari işlemler gelirinin dörtte üçüne yükselmişti. Bu, söz konusu ödemeler için yeni borçlanmaya gidilmezse, Türkiye'nin tekrar 1978'deki duruma düşmesi demektir. Ticari bankaların döviz açığı giderek büyüyordu: 1987 Kasımında dış varlıkları 6.7 milyar dolar, dış yükümlülükleri ise 10.2 milyar dolardı; kur riski oranları tavana yaklaşmıştı. TCMB'nin uyguladığı "resmi kur"la serbest piyasa döviz fiyatı arasındaki açık giderek

---

⁵³ Gül Ünver Turan, s. 71.

büyüyordu. İhracatçılar da, hızlı devalüasyon beklentisi içinde, dövizleri ülkeye getirmeyi geciktiriyordu. Yani döviz-borç cephesi hiç de olumlu göstergeler vermiyor, aksine tehlike çanları çalıyordu.

Devalüasyon beklentisi bir yandan, nominal (mevduat) faizlerinin hızlanan enflasyonu ancak karşılayıp %2.5 gibi düşük bir reel faize yer vermesi diğer yandan, "para ikamesi" olayına ivme verdi. Ekonominin izleyen yıllarda ciddi bir parasal sorununa dönüşecek olan "TL'den kaçış" başladı, bankalara TL mevduat gelişi giderek zayıflıyor,' yerini döviz mevduatı alıyordu.

Enflasyon ise hızlanmaktaydı: Bir yandan hızlı devalüasyonlar içeride maliyetleri ve fiyatları yükselttiği için tekrar devalüasyon gerektiriyor, böylece bir enflasyon-devalüasyon sarmalına giriliyordu; bir yandan TCMB'nin uluslararası yükümlülükleri varlıklarını aştığı için, bilançosundaki "yeniden değerlendirme hesabı" büyüyordu; bu da, emisyonu ve para arzını genişletiyordu. Bir yandan da, 1988'e gelindiğinde, iç-dış borç anapara ve faizleri vergi gelirlerinin %94'ü gibi olağanüstü bir orana ulaşıyordu.

İşte, yukarıda değinilen temel-yapısal ve finansal dengesizlikleri 1988-9'daki stagflasyonist durgunluğu hazırladı; gerçekte hükümetin 4 Şubat 1988 kararları sadece ikinciyi düzeltmeye yönelikti.⁵⁴

3.2.2.3.4. 4 Şubat Kararları ve 1988-89 Stagflasyonu

i) 1986 ve 1987'de GSMH ve sanayileşme hızındaki yükseklik (sırasıyla yılda ortalama %7.5 ve %9) temelde kamu altyapı yatırımlarından, biraz da ihracattan kaynaklandı. Hükümet büyümeye ivme verirken enflasyonun hızlanması, gelir bölüşümünde giderek kötüleşme, TL'nin dış reel efektif değerinin bir dibe gelmesi, kısa vadeli borçlarda olağanüstü birikim, para ikamesinin ivme kazanması, dövizin TCMB ile serbest piyasa fiyatı farkının büyümesi gibi bir bedel ödendi. 4 Şubat 1988 kararları bu bedelin açığa çıkması oldu.

Ekonomideki temel-yapısal bozuklukların hiç üzerinde durulmaması yüzünden getirilen politika önlemleri yine mali piyasalara ilişkin oldu. Ancak bütçe-kamu kesimi dengesizliğinin giderek büyümesi, buna vergi önlemleri eklemeyi gerektirdi.

---

⁵⁴ Mustafa Sönmez, s. 146-147.

Ticari bankaların mevduat munzam karşılıkları (%14'den %16'ya), genel disponibiliteler oranlarıyla (%23'den %27'ye), vadesiz ve kısa vadeli mevduat faizleri yükseltildi. Özel kesim yıllık tahvil faizleri azami %78 olabilecek, mevduat faiziyle bunun arasındaki orantı, 1.2 katsayısıyla birincinin çarpımı sonucu bulunabilecekti. Bankalara yeterli mevduat gelmediği için, enflasyon hızıyla birlikte faiz hadleri tırmanmaya geçmişti.

Döviz-dış ticaret düzenine ilişkin önlemler ihracat gelirini ve ülkeye döviz girişini artırmak, ithalatı kısıtlamak amacıyla yönelikti: Bir ay içinde getirilecek dövize teşvik %20 artırıldı, ihracatçıların %80 olan ihracat gelirinin yurda getirmesi zorunlu kısmı %100'e çıkarıldı; bir süre için ithalat depozitoları (%15'e) yükseltildi. Bu, aynı zamanda, TCMB'ye yatırılan depozitolar yoluyla piyasadan para çekilmesi, hızlanan enflasyonun denetime alınması isteniyor demekti.

Dolaylı vergilerin ağırlıklı olduğu vergi sisteminde, bunların biraz daha ağırlaştırılması yoluna gidildi: Taahhüt ve taahhüt alım vergileri, resimler ve harçlar vb. artırıldı. Ancak devlet tahvili ve hazine bonusu, döviz tevdiat hesaplarından yapılan kesintiler kaldırıldı.

1985 ve sonrası yıllarda dünyada serbest (resmi olmayan) mali kaynaklardan, çoğunlukla merchant bank denen tüccar bankalar aracılığıyla, LIBOR artışı yüksek komisyonlarla borçlanan Türkiye, giderek vadesi kısalan bu borçların içerde ne amaçla kullanıldığı da izleyemiyordu. Türkiye bu önlemleri uygulamaya koyduğunda bir stagflasyon sürecine girdi; GSMH büyüme hızı %1.5'e düşerken tüketici fiyat endeksi %75'e yükseldi. Yükselen faiz hadleriyle birlikte içerde talep daralması, ekonomiyi bir stagflasyon sürecine sokmuştu. Bu arada beklenmedik bir olay oldu: Cari işlemler bilançosu 1.5 milyar dolarlık fazla verdi.

Dibe vuran TL reel efektif kuruyla net yurt içi hasılda işçi-memur gelirleri ve tarım ürünleri payı, fırlayan faizler ve dolaylı vergiler, negatif olan tarım üretimi ve yine dibe vuran tarım iç ticaret hadleri hep birlikte, pek de öngörülemeyen bu sonucu yarattı. Türkiye bu sayede kısa vadeli borç birikimini azalttı; uluslararası rezervlerde de küçümsenmeyecek artışlar oldu.⁵⁵

---

⁵⁵ Gülten Kazgan, s. 70-71.

ii) 1988 yılı, 1980'li yılların ekonomi tarihinde bir dönüm noktası oldu. Bu yıldan sonra hızlanan demokratikleşme çerçevesinde hükümetin baskıcı ekonomik eylemleri artık sürdürülemedi. Bir yandan "Koordinasyon Komitesi"nin kalkması, bir yandan iktidardaki T. Özal başkanlığında ANAP hükümetinin gerek parlamento gerek yerel seçimlerde önemli oranda oy kaybetmiş olması, bir yandan tarım kesiminde üretimin durgunlaşma yanında büyük istikrarsızlık gösteriyor olması, bunun başlıca nedeniydi. Öte yandan GSMH artışı nüfus artış haddinin altına düşerken enflasyon iyice hızlanmıştı. Stagfasyona çözüm bulmak gerekiyordu; hükümet yeni çözüm arayışına 1989'da geçti.

3.2.2.3.5. 1989'da Yeni Serbestleşme Sürecini Başlatmaya Yol Açan Baskılar

i) 1989 yılı, 1993 sonuna kadar süren ve 1994'de tekrar bir krizle noktalanın dört yıllık yeni bir sürecin hazırlandığı yıl oldu. Bu dönemin Körfez krizi savaşı ve Irak ambargosuyla süren çok şanssız bir dönem olduğunu, buna 1990 ve izleyen yıllarda Merkezin yoğun durgunluğunun eklendiğini belirtmek gerekiyor. Ayrıca 1987 sonrası dönemde sermaye hareketlerinin dünyada aldığı yeni şekil, kazandığı ivme ve GOÜ'de yüksek kâr arayışı, 1980'lerin son yıllarının bir diğer gerçeğiydi.

1989 ikinci stagflasyon yılı oldu: GSMH'nın yıllık büyüme hızı %1'in altına inerken GSMH deflatörü yaklaşık aynı hızda kalmış olsa da, yine %70'e yakındı. Göreli serbestleşen siyasal ortamda, işçi ücretleri ve memur maaşları hızla reel olarak yükselmiş ve 1988'de net yurt içi faktör gelirlerindeki paylarını %17.4'e indiren baskıları üzerlerinden atarak bu payı %20.5'e çıkarmıştı. Tarımda üretim %7'i aşan bir oranda düşmüştü. Kamu kesimi açıklan ise tırmanmaya geçmişti. Yani tablo bir önceki yıldan hiç de iyi değildi. Ne var ki, bu yıl da cari işlemler bilançosunda 1 milyar dolara yakın bir fazlalık vardı.

Hükümet, işte bu olumsuz koşulları aşabilmek amacıyla, 1950'den beri her kez yeniden keşfedilen ve her kez bir krizle noktalanın yapay bir çözümü tekrar devreye soktu: Kısa vadeli sermaye ithali. Ne var ki, günün koşullarında bundan bol bol yararlanabilmek TL'nin konvertible olmasını, mali piyasaların iyice serbestleştirilmesini gerektiriyordu. Türkiye'nin temel-yapısal sorunlarını aşabilmesi için hiçbir önlem yine görünürde yoktu. Bu yeni dönemde "ihracata dönük büyüme" yerini, sermaye ithali yoluyla "ithalata dönük büyüme"ye bıraktı. Merkez'in sermaye ihracı gereklerine

Türkiye tam uydu. Yapılan tek olumlu girişim, TCMB'nin "Yıllık Para Programı" hazırlamaya başlaması oldu. O da sonradan tarihe karıştı.

ii) 1980'li yılların sonuna doğru, döviz-faiz-enflasyon-borsa sarmalında ekonomi dönüp dururken, ekonominin temeli olan büyüme, yapısal dönüşüm ve üçüncü sanayi devrimini yakalama, gelir bölüşümü, ihracatı geliştirecek tabanı büyütme arka plana itilmişti. Yöneticiler bu temel olgularla ilgilenmedikleri gibi, basın-yayın araçlarında da iktidarın sözcüleri, bu biçimdeki bir serbest piyasanın erdemlerini söylemekteydi. Ayrıca TL'nin konvertibilitesiyle "gelişmiş ülkeler safi"na katılacağımız ileri sürülüyordu.

Oysa ilk 24 Ocak programının hazırlanmasına katılan, Demirel hükümetinin Maliye Bakanı İsmet Sezgin, uygulamanın ekonomiyi hangi noktalara getirdiğini bir röportajda şöyle açıklıyordu:

«Bugünkü ekonomide insan unsuru hiç yok. Sokaktaki insanla kimse ilgilenmiyor. Bugünkü yöneticiler sadece ihracat için Türk lirasının değer düşürmesini, hayali ihracatı bile kabul eder durumdadır. Döviz girdileri çoğalsın, borcumuzu ödeyelim zam yapalım diyorlar. Hep parasal tedbirler. Bizim için Anadolu insanı önemlidir, ama bunların umurunda bile değil.

«Bugünkü model fukaranın daha fakara, zenginin daha zengin olmasını gerektiriyor. Pamukta 20 günde dört kararname değiştirildi. Böylece, üç firmanın 10 milyar kâr sağladığı ifade edildi. Öyle kararname çıkarıyorlar ki, üzerinde bir fotoğraf eksik. Hangi firmalar için çıkarıldığı ortada.

«Bu modelde amaç ekonomik, sosyal kalkınma, vatandaşın refah ve mutluluğu değil, her ne surette olursa olsun, ödemeler dengesini sağlamaya ve dış borçları ödemeye çalışmaktır.

..«Eskiden kolay kolay rüşvet istenmezdi, verilemezdi, bu kadar suistimaller yapılamazdı. Bugün irtikap, irtica umur-u adliyeden hale geldi.»

Milliyet Gazetesi, 25 Ocak 1987'

1989'la başlayan dönemde yukarıdaki değerlendirmelerin, biri dışında, diğerleri geçerliliğini korudu: Dışlanan, ödemeler dengesine ve dış borçlanmanın gidişatına dikkat oldu. TL'nin konvertibilitesine geçiş, onca temel sorunu dışlayıp, yine bir parasal önlemlerle kısa vadeli sermaye ithalini kolaylaştırıp günü kurtarmaya çalışmak demekti. Konvertible olsa da, vatandaşın elde tutmadığı TL'yi, varolan koşullarda hangi yabancı tutmak isterdi acaba?

3.3. TL'İN KONVERTİBİLİTESİ, ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ İLE MALİ PİYASALARIN SERBESTLEŞMESİ VE 1994 KRİZİ

3.3.1. 1989 Sonrasında Ekonominin Genel Görünümü

1988-89 stagflasyonunun Türkiye'ye armağanı, TL'nin konvertibilitesi ve uluslararası sermaye hareketlerinin tam serbestleştirilmesi oldu. Temel ve finansal dengesizliklerin çözümü, yerini, değil komşu Yunanistan, Batı Avrupa'da bile misli az bulunur bir dışa açıklığa bıraktı. Bu noktadan sonra artık hükümet makro-ekonomi politikalarıyla ekonomiye doğrudan çeki düzen veremeyecek, ancak makro-değişkenleri belirleyen parametreleri etkileyerek, gidişatı dolaylı yoldan şekillendirebilecek demektir. Üstelik Türkiye'de, bu ölçüde açık bir ekonominin gerektirdiği hukuksal ve kurumsal düzen de mevcut değildi, bunu düşünen de zaten yoktu.

1989'dan 1994 başında kriz patlayıncaya kadar geçen dönem, döviz piyasası, para ve sermaye piyasası arasında hızla hareket eden serseri fonların başdöndürücü hızla değiştirdiği, yukarı fırlatıp düşürdüğü fiyatların kovalanmasıyla geçti. Açılan döviz büfeleri önündeki kuyruklar (İstanbul) Tahtakale ve Kapalıçarşı piyasasının döviz çığırkanlarına eklendi. Dışardan içeriye girip, vurgun vurduktan sonra hızla yine dışarı giden fonlar, sermaye piyasasında yeni döngeler yarattı. Faiz hadleri-döviz fiyatları-hisse senedi fiyatları, fonlar için almaşık «plasman» göstergeleri haline geldiğinden, elinde parası olan kim varsa, yerli ya da yabancı, para üzerinden para kazanmaya soyundu. Bu arada 24 Ocak paketinin pazarlama markası «ihracata dönük büyüme» tarihe karışıp yerini, kısa vadeli sermaye ithal edip ithalatı patlatmaya bıraktı. Reel büyüme-sanayileşme tepetaklak olurken, Türk toplumu, siyasal-toplumsal bir yozlaşma beraberliğinde inanılmaz bir makro-ekonomik istikrarsızlığa düştü.

3.3.2. 32 No.lu Kararname ve Değişiklikleriyle Getirdikleri

3.2.1. Dışarı Kaçan Sermayeyi Geri Getirme

1980'li yıllar için yapılan hesaplar, Türkiye dışına önemli boyutta sermaye kaçıışı olduğunu göstermişti. Başta Latin Amerika ülkeleri, GOÜ'de yurt dışına sermaye kaçıışı

neredeşye dış borç artışına eşitti, Bazı işadamları Türkiye'den kaçan karapara tutarını 100 milyar dolar olarak tahmin ediyordu. Oysa 1976-85 yılları için Morgan Guaranty Trust adlı bankerlik kuruluşunun yaptığı sermaye kaçışı tahmini, Türkiye için 3.5 milyar dolar, bunun ekonomiye maliyeti için verdiği rakam ise 5 milyar dolardı. Kapital dergisi 1980-88 dönemi için dışarı kaçan sermayeyi 14.5 milyar dolar tahmin etmekteydi; ki, bu da o dönemde Türkiye'nin toplam dış borç stokundaki artışa eşitti. Tahminlerdeki hata payı ne olursa olsun, sermaye kaçışının büyük boyutlara vardığından kimse kuşku duymuyordu.

1988-89 stagflasyonunu aşmak için sermaye ithaline güvenen hükümet, işte, yurt dışındaki bu karaparayı içeri çekmeyi düşündü. Bunun tek yönlü bir hareket olacağını varsaydı. 32 no.lu Kanun Hükümünde Kararname ve değişiklikleriyle, Türkiye'nin sermaye hareketleri açısından en serbest ülkelerden biri haline getirilmesinin başlıca bir nedeni bu durumdu. Söz konusu kararname yürürlüğe girerken ithalat fonları hızla düşürüldü ve IMF tarafından TL'nin konvertibilitesi onaylandı. Türkiye sadece ödemeler bilançosu sermaye hesabı kalemlerini serbestleştirmekle kalmadı; mali piyasaları da tam serbestleştirdi, öyle ki, yurt içinde dövizle TL birbirini tam ikame edebilir ödeme araçları haline (faiz haddi oluşumu da serbest duruma) geldi. Kimse dövizi nereden buldu ya da ne yapacaksın diye sorgu-sual edemezdi artık.

Türkiye'de yerleşik kişilerin;

- sınırsız miktarda dövizi elde tutma ve dışarı transfer hakkı,
- yabancı borsalarda kote edilen menkul değerleri, devlet tahvili ve hazine bonolarını satın almak için dövizi yurt dışına transfer hakkı ya da yurt dışında sermaye şirketlerine iştirak etmek, satın almak veya kurmak için döviz transferi hakkı,
- yurt dışında mevduat tutma amacıyla döviz transfer etme ya da yurt dışından borçlanabilme hakkı yasallaştırıldı.

Aynı şekilde, yurt dışında yerleşik kişiler de, benzer işlemler için Türkiye'de aynı haklardan yararlanabiliyordu.

Tabii, (hesapça) TL konvertible sayıldığı için, yabancılar da sınırsızca TL tutabilir, Türkiye'nin ithalat ve ihracat işlemlerinde TL kullanılabilirdi; ya da TL üzerinden yazılı kâğıtlar aynı işlevleri yerine getirebilecekti.⁵⁶

---

⁵⁶ Gülten Kazgan, s. 76.

3.2.2. Sermaye Girişleri, Döviz Fiyatı ve Para İkamesi

Mali piyasaların bu boyutta serbestleştirilmesi, Türkiye'nin mali piyasalarının dış dünyayla bütünleştirilmesi demektir. Yani artık hükümetin döviz fiyatını, faiz haddini, para miktarını belirlemedeki gücü, yerini, uluslararası mali piyasalarla Türkiye arasındaki karşılıklı fon akımlarının belirlemesine bırakıyordu. Böylece döviz fiyatı artık cari işlemler bilançosu açıkları ya da fazlalarına bağlı olarak değişen bir anahtar fiyat olmaktan çıktı; sermaye hareketlerinin belirlediği bir fiyata dönüştü.

Ağır dış borcu olan ve bunu düzenli biçimde, en azından faizinin yüksekçe bir oranını, kendi kaynaklarından ödemek zorunda olan Türkiye gibi bir ülke için, bu değişimin rizikosu iyice yüksekti. Ayrıca ithalat da neredeyse tam serbestleştiğinden, yüksek oranlı sermaye girişi ve rezerv birikimi TL'yi aşırı değerli hale getirirse, yerli sanayinin rekabet gücü ne olacaktı, ihracat kapasitesi nasıl artırılabilecekti? İthalat patlarsa, bunun karşılığı borç birikimi ne olacaktı? "İhracata dönük büyüme"ye geçiş diye getirilen 24 Ocak programı, bu noktada kimlik değiştirmiş oluyordu. Türkiye sermayenin küreselleşmesi sürecine katılırken, hizmet ve mallarının iç-dış rekabet gücünü yükseltmek, cari işlemler dengesini kurabilmek amacıyla döviz fiyatını, kendisi saptamasa da hiç olmazsa etkileyebileceği, bir değişken olarak kullanmaktan iyice vazgeçmiş oluyordu. Nitekim izleyen yıllarda sermaye ithali yoluyla mal-hizmet ithalinin patlaması, Türkiye'yi 1994 başındaki krize götüren başlıca etkenlerden biri oldu.

Dışarıdaki karaparayı içeri çekerken her türlü kamu denetiminin dışına alabilmek için, döviz büfelerinin kurulması yasallaştırıldı ve neredeyse tamamen denetim dışı bırakıldı; hukuken olmasa da, uygulamada fiilen, 1994 krizine kadar böyle oldu. Ancak burada, para ikamesi olayı, en hafif deyişle, "ayağa düştü". Ayın başında ücretini alan büfeye koşup dolara-marka çeviriyor, ay boyunca harcamaları TL'yle yaparken de doları-markı bu kez TL'ye döndürüyor. Tabii, bu işlemler toplam olarak önemli değil, ancak önemli olanları da bulunuyor. Para ikamesi olayı ise; Türkiye devletinin senyoraaj hakkını yabancı devletlere kaptırması demek; yani satın alma gücü yaratma hakkının kısıtlanması demek. Öte yandan efektif olarak günlük kullanıma giren, cepte dolaştırılan yabancı paralar, Türkiye'nin bu paraları çıkararak yabancı devletlere faizsiz kredi vermesi demek anlamına gelir.

Döviz tevdiat hesapları ise, para ikamesi olayının efektif para değil de “mevduat cephesi”ni oluşturuyor. 1985 yılında yurt içinde yerleşik olan ve olmayan kişilerin döviz üzerinden hesap açmaları yasallaştırılırken, herhalde bunun ileriki yıllarda varabileceği boyutlar düşünülmemiştir. 1993 yılı sonuna gelindiğinde, bunun tutarı içerde yerleşikler için 17 milyar, dışarıda yerleşiklerle birlikte 19.1 milyar dolara ulaşmış, TL karşılığı ise TL tasarruf mevduatını neredeyse aştı. Yani para ikamesi, sadece yabancı efektifler (nakit para) ile değil, aynı zamanda yabancı paralar (temelde dolar ve mark) üzerinden tutulan mevduatla da olmaktadır.

Türkiye'nin döviz rezervleri 1989'dan başlayarak hızla şişti; 1988'de 5.3 milyar dolardan 1993 sonunda neredeyse 3 katına çıkarak 16.3 milyar dolara yükselmişti; yavaşladığı tek yıl 1991'deki Körfez Savaşı yılıydı. Daha da ilginç TCMB bu rezervlerin giderek daha düşük bir oranını tutabilir oldu (1989'da %60, 1993'de %38). İşte rezervlerdeki bu şişme, TL'nin dış değerini “aşırı değerli” hale getiriyor.

Tabii, Türkiye'deki bu döviz kaynakları şişmesini, büfeler ve ticari bankaların döviz rezervleriyle tevdiat hesaplarını, TCMB'nin rezervlerini ya da halkın cebinde, yastık altında tuttuğu yabancı paraları ne ölçüde dışarıdaki karaparanın beslediği bilinmiyor. Ancak görüleceği gibi, Türkiye bu dönemde (artık yasal olarak) yurt dışında o denli büyük çapta bir yatırımcı konumuna girdi ki, “Acaba karaparanın gittiği yer bu mu?” diye düşünülebilir.

Piyasa içinden edinilebilen bilgiler daha çok, hükümetin sermayeyi dışardan içeri çekmek için uyguladığı mekanizmanın, bu paranın içeri girip kalması yerine, emme basma tulumba gibi, içeri girip büyük bölümünün kazancı vurup tekrar dışarı çıkmasını kârlı kıldığı biçiminde. Belki de karapara kısmen, dışarıdaki dolaysız yatırımlara, gayrimenkullere ya da portföy yatırımlarına (artık yasal olarak) gitti.⁵⁷

Kısacası, eldeki verilerden, geçmişin karaparasının büyük ölçüde Türkiye'ye TL'nin konvertibilitesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sayesinde aktarıldığına ilişkin bir sonuç çıkarmak pek olası değil. Bu umutla getirilen sistem ise, Türkiye'nin başına ciddi sorunlar çıkarıyor.

---

⁵⁷ Mustafa Sönmez, “Kriz, IMF ve Sermaye Birikiminde Tıkanma”, Bizim İçin Ağılama IMF, (Der.Masis Kürkcügil), Everest Yayınları, İstanbul 2002, ss. 106-116.

3.2.3. Kısa Vadeli Sermaye Girişleri, Kredi Genişlemesi ve Enflasyon

Türkiye'de 1980'den 1988'e kadar geçen sekiz yılda enflasyona ivme veren başlıca kaynak, devalüasyonların yüksek reel boyutu oldu; TL'nin reel efektif değerini %40 oranında yitirdiği bu sekiz yıl süresince devalüasyonlar iki yoldan enflasyonu körükledi: Bir yandan dış ticaret kesiminde fiyatlar iç fiyatlardan daha hızla artarken, bu fiyatları bir gecikmeyle de olsa peşinden sürükledi; dış ticaret kesimi lehine görece fiyat yapısının korunması, bu kez devalüasyona tekrar başvurulmasını gerektirdi. Ve böylece enflasyon-devalüasyon sarmalı yaşandı. Öte yandan TL'nin döviz karşısında değer yitirmesi, dış borçlar nedeniyle TCMB bilançosundaki «değerleme» hesabını şişirdi; TCMB bu hesabı aktifleştirirken, karşılığında emisyon artışı ortaya çıktı. Bu dönemde konsolide bütçe açıklan GSMH'nin %4.5'inin üstüne çıkmadı, dolayısıyla, para arzı genişlemesinin başlıca kaynağı kamu kesimi olmadı,

1988'den sonra TL kısa vadeli sermaye girişlerinin etkisiyle aşırı değerlenmeye girdiği için, reel devalüasyonların fiyatları sürüklemeye etkisi sözkonusu olmadı; aksine, dış ticaret kesiminde fiyatların görece olarak iç fiyatlardan daha yavaş artması, genel fiyat düzeyini aşağı çekmek yolunda bir etki yarattı. Ancak bu kez, kısa vadeli sermaye girişlerinin banka sisteminde yarattığı kredi genişlemesi, enflasyona ivme veren bir etken olarak devreye girdi. Döviz tevdiat hesapları 1985'te devreye girdiğinde parasal boyutu önemsenmemişti. 1989'da 6.8 milyar dolara, sürekli artarak 1993'te 19.1 milyar dolara ulaşmış bulunuyordu, ticari bankaların döviz-faiz arbitrajı için getirdikleri fonlar da giderek büyüdü. Bu kalemlerin, ticaret bankalarının kredi hacmini genişlettiği, topladıkları mevduatın üzerine çıkardığı görüldü. Buna, Varlığa Dayalı Menkul Kıymet (VDMK), Repo gibi yeni mali araçlar eklendiğinde, bu eğilim daha da güçlendi. Nitekim, TCMB'nin yıllık raporunda, bu konuda şöyle bir açıklama var:

"1993 yılında parasal büyüklüklere ilişkin dikkat çekici diğer bir gelişme de, kredilerin mevduatlardan ve fiyatlardan hızlı artmış olmasıdır... 1993 yılında kısa vadeli sermaye girişi, büyük ölçüde bankalar aracılığı ile ve döviz kredileri biçiminde olmuştur. Nitekim bankaların kullandıkları yabancı para kredilerinin, bilançolarının finansmanı içindeki payı artmıştır. 1992 yılı sonunda başlayan bankaların bilançolarında mevduat dışı kaynaklara yönelmeleri eğilimi ve

özellikle yabancı para kaynaklarının ağırlık kazanması, 1993 yılında Merkez Bankası'nın parasal denetimini güçleştiren önemli bir unsurdur. ⁵⁸

1992'de mevduat artış hızı %60, kredilerin artış hızı %78.5, 1993'de sırasıyla %56.7 ve %99.4'dür. Bu noktanın önemi şurada: Türkiye'de genel kârı, kamu açıkları kapandığında, KİT'ler satıldığında enflasyon hızı sıfırlanır, yolundadır. Tabii, bu durumda kuşkusuz enflasyon hızı geçici olarak düşer. Ne var ki, kısa vadeli sermaye girişleri ticari banka sisteminde kredileri şişirdiği, VDMK gibi yeni mali araçlar yaratıldığı sürece, enflasyon belki daha düşük hızda olsa da sürer.

1990 yılıyla birlikte kamu kesimi nakit finansman açığının GSMH'ya oranının yükselmeye başladığı görülmekte: 1989'da %5.5'den 1990'da %7.5'e ve izleyen yıllarda %12'ye kadar çıktığı bir gerçek. Özelleştirmenin temel gerekçesi haline getirilen KİT açıklarının ise, toplam içinde payının giderek azaldığı, 1993'de dörtte birine düştüğü de bir diğer gerçek. Yani KİT'ler (son zamanlarda, bunların yukardan verilen emirlerle zarar ettirildiği ya da çeşitli oyunlarla zarar ediyor gösterildikleri basına yansımış bulunuyor) satılırsa enflasyon bitmez, çünkü kamu açıkları ya da kredi genişlemesi bitmez. Çünkü veriler fonlar ve diğer kamu kalemlerindeki açıkların toplamının işletmeciler KİT'lere yakın olduğunu gösteriyor. En büyük açığın bulunduğu konsolide bütçenin açmazı ise iç ve dış borç anapara ve faiz ödemeleridir. Bu kalemler 1988 sonrasında toplam vergi gelirlerini neredeyse götürmektedir. Gerçi anapara ödemeleri bütçeye içerilmiyor artık; ne var ki, tekrar borçlanarak karşılanmadıkça, Hazine bunları ödemek zorundadır.

3.3.3. Dış Sermayeyi İçeri Çekme Yolları

3.3.1. GOÜ Arasında Türkiye'nin Yeri

Merkez'in 1970'li yıllardan bu yana çığ gibi büyüyen, kâr haddi düştüğü için dünyanın dört bir yanında kendisine daha yüksek kâr haddi arayan muazzam büyüklükte fonları bulunduğunu; 1987'de başlatılan sermaye piyasaları ve portfolio yatırımlarına ilişkin kısıtlamaları kaldırma sürecini izleyerek, Merkez sermayesinin küresel dolanımının kolaylaştığını; GOÜ'in de buna uyum sağlamak için konvertibiliteye

---

⁵⁸ TCMB Yıllık Rapor 1993, s.401

geçme ve sermaye hareketlerini serbestleştirme sürecine katılma yoluna girdiklerini daha önce incelemiştik. Sermaye hareketlerinin sermaye piyasasına yönelik bölümü, ya hisse senetleri fiyatları üzerine oynuyor ya faiz hadlerinin reel anlamda yüksekliğinin cazibesine kapılıp bonolara, tahvillere geliyor; ya da "özelleştirme sendromu"na tutulmuş ülkelerdeki kamu şirketlerine ortak olmak veya tümünü ele geçirmek üzere hisselerini satın alıyor; tabii, aynı durum özel şirket hisseleri için geçerli. Bu sonuncu durumda dolaysız yatırım sözkonusu olabiliyor.

İçerideki bankalar, şirketler, KİT'ler de döviz-faiz arbitrajının kârlı gözüktüğü durumlarda, dışardan borçlanmak yoluyla kısa vadeli sermaye girişlerini teşvik edebiliyor.

Kuşkusuz, sermaye hareketlerinin serbestleştiği ortamda, bunların tümü, içerden dışarı yatırım amacıyla çıkmakta kâr artışı gören yerli sermaye için geçerli.

3.3.2. İçerde Yüksek Reel Faiz Hadleri

İçerde yüksek reel faiz hadleri uygulaması, Türkiye'ye kısa vadeli dış sermayeyi çekmekte başrolü oynamaktaydı. Rizikosuz menkul değer sayılan kamu borçlanma kâğıtlarında (temelde Hazine bonoları) faiz hadlerinin yüksekliği, döviz-faiz arbitrajı yoluyla kâr etmek isteyen dış yatırımcıları çektiği gibi, yerleşik ticari bankalar, şirketler de dışarıdan kısa vadeli borçlanıp içerde bu kâğıtlara yatırım yapma yoluna gitmektedir. Tabii, her iki durumda da sermaye girişi emme basma tulumba gibi işliyor. Dışardan sermaye girdikçe TL'nin dış değeri reel olarak yükseliyor, yani enflasyondan daha düşük devalüasyon yaratıyor; çıkarken tersi oluyor. Gelen fonlar TL'ye çevrilip yüksek getirili kâğıtlara yatırılıyor; vade sonunda getiriyle birlikte tekrar dövize çevriliyor.

Türkiye'de yüksek reel faiz hadleri üç temel nedenden kaynaklanmakta: Birincisi, ödemeler bilançosunda sermaye hareketleri kalemlerinin serbestleştirilmiş olması; bu koşulda, içerde reel faiz haddinin, «dışarıdaki reel faiz artı ülkenin rizikosuna eşit hadde» olduğu durumda ancak dengenin sağlanması. Eğer dışardan sermaye çekilmek isteniyorsa, ayrıca ülke "rizikosu yüksek" bir yatırım alanı sayılıyorsa, içerdeki reel faizin dışarıdakinin çok üstünde oluşması gerekiyor. Eğer içerde reel faiz bunun altına düşerse, bu kez içerden dışarı sermaye çıkışı gerçekleşir. Öte yandan içerdeki enflasyon oranıyla dışarıdaki farklıysa, bu ikincinin çok üstüneyse, nominal faiz oranı, ayrıca,

beklenen devalüasyon oranını yansıtır. Örneğin, Türkiye'de enflasyon %65, dışarıda %2 ise; beklenen devalüasyon -reel kurun aynı kalması için- %63 kadardır; dışarıda nominal faiz %8 ise riziko payı hariç, bu durumda denge nominal faiz haddi %71 olacak demektir. Eğer istikrarsızlık-belirsizlik-devalüasyon beklentisinin yükselttiği riziko payı eklenirse, diyelim en az 10 puan gibi, nominal faiz haddi %80'i, reel faiz haddi de %15'i aşar. Ülkenin dışardan sermaye girişini uyarmak istediği durumda buna ek puanlar gerekir. Türkiye'nin yaşadığı yüksek reel faiz hadlerinin ve ülke daha rizikolu hale gelince daha da yükselmesinin bir kaynağı bu olabilir.

İkinci kaynağı, istikrarsız-belirsiz ortamın spekülâtif kâr olanakları yaratıyor olması. Türk ekonomisinin her yıl yarattığı "ödünç verilebilir fonlar"ın giderek artan bir oranı (mali derinleşme denir buna) mali piyasalara kaymakta. Döviz-hisse senedi-repo vb. mali plasman araçları arasında spekülâtif amaçla dolanan bu. fonlar, çok yüksek kâr beklentisiyle giderek büyüyen fon talebi yarattıkları ölçüde, reel faiz hadlerini yükselten bir etki kaynağı olmakta. Nedeni şu: Yüksek spekülâtif beklentileri karşılayacak yükseklikte reel faiz yoksa, fonlar bankalardaki mevduattan, sermaye piyasasındaki Hazine bonolarıyla tahvillerden kaçıp, spekülâtif kâr alanlarına gidiyor.

Yüksek reel faizin bir başka önemli kaynağı, kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksekliği ve bunun iç borçlanmayla karşılanıyor olması. 1989'dan itibaren patlayan bu açıklar, bir rekor kırarak 1993 yılında GSMH'nin %16'sını aştı. Zayıf bir mali piyasada giderek artan boyutta kamu iç borçlanması, diğer iki etkenle birlikte, yüksek ve giderek yükselen reel faizlerle sonuçlanmakta. İç borçlanmanın alternatifleri ise, dış borçlanma ve/veya emisyonu artırmak. Cari giderleri karşılamak için kamu dış borçlanmasının tehlikeleri bilinmekte; zaten bu tür kısa vadeli dış borçlanma bir noktada tıkanır. Örneğin, 1994'de Türkiye'nin "rating"i, yani dış borç değerliliği derecesi, giderek azaldığından, dışarıda ancak yükselen faizlerle ve kısalan vadelerle borçlanabilir. İçerde para arzının genişlemesine gelince: Devletin emisyonla açıklarını kapama olanakları giderek sınırlandı; geliştirilen yeni mali araçlar paranın dolanım hızını yükseltmekte, belirli bir enflasyon hızını sürdürebilmek için, dolayısıyla devletin yapabileceği emisyon miktarını azaltmakta. 1970'li yılların sonuna oranla (M2Y) itibariyle, paranın dolanım hızı 1990'lı yılların başında 4 kattan fazla artmış bulunuyor. Başlıca nedeni, TL finansal

varlıklarının yüksek getirisine rağmen, "para ikamesi" olayında yeni döviz tevdiat hesaplarındaki patlama ve yeni mali araçlar sözkonusu olmaktadır.⁵⁹

Artan kamu açıklarının bir ayağı kamu harcamalarının kısılamaması; bir ayağı da kamu gelirlerinin, başta devletin vergi almak için gösterdiği çabanın yetersizliği. AT ile 1996 başında gümrük birliği tamamlandığıdaysa, devlet en sağlam bir gelir kaynağının da ciddi biçimde azaldığına tanık olacak: Bir yandan ithalatın (AB artı EFTA ülkelerinden yapılan) %60'a yakın bir kısmı gümrük vergisinden muaf, bir yandan üçüncü ülkelerden yapılan ithalat daha düşük oranda vergiye tabi olacak. Devlet önemli boyutta dolaylı vergi kaybına uğrayacak. Görünürde, bu kaybı telafi edecek uzun dönemli ciddi bir önlem yok. Tek beklenti, özelleştirmenin sağlayacağı gelirlerle açıkları kapatmaktır. Bir süre sonra tükenen bir kaynağa dayanarak kamu açıklarını kapatmak, bu süre sonunda aynı sorunu tekrar gündeme getirir. Ayrıca satılanlar en kârlı KİT'ler olduğundan, zararlıların yükü devlet üzerinde kalmaktadır.

En büyük Özelleştirmeyi dünyada gerçekleştiren İngiltere'nin izleyen yıllarda artan bütçe açıkları (1993'de GSMH'nin %9'u) tehlikenin bir işareti. 5 Nisan kararlarıyla getirilen ek vergilerin ömrüyse bir yıllıktır. Hükümetlerin bu tutumu artı sermaye hareketlerinin serbestliği, Türkiye ekonomisini yüksek reel faizlerle yaşamaya mahkûm ediyor.

3.3.3. Spekülatif Beklentilerle Sermaye Girişi

i) Bu kalem, hisse senedi fiyatlarındaki değişmelere ilişkin beklentilerden kâr etmek amacıyla gelen portfolio yatırımlarından oluşuyor. Türkiye'de sermaye piyasasının fevkalade sığ, dar olması, yani küçük olması, oyunu büyük fonlarla oynayanlara geniş kâr olanakları yaratıyor. Sermaye piyasasının sığ olma nedeni ise, özel şirketlerin aile şirketi niteliğini korumaları, sermayelerini ancak küçük oranlarda piyasaya açmaları. Bu piyasa satılan KİT hisseleriyle biraz zenginleşti.

İstanbul Borsası gibi sığ bir piyasaya büyükçe fonlar dışardan girdiğinde, hisse senedi fiyatları hemen sıcıyor; öte yandan bu fonlar aynı zamanda döviz piyasasında TL'yi aşırı değerli hale getiriyor. Hisse senedi fiyatları değerlendirirken TL'nin aşırı değerli hale gelmesi ise, fonların dövize dönüştüğünde her iki kaynaktan da kâr etmesini

---

⁵⁹ Kürşat Arat, s. 14-15

sağlıyor. Bu bakımdan, dışarıdaki yatırımcı şirketler hisse senedi fiyatlarına dayalı spekülasyonu seviyor. Bu şirketler Doğu Avrupa-Orta Doğu eksenindeki GOÜ'e yatırım yaparken, Türkiye de bunlar arasında önemli bir yer tutuyor.

ii) Sermaye piyasasındaki yabancı portfolio yatırımları, eldeki verilere göre, 1992 ve 1993 yıllarına gelindiğinde, dolaysız yatırımları kat kat aştı: 1989-93'ün kapsadığı beş yıl boyunca giren toplam dolaysız yatırım tutarı 3.55 milyar dolar, portfolio yatırım tutarı ise 9.11 milyar dolar. Bu da, dış sermaye için Hazine bonusu-devlet tahvili faizleri ve hisse senedi spekülasyonu gibi sermaye piyasasındaki mali yatırımların, yurt içinde üretim yapmaya dönük dolaysız yatırımlardan çok daha kârlı olduğunu göstermekte. İşin ilginç, portfolio yatırımları toplam kısa vadeli net sermaye girişlerini de aşmakta: Bu sonuncu, 4.43 milyar dolarla birincinin yansına dahi varamamıştır.

Portfolio yatırımlarının diğer sermaye girişi biçimlerinin çok üzerine çıkmasının nedeni ise, Türkiye'nin bu alanda dolar üzerinden sağladığı sermaye getirisinin, (ABD'de kısa vadeli faiz hadleri %3'lerdeyken) inanılmaz bir yükseklikte olması; Türkiye diğer bütün GOÜ'in önünde yer almakta.

iii) Gerek içerdeki bankaların, şirketlerin vb. döviz-faiz arbitrajından yararlanmak, kâr etmek için dışardan borçlanarak içeri sermaye girişi sağlamaları, gerek dış sermayenin aynı nedenle ya da spekülatif beklentilerle giriş-çıkışları, bir yandan kısa vadeli dış borçlar birikirken, bir yandan ekonomiyi küçük sarsıntılar karşısında bile çok duyarlı hale getiriyor: En küçük bir riziko artışı durumunda dışarıdaki derecelendirme (rating) kurumları kredi güvenilirliği derecesini düşürdüğünde, bunun etkisi bir şok olarak ekonomiye yansıyor: Devalüasyon beklentisi kâr beklentisini düşürdüğünden, dışardan portfolio yatırımı için giren yabancı sermaye dışarı kaçıyor; dışardan borçlanarak sermaye girişi sağlayan yerleşik kurumların kısa vadeli borçlarını ise ödemediği yenilemeleri olasılığı bu durumda ya hiç kalmıyor ya da faiz (LIBOR artı spread) o denli yükselip, vade o denli kısalıyor ki, yenilemek rizikoların daha büyümesi anlamına geliyor. Dolayısıyla bunların ödenmesi gerekiyor. Bu döviz talebi artışı dolar fiyatının fırlamasına yol açınca, içerde ancak faiz had-dinin göklere tırmanmasıyla dolar fiyatının tırmanması durdurulabiliyor; çünkü bir kere hızlı döviz fiyatı artışı beklentisi bunu en kârlı plasman haline getirince, içerde para ikamesi de devreye giriyor. Faiz hadlerinin göklere tırmanması ise, ekonomiyi ani bir frenle durdurarak, arabayı bu

kaygan zeminde tepetaklak ediyor. Bu tablo, 1993 Aralık ayından 5 Nisan kararlarına götüren kriz sürecinin üst tabakadaki en yakın nedeni oldu.⁶⁰

3.3.4. KİT'lerin ve Yerli Özel Şirketlerin Özelleştirilmesi

Dışa Satışı

Dış sermayeyi içeri çekmenin bir yolu, KİT'lerin özelleştirilerek dış sermayeye satışı ya da dış sermayenin ortak alınması; bir diğeri, özel şirketlerin benzer yola başvurması. Çoğunluk hissesi ele geçirildiğinde, bu işlem dolaysız yatırım sayılıyor.

i) Merkez, sermaye hareketlerini serbestleştirirken, özelleştirmeyi de bunun tamamlayıcı bir ögesi olarak gündeme getirmişti. Türkiye ise buna 1986'dan itibaren KİT'lerin özelleştirilmesine geçerek başladı. Büyük boyutlu, tekel konumundaki KİT'lerin satışı ise daha sonraya kaldı.

Borsanın faaliyete geçtiği ve TL'nin konvertibilitesiyle birlikte sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 ve sonrası yıllarda ise, yılda ortalama 700 milyon doların üzerinde bir giriş bulunmakta. Ancak girişlerdeki bu artışı salt sözkonusu serbestleşme politikalarına bağlamak tam gerçeği yansıtmaz. Nedeni, 1989 sonrası yıllarda Merkez'in durgunluğa girmesi ve bunu izleyerek her yerde sermayesinin yeni yatırım alanlarında kâr haddini yükseltmeye çalışması. Türkiye'deki sermaye hareketlerinin serbestleşmesi süreci bununla çakışmaktadır. Portfolio yatırımları gibi dolaysız yatırımlardaki sıçramanın bir nedeni de bu. Türkiye'ye giren toplam 4.92 milyar dolar tutarındaki dolaysız yatırımın %80'i, 1989-93'ü kapsayan beş yılda gerçekleşmiştir.

Portfolio yatırımları çekmenin bedeli, karşılığında Merkez'dekinin kat kat üstünde bir getirinin yurt dışına transferini kabullenme demek; özelleştirme-yabancılaştırma karşılığı dış sermayenin girişinin bedeli ise, bunun çok daha ötesine geçiyor; "küreselleşiyoruz" sanısı ya da aldatmacasıyla ülkenin altyapısı, teknolojik birikimi, iç pazarı, tekel rantları ve ekonomik-siyasal karar süreçleri yabancılara geçmekte. Özelleştirme yoluyla yabancılara satış, yeni bir alana gelip yabancının yatırım yapmasından çok farklı bir olaydır.

---

⁶⁰ Kantarcı, H. B., s. 61.

ii) Özel şirketlere ortak olarak gelen ya da tümüyle ele geçiren yabancı şirketlerin durumuna oranla KİT'lerin satışı, ekonomiden dışarı çok daha ciddi bir sorun kanama yaratıyordu. Şimdilik, Türkiye'nin bu tek (entegre) dikey tamlanması olan, demir cevherinin çıkarılmasından mamule bütün aşamaları kapsayan tesisi, önce kapatılıp sonra bedava fiyata gitmekten kurtuldu. Kısacası, KİT satışlarında en büyük kayıp bunların rayiç piyasa değerlerinin altında satılmasıdır. Nitekim, bugüne kadarki satışların (örneğin Teletaş) en büyük özelliği bu. Oysa bir özel şirkette bu sonucun olma olasılığı, çok özel durumlar dışında, sıfıra yakın. Şirket sahibi hisselerin bir kısmını satıyorsa, bu, yüksek faizli kredi yerine ortak alma, yeni teknolojiye ulaşma, sermaye artırımına gitme ya da dış dünyada yeni bir pazara açılabilme gibi nedenlerle ilgilidir. Satışın da rayiç fiyat altında olması sözkonusu değildir. KİT'lerin yabancılara satışını daha ciddi bir olaya dönüştüren bir neden budur.

Tabii, sözkonusu kamu tekellerinin bir de tekel rantı yönü var. Bunlar bugün uyguladıkları fiyatlarda «tekel rantı» içermiyorlar. Oysa özel bir tekelin eline geçtiğinde, fiyatlar olağan biçimde tekel rantı içerir; bu da fiyatı yükseltir ve buna bağlı sanayilerin kârlılığını azaltır. Buna iyi bir örnek başlangıçta Fransız şirketine satılan çimento üreten (beş tane) KİT'dir. Teknolojileri yenilenmiş, kârlı bu KİT'ler, aynı zamanda yerel tekellerin oluşmasını, kartel fiyatı uygulanmasını, fiyat düzenleyici rolleriyle önlemekteydi. Böylece satış yaptıkları bölgede inşaat sanayiyim teşvik ediyorlardı. Bu KİT'lerin (alan Ciment Français Fransız şirketi, sonra İtalyanlara sattı) satışını izleyerek yerel özel çimento fabrikalarıyla yabancı şirket bir kartel oluşturdu. Çimento fiyatları çok yükseldi ve bölgelerin inşaat sanayiye baltalandı. Özel şirketlerin bu tür fiyat düzenleyici işlevi de yok.

iv) Üçüncüsü, Merkez'de, özellikle belirli sanayi dallarındaki atıl kapasiteler; ya da teknoloji tekellerinin başka ellere geçmesini, rekabete diğerlerinin girmesini önleme baskısı altında ortaya çıkan veya güçlenen tekелci eğilimlerdir. Dış tekelin eğilimi, diğer rakip firmayı ele geçirip, bunu bir biçimde devredışı bırakmak yolunda oluyor; yani rakip firmayı tasfiye ediyor.

Aynı durum teknoloji tekeli elinde tutmak için geçerli. Türkiye bu deneyimi Teletaş'ın satışıyla yaşadı. PTT içinde otuz yılda geliştirilen, dış dünyada yatırım yapabilecek konumdaki Teletaş, Fransız Alcatel'e sonunda neredeyse bedava devredildi. Bir yıl içinde Alcatel, Teletaş'ın özgün teknoloji geliştirmeye çalışan araştırma-geliştirme

bölümünü tasfiye etti; kârlı çalışan Teletaş'ı kendi fason imalatçısına dönüştürdü. Nihayet, konkordato isteyecek duruma getirdi ve devredışı bıraktı. Alcatel kendi pazarlarında rakip olabilecek bir firmadan kurtulurken, Türkiye uzun yıllar boyunca geliştirip, teknoloji üretebilir hale getirdiği bir firmayı kendi elleriyle "özelleştirme" diye yok etti.

Atıl kapasiteler dolayısıyla Merkez firmaları, özel yerli firmaları da ele geçirdikten sonra tasfiye edip, pazarın tümünü kendisine bağlayarak atıl kapasiteden kurtulmak isteyebilir. Ancak Türkiye'deki özel şirketler genellikle kendileri teknoloji geliştirmiyor, yabancı lisanslarla çalışıyor. Bu nedenle de, özgün teknoloji geliştirme için örgütlenmiş KİT'lerin yabancılara satışı, özel şirketlerin satışından çok daha ciddi bir kayba uğranılması demek.

Kısacası, dolaysız yabancı sermaye girişini artırmak baskısıyla KİT'lerin yabancılara satışı, hele bunun cari bütçe giderlerini karşılamak için yapılması altından kalkılamayacak, büyüme-çağdaş sanayiye yakalayabilme çabalarını baltalayacak bir girişim. Tabii, küçük boy, bu amaçlan olmayacak firmalara küçük bir fabrikanın satışı için bu savlar geçerli değil. Ancak satılması planlanan KİT'lerin (Petkim, Erdemir, Kardemir vb.) hiçbiri bu tanıma uymuyor.

v) Türkiye bu temel KİT'leri yabancılara satmaya niçin zorlanıyor? Bunun başlıca nedeni, Türkiye'nin giderek ağırlaşan, 1980'li yıllarda diğer GOÜ'in hemen hiçbirinde görülmedik hızda büyüyen dış borçları. Bu borçların anapara taksitleri ve faizlerinin yıllık tutarı 8 milyar dolar kadar; hem Türkiye hem dış dünya, ülkenin kendi cebinden bu boyutta bir ödeme kapasitesi yaratamayacağının farkında. Hele ithalatın tam serbestleştirildiği, sermaye hareketlerinin neredeyse sınırsızlaştırıldığı bir ortamda bu hiç mümkün değil. Ayrıca alacaklı konumdaki Merkez ülkelerine Türkiye'nin bu transferi yapabilmesi iki koşulu gerektiriyor: Birincisi, Türkiye borç servisine eşit tutarda cari işlem fazlası vermeli alacaklılar ise bu fazlanın ifade ettiği mal-hizmet ihracatına pazarlarını açıp, cari işlemler açıkları vererek sermaye transferinin yapılmasını sağlamalı. İşsizlik ve görece durgun Merkez ekonomilerinin, kendi sorunlarını ağırlaştıracak böyle bir sermaye transferinin yapılmasını sağlamaları hiç olanaklı değil. Özelleştirme, dış borç ana paralarını ödeyip, borç stokunu azaltmanın bir yöntemi olarak bu nedenle geliştirildi.

1989'dan bu yana hızlanan dolaysız yatırımların özelleştirmeyele ilişkisi çok açık. Bu yıldan sonraki girişlerin yaptığı sıçramada TL'nin konvertible hale gelmesi, ağırlaşan dış borçlar ve Merkez'de yaşanan durgunlukla birlikte özelleştirme de ön planda gelen bir etken niteliğinde. Nitekim, gerek beş çimento fabrikasının, gerek Teletaş'ın Fransız sermayesine satışı, Türkiye'deki toplam yabancı dolaysız yatırımlar arasında Fransa'yı bir numaralı ülke konumuna yükseltmiş bulunuyor.

vi) Nihayet, belirtmek gerekir ki, yeni bir yatırım için gelen dolaysız yatırım açısından yukarıda değinilen sorunlar geçerli olmayabilir. Bir kere, bunlar çoğu zaman özel şirketlerin yukarıda değindiğimiz sermaye, teknoloji, pazar gereksinimini karşılıyor; çoğunlukla yerli ortakla çalıştıkları için yönetim-teknoloji bilgisini Türkiye'ye transfer etmekte rol oynuyorlar. Bazen yakındaki komşulara ihracat için Türkiye'yi yerleşme mekânı olarak seçip, ihracatı artırmaya katkı yapabiliyorlar. İkincisi, geldikleri alan tekelleşmeye elverişli olmayıp, rekabete açık bir alansa, rekabet piyasası düzenleyici işlevini yapabiliyor. Ancak 1988'den sonra dolaysız yatırım için gelen yabancı şirketlerin Türkiye' deki 500 büyük firma içinde giderek artan bir paya sahip olduklarını belirtmek gerek: Bunların sayısı 87'den 1993 sonunda 103'e çıkarak, payları %17.4'den %20.6'ya yükseldi. KİT'lerin özelleştirilmesi sürdükçe, en büyükler arasında bulduklarından, bu oranın yarıya yaklaşması beklenir. Bu da, tabii, üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Nihayet, üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, bazı lisans anlaşmalarındaki "ihracat yasağı" ya da "bazı pazarlara ihracat yasağına ilişkin madde". Bu tür bir yasak hem ihracat artışını önlediği için önemli, hem de o malın talebini canlı tutmak için tüketimin içerde sürekli pompalanmasını gerektirdiği ve enflasyona katkı yaptığı için önemli. Ayrıca AB ile gümrük birliği sürecinde ihracat yapamayan, rekabet gücü olmayan firmaların yaratacağı sorunlar da buna ekleniyor.

vii) KİT'lerin "sırtımızdaki kambur" tanımıyla özelleştirilmesi için büyük gürültü koparıldığı günümüzde, başlıca gerekçe, bunların verimli çalıştırılmaması. Oysa unutulmuş nokta, 1980'li yıllarda zor duruma düşen çok sayıdaki özel şirketin kurtarılması için KİT'lere devredildiği, hem de bazılarının bir kere değil iki kere bu kurtarma işlemine tabi tutulduğu. 1986 yılında çıkarılan bir yasayla, 1986-89 yılları arasında çeşitli yollardan işletildi kurtarma operasyonu.

Bir kısmına, özellikle kur farkları dolayısıyla zor duruma düşenlere, TCMB'den orta vadeli düşük faizli kredi sağlandı; 1982'deki para krizinde güç duruma düşen banka ve bankerlere yine TCMB'den iştirak kredisi verildi; Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan faizsiz kredi verildi; zordaki şirketlere vergi erteleme olanağı sağlandı.

1980'li yıllarda devam eden bu destekler de yetmeyince, birçok şirket tamamen ya da KİT'lerin iştirakiyle kurtarıldı. DİSÜTAŞ, TOE ve Asil Çelik gibi üç şirket, üstelik üst üste iki kez kurtarıldı. TOE'nin önce %90 hissesi TC Ziraat Bankası'na geçti, arkasından, beş kamu bankasına borçları nedeniyle diğerleri de kervana katıldı. Paktaş (Toprak Holding) önce Hazine'ye, sonra Sümerbank'a satıldı.

Asil Çelik (Koç Holding), Ziraat Bankası iştiraki oldu. Transtürk ve Meban, Meban'ın borcu karşılığı Anadolu Bankası'na devredilmesiyle, Transtürk Holding de kurtuldu. Başak grubu, aynı şekilde Anadolu Bankası tarafından kurtarıldı. Güney Sanayii (Sapmaz Holding), Ziraat Bankası ve Sümerbank sayesinde kurtarıldı. Gülüm Süt, Emlak Bankası'na borçları dolayısıyla bu bankaya kaldı. Anadolu Endüstri Holding; Okumuş, Demirören, Ercan grupları Hazine'ye başvurarak kurtarılmak isteyenler arasındaydı.

Öte yandan batma durumuna giren çok sayıdaki banka, iştirakleriyle birlikte (Hisarbank, İstanbul Bankası, Odibank, Bağbank ve 30 iştiraki) Ziraat Bankası'na devredildi; Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yine Ziraat Bankası iştirakiyle kurtarıldı. Bu kurtarma işlemleri sonunda Türkiye Emlak ve Kredi Bankası ve Anadolu Bankası ayakta duramaz hale geldiler ve birleşmek zorunda kaldılar.⁶¹ Acaba 1994'de başı dara giren özel şirketler kendilerini nasıl kurtaracaklar?

3.3.4. Türkiye'nin Dış Yatırımları ve Sermaye Çıkışı

1989'dan önce yasal olmayan, ancak tahminlere göre çok büyük boyutlara varan sermaye kaçışları, 32 no.lu KHK ve değişiklikleri yoluyla yasallaştı. Kısmen içerde yatırım ikliminin olumlu olmaması, kısmen Körfez krizi ve ambargonun getirdiği olumsuzluklar, kısmen iş dünyasında imalat ve çeşitli hizmetler için dış yatırımın kârlılığı artırıcı etkisinin olacağı beklentisi, kısmen TL'nin aşırı değerlenmesi, Türkiye'den dolaysız dış yatırımları sıçrattı. Yayınlanan resmi tahminlere göre, 1989-93'ü kapsayan

---

⁶¹ Kapital Dergisi, Aralık 1989.

beş yılda, bunun toplamı 663.5 milyon dolara ulaştı; içeri doğru dolaysız yatırımların %18.4'üne vardı. Bu yatırımların büyük bölümü Avrupa'da; eski BDT ülkeleri ve Balkan ülkelerinden (Romanya), dünyanın dört bir yanına kadar dağılmış bulunuyor, imalattan çeşitli hizmetlere geniş bir alanı kapsıyor.

Ancak resmi tahminlerin gerçeği yansıttığına ilişkin kuşkular da var: Örneğin, Orta Asya Türki Cumhuriyetleri'ndeki yatırımları 6.5 milyar dolar düzeyinde belirten resmi görevliler bulunmaktadır. Yatırımların toplam tutarını ve işletme sayısını belirlemenin güçlüğü'nün nedeni, bunların büyük kısmının küçük ve orta boylu işletmelerle ilgili olması. Örneğin, basına yansıyan bilgilere göre, sadece Romanya'da 2500 tane küçük işletme (fırın, lokanta gibi hizmet işletmeleri başta olmak üzere) yerleşmiş. Oysa HDTM'nin resmi verileri toplam işletme sayısını 398 olarak vermekte. Herhalde, on bin doları cebinde çıkarma serbestliğinden ve doların eski BDT ile Balkan ülkelerindeki yüksek satmalına gücünden yararlanan küçük girişimciler, resmi makamlara bilgi verme gereği duymadan dış yatırımı gerçekleştirmekte. Bu işin boyutu, eski BDT ülkelerinde (başta Rusya Federasyonu) kamyon taşımacılığı yapmaya kadar uzanıyor.

Tabii, bu arada, büyük yatırımlar da bulunuyor: (Eski) Doğu Almanya'nın tasfiye edilen devlet işletmelerini satın alan, Rusya'da eczane zinciri kuran, Almanya'da seramik fabrikası olan büyük holdinglerden dışarıda satın alınan yabancı bankalara uzanan geniş bir alanda büyük şirketlerin büyük yatırımları bulunmakta.

1989-93 dönemi ihracat artışı bakımından hiç başarılı olamadı. İhracat 1989'da 11.8 milyardan 1993'de ancak 15.6 milyar dolara çıkabildi; toplam artış sadece %32.5 kadar olabildi. Buna karşılık, resmi rakamların göstermediği, fakat varlığı bilinenler de eklendiğinde, Türkiye'nin bu dönemde dolaysız dış yatırımlar yoluyla büyük ölçüde küreselleşme hareketine katıldığı anlaşılıyor. Kaldı ki, resmi rakamlar bile, bu 5 yıl süresince yılda ortalama 130 milyon doları aşan tutarda dış yatırım yapıldığını; bu tutarın ise, 1988'e kadar olan yıllarda bütün dış dünyadan Türkiye'ye yapılan ortalama yıllık dolaysız yatırımın üstünde olduğunu göstermekte.

Türkiye'nin sadece dolaysız yatırımlar değil, diğer yollardan sermaye çıkışlarıyla da dışa açıldığı, küçümsenmeyecek ve giderek artan faiz gelirini dışardan sağlamaya başladığı anlaşılıyor. 1989'dan itibaren yasallaşan dışarıda "menkul kıymetlere yatırım" olanağıyla 1993 sonuna kadar 268.7 milyon dolar çıkmıştı. Bunların büyük kısmı

(dünyada olduğu gibi) tahvil ve bonolara yapılan, faiz geliri sağlayan yatırımlar. Bunlara dış dünyaya verilen kredilerden sağlanan faiz geliri eklendiğinde, 1989 ve izleyen yıllarda, Türkiye'nin hızla artan faiz gelirine ulaştığı görülmekte: 1990'lı yıllarda bunun tutarı yılda ortalama 1 milyar dolar kadar olmuş, 1993'de 1.14 milyar dolara ulaşmış. Türkiye'nin 1993 sonunda 66 milyar dolara ulaşan toplam dış borç stoku üzerinden 1993'de ödediği toplam faizin 3.5 milyar dolar olduğu düşünülürse, dışardan sağlandığı faiz gelirini küçümsemek mümkün değil; ancak bu faiz gelirinin böylesine küçük dış kredi ve menkul değer yatırımıyla nasıl sağlandığını anlamak da pek mümkün değil.

Ayrıca cari işlemler açıklarıyla birlikte artan dış yatırımlar ilginç bir çelişki yaratmakta. Türkiye'nin dış yatırımları da dış borçlanmayla karşılanıyor demek oluyor; çünkü iç tasarruflar yurtiçi yatırımları dahi karşılamaya yetmiyor.⁶²

3.3.5. 1989-93 Döneminin Başarı Göstergeleri

3.5.1. Başarıyı Olumsuz Etkileyen Dışsal Öğeler

Hızlanan sermaye hareketlerinin yarattığı olumsuzluklar ve istikrarsızlık yanında, bu dönemde dışsal etkenler de dönemin basan düzeyinin düşük kalmasında etken oldu.

Irak Savaşı ve ambargonun Türkiye'ye 20 milyar dolarlık bir fatura çıkardığına değinmiştik. İhracat duraklaması, dalgalı GSMH artışı, çeşitli hizmet gelirleriyle, hızlı sermaye hareketlerinin para piyasasında ve döviz fiyatında yarattığı istikrarsızlıktan, gelir bölüşümünün kötüleşmesine uzanan çizgideki olumsuzluklar, dönemin belirleyici koşullarıdır.

Buna, 1988 sonrasında hızlanan demokratikleşmeyle birlikte (Koordinasyon Komitesi'nin kaldırılması) artan sendikal faaliyetin ücretlerde yarattığı hızlı yükseliş eklendi. 1989'a kadar sürekli geriletelen reel ücretler, baskı kalkınca, özellikle kamu kesiminde katlanarak arttı: Reel ücret endeksi (1981=100) 1988'de özel kesimde 81'e, kamuda 46'ya düşmüşken, 1993'e gelindiğinde, sırasıyla 194 ve 141 oldu. Oysa bu dönemde, 1992'de bir verim artışı özel kesimde olsa da, kamu kesiminde verim artışlarının hızı negatifti. Bunun doğal sonucu, reel işçi maliyetlerinin, reel ücretler

---

⁶² Nadir Eroğlu, s. 103.

hızında ya da daha hızlı artması oldu. Nitekim kamu imalat kesiminde bu, iki katına ulaştı; personel harcamalarının satış hasılatına oranı 3 katına (%36'ya) çıktı.

İşçi kesimi geçmişteki kayıplarını beş yıl içinde fazlasıyla telafi etti ve kişi başına gelir artışından daha hızlı reel ücret artışı sağladı. Ancak bu, bir yandan maliyetleri hızla artırdığı ve dönem içinde TL aşın değerli kaldığı için, ihracat artışı sınırlayan bir etken oldu; bir yandan maliyet artışları fiyatlara yansıdığı ölçüde enflasyona ivme verdi; dış rekabet dolayısıyla bunu fiyatlara yansıtamayan kesim ise zarar etti. Bu sonuncu durum, temelde kamu kesimini kapsadı, KİT açıklarının bir nedeni oldu.

Merkez'deki durgunluk ise, bir yandan Türkiye'nin ihracat artışı sınırladı; bir yandan düşen ithal fiyatları, kolaylaştırılan finansman olanaklarıyla ithalatını teşvik etti.

Bunlara, 1991'deki milletvekili ve 1994 başındaki yerel yönetim seçimlerinin finansal dengeleri altüst eden harcamaları eklendi.

3.5.2. Çelişkili Büyüme ve Hızlanan Enflasyon

1989-93'ü kapsayan beş yıl GSMH'nin reel artışı yıldan yıla şiddetli iniş çıkış gösterdi: 1989'daki duraklamayı (artış hızı %1.9) ertesi yıl patlayan bir büyüme (artış hızı %9.2) izledi. 1991'de (Körfez Savaşı yılı) GSMH artışı bu kez %0.5'e düştü. İzleyen iki yılda sırasıyla %5.9 ve %7.9 ile tekrar sıçradı.

Bu inişli çıkışlı büyüme, GSMH deflatöründe sürekli yükselişle birlikte gitti; 1993'e gelindiğinde yıllık artış hızı %66.8 ile bir doruk noktasına çıkmıştı.

Büyüme hızındaki yükselme yılları, yurt içi tasarruf-yatırım açığı ve cari işlemler açıklarının patladığı yıllar oldu. Büyüme zoraki yollardan yaratıldı: Aşırı değerli kur ve AB ile ticarete (%2.5 oranında) gümrük indirimi yoluyla ucuz ithalat patlamasının getirdiği görece düşük fiyatlı girdiler, üretimi teşvikin bir ayağını; genişleyen tüketim ve konut kredileriyle ve reel artışa geçen ücret-maaş gelirleriyle pompalanan iç tüketim artışı ikinci ayağını oluşturdu. Cari işlem açıkları 1990'da GSMH'nin %3'üken (2.6 milyar dolar), 1992'de tekrarlayan açık 1993'de GSMH'nin %7'sine çıkarak sürdürülemez bir noktaya gelmişti; açık 6.9 milyar dolara yaklaşıyordu.

Döviz-faiz arbitrajı yoluyla çekilen dış sermayenin ekonominin dengesini nasıl bozduğu açıkça görülüyor: 1990'da 3.5 milyar dolara varan portföy yatırımı artı kısa vadeli sermaye girişi, 1991'de 2.3 milyar dolar çıkışa dönmüştü. Oysa sermaye girişi

1993'de neredeyse 7 milyar dolardı. Mevduat artışının üzerinde şişen banka kredileri, sermaye piyasasında hisse senetlerine gelen fonların yükselttiği hisse senedi fiyatları bir yandan ekonomide boom yaratırken, bir yandan da hem iç hem dış borçlar şişmekteydi. Nominal ve reel faiz hadleri ise, kamu açıkları artı özel tasarrufların azalışıyla körüklendi; gerçi kredi genişlemesi ve özellikle 1993'de emisyondaki genişleme reel faiz hadlerinin daha fazla tırmanmasını sınırlayabildi; ama 1992 ve 1993'de GSMH'nin %12'si civarında oluşan kamu kesimi nakit açığı ve GSMH'nin sırasıyla %20'sine ve %15'ine düşen iç tasarruflar buna olanak bırakmadı. Sürekli hale dönüşen "seçim iklimi"nin faturası bu istikrarsızlıkla koştur gidiyordu.⁶³

1993'de talep patlaması hem reel kesimin, hem finans kaynaklarının sınırını zorlamaktaydı: İmalat sanayisinde kapasite kullanımı %80'i aştı; tarımda üretim artmamıştı (%0.1) neredeyse, oysa imalat sanayiye %8'den fazla büyüdü; ticaret bankaları kredileri mevduatın iki katına yakın bir hızda (%99.4) artmıştı. Hükümet ise ek parasal kaynaklara ulaşabilmek için 21 trilyon TL tutarında KİT ve Hazine borcunu tahkim edip TCMB bilançosundan silerken, ek bir bütçeyle 12 trilyon tutarında TCMB avansına daha ulaştı. Hükümetin iç ve dış borçların anapara ve faiz ödemeleri toplamı vergi gelirlerini aşmaktaydı. Dış borçlar ise 1989'da 41.8 milyardan 1992'de 55.6 milyara, 1993'de tam 65.9 milyar dolara çıkmıştı. Buna karşılık yurt içi tasarruf oranı; aynı tarihlerde sırasıyla %23.3, %20 ve %15.3'dü. Hükümet, para piyasasındaki baskılar sonucu tırmanışa geçen faiz hadlerini, bu ortamda düşürmek istedi. Nedeni, döviz-faiz arbitrajının ekonomiyi içine soktuğu kısır döngüyü kırmak, sermaye girişlerini yavaşlatıp döviz fiyatının yükselmesini sağlamaktı. Bunu kırmak haklı bir gerekçeye dayanıyordu: Bir yandan kısa vadeli borçlar artı dış borç servisinin toplam cari işlemler gelirin oranı hızla tırmanmaktaydı; oran 1991'de %60'ken 1992'de %70.7, 1993'de %73.4'dü. Bu ise, tehlike çanları çalıyor demektir. Öte yandan patlayan ithalat, hem üretimin yapısal derinliğini azaltıyor, hem haksız rekabet yaratıyor, hem de ihracat artışına olanak bırakmıyordu. Türkiye işçiden pamuk ipliğine her şeyi ithal eder olmuştu.

Yılın sonuna doğru faiz hadlerini düşürüp bu kısır döngüyü kırmak için iç borçlanmada miktarın düşük tutulması ve ihalelerin sık sık iptal edilmesi yolu seçildi;

---

⁶³ Kürşat Arat, s. 19-20

borçlanma yerine, hükümet TCMB'den kısa vadeli avans kullanma yoluna gitti. Gerçekten de ekonomide likidite arttıkça, döviz fiyatları, rezervlerin yüksekliğine rağmen, tırmanmaya geçti. Yılın son gününe gelindiğinde TCMB ile bankalar arası döviz piyasası arasında, kur farkı %3'ü aşmıştı. Döviz tevdiat hesapları %137.5'le hepsinin öncülüğünü yaptı.

3.5.3. Boom'dan Aşağı Dönüş ve Finans Piyasasında Krizin Patlaması: Ocak 1994

1) Devletin tepeden tırnağa içine gömüldüğü lüks ve israf ekonomisine, özel kesimin yatırım ve üretim yerine mali piyasalarda oyunları ve zorla şişirilen genel tüketim, düşen özel tasarruflar eklenince, ortaya herkesin borçlanarak yaşadığı bir ekonomi çıkmıştı 1993'ün sonuna doğru. Dışardan giren bol kaynaklar, üstelik bu borçlanmanın büyük kısmının dış dünyaya olması demekti. Dört yıldan fazla süren bu hovardalık dış borç stokunu 24 milyar dolar artırarak (bunun 1.8 milyar doları Japon yeni'nin dolara karşı değerlendirilmesine aittir) 66 milyar dolara yükseltmişti. Dış borç servisi artı kısa vadeli borçlar, 1993'de %73.4'e yükselirken, dışarıdaki (rating) "derecelendirme" kurumları da Türkiye'nin kredi güvenilirliğinin yokuş aşağı gittiğini gördüler. 1994'ün ilk ayında (13 Ocak) Moody's, arkasından Standard and Poor's bunu dünyaya ilan ettiler; Türkiye'yi «yatırım yapılabilir ülke» derecesinden "spekülatif ülke" derecesine düşürdüler. Bu kurumlar dış yatırımcıların kârlarını korumak için araştırma yaparlar: Bir kere, (borsaya giren dış sermaye dahil) çeşitli önlemlerle olağanüstü şişirilen borsa fiyatları mutlaka inişe geçecekti; ikincisi, hükümet sürekli döviz fiyatlarına müdahale edilmeyeceğini ve faizlerin düşürüleceğini açıklıyordu. Bu üçü birarada, Türkiye'ye giren paranın bir an önce Türkiye'den kaçması gerektiğine işaret etmekteydi. Derecelendirme kurumları da, görevlerini yerine getirip, bunu dış sermayeye açıklıyordu. Bu açıklamalar, spekülatif amaçla ya da döviz-faiz arbitrajı yoluyla kâr sağlamaya çalışan herkesin, oyunu bir an önce terketmesi demekti. Buna, tabii, aynı oyunu oynayan Türkiye'deki kurumlar (ticari bankalar, şirketler, KİT'ler) da dahildi.

TCMB, hem olağanüstü boyutlarda şişen likiditeyi massetmek, hem de bunu yaparken döviz fiyatını tutmak için 1993'ün son çeyreği ve 1994'ün başında 3.5 milyar doları piyasaya satmıştı. Bunun sürdürüleemeyeceği anlaşılınca politika terkedildi; Ocak

sonunda dolar karşısında TL %13.5 kadar devalüe edildi. Bundan sonra döviz ve faiz arasında kovalamaca başladı; bir yandan TL devalüe olmayı, bir yandan faizler tırmanmayı sürdürdü.

Açık pozisyonla (dış borcu dış alacağından fazla) çalışan kurumlar, borçlarını ödemek, rizikosu artan dış sermaye bir an önce kaçmak, diğer yandan yerli kişi ve kurumlar para ikamesi için döviz piyasasına hücum ederken, hem TL talebi hem döviz fiyatları tırmandı; şişmiş hisse senedi fiyatlarının sürdürülemeyeceği anlaşılınca, bunlar elden çıkarıldı ve borsa baş aşağı gitti; üç-dört ayda doların 14.5 bin TL'den 40 bin TL sınırına dayandığını gören hükümet, bu spekülative fiyatı tutabilmek için faiz fiyatlarını tırmandırdı: (interbank) bankalararası piyasada (over-night) gece aşırı faizler %1000'e kadar çıktı. Artan para talebi baskısıyla bankaların aylık mevduat faizleri %140'ı, kredi faizleri %250-300'ü buldu. Piyasadan para çekmek için tekrar, döviz satışına geçildi ve Ocak-Nisan arasında, TCMB'nin döviz rezervleri 6.2 milyardan 3.2 milyar dolara indi.

2) Faizin tırmandırılması, Mayıs başına gelindiğinde doları 35 bin TL civarında tutabiliyordu. Ancak olağanüstü yüksek faiz bir yandan, artan dolar fiyatlarının ivme verdiği maliyet artışları öte yandan, ekonomiyi hızlanan enflasyonla birlikte, giderek yoğunlaşan bir durgunluğa sürükledi: Nisan 1993-Nisan 1994 arasındaki yıllık fiyat artışı tüketici fiyatlarında %138.2, toptan eşya fiyatlarında %117.4'e yükseldi. Türkiye üç haneli enflasyon yaşamaya başlıyordu. İzleyen ayda enflasyon, tipik bir maliyet enflasyonuna dönüştü: Toptan fiyatlar, tüketici fiyatlarından daha hızlı artıyor ve ekonominin yoğun bir stagflasyon sürecine girdiğini gösteriyordu. Bu aşamada kriz, üretim kesimine geçmişti.

1989-93 döneminin gidişine uygun biçimde, 1994'ün ilkbahar aylarındaki banka-banker iflasları ise, finans piyasasında olup bitenleri tamamladı: Aracı finans kurumlarının en büyüklerinden olan Türk İvest AOG, onu izleyerek on diğer aracı kurum faaliyetten men edildi; Bank Ekspres hisseleri el değiştirdi. Fakat en gürültülü çöküş, TYT Bank, Impexbank ve Marmara Bank'ın batışında yaşandı. Kamu kurumlarının milyonlarca doları, halka salınan zamları ve vergileri neredeyse aşan tutarda fonlar bu bankalarda battı; fonların büyük kısmı herhalde dışarı kaçtı. Bu kurumların hangi yetkilinin emriyle ya da ne gibi nedenlerle, bu spekülative kurumlara plasman yaptıkları ise anlaşılamadı. Tabii, çok sayıda Türkiye vatandaşı (ve dışarıdaki

yabancı alacaklı banka) da birkaç puan daha yüksek faize kanmanın bedelini batırdıkları parayla ödediler. (Mevduat sigortası sadece 150 milyon TL için geçerliydi.)⁶⁴

3) Nisan ayında finans piyasasında bu kargaşa sürerken, çok tehlikeli bir eğilim ortaya çıkıyordu: "Döviz tevdiat hesaplarına hükümet el koyacak" söylentisini izleyerek, bu hesaplardan ve yaşanan kargaşanın yarattığı güvensizlikle TL mevduat hesaplarından hızla para çekilmeye başlandı. Birinciden beş milyar dolar, ikincidense trilyonlar eksilmeye başladığında, bütün banka kesiminin çöküş tehlikesi ortaya çıktı. En güçlü banka dahi buna dayanamazdı. Bunun üzerine hükümet, Mayıs başında (5 Mayıs) bütün bankalardaki mevduatı devlet garantisi altına aldığını açıkladı, çekiliş durdu. TCMB de ticari bankalara reeskont kredilerini genişleterek onları rahatlatı.

Ocak 1993'ün son günüyle 15 Nisan 1994 arasında, TCMB'den Hazine'nin aldığı avans 55 trilyon TL kadar oldu; TCMB bu sürede yaklaşık 3 milyar dolar piyasaya satarak artan likiditeyi geri çekti; 1993'ün son çeyreğinden Nisan ortasına kadar döviz rezervlerindeki azalış, 6.5 milyar dolara vardı; elinde kalan ise ancak 3 milyar dolar gibi asgari bir miktardı. Bu, TCMB'nin artık döviz piyasasını döviz satışı yoluyla düzenleme gücünün kalmaması demektir; piyasaya çıkan, Hazine'nin baskısı altında şişen parayı ancak çıldıran faiz hadleriyle denetleyebilmesi, bu yoldan bu serseri paranın döviz piyasasına kaymasını önleyebilmesi demektir. İşte, bu baskı altındadır ki, Hazine üç ay vadeli, %50 faizli (yıllık birikimli %406) bonoları piyasaya sürdü. Aslında ekonomiyi tam bir açmaza götüren bu noktadan itibaren dolar fiyatı (dış dünyada da doların değer yitirmesinin etkisiyle kısmen) 30 binle 32 bin TL arasında istikrar buldu. Ancak bunun için ödenen bedel korkunç oldu: Bir kere, bu çılgın faiz enflasyon beklentilerini kamçılardı; hükümet %300 gibi reel faiz ödeyemeyeceğine göre, mutlaka enflasyonun ivme kazanması gerekiyordu, ikincisi, ekonomi yüz km hızla giden bir arabanın ani frenle durduğunda tepetaklak olması gibi, birden durdu, iç talep sanki yok oldu. İhracat ise, (Ocak-Nisan verilerine göre) canlanamadı; sadece ekonomideki duraklama, ithalatta bir miktar düşüş yarattı. Bu nedenle duran iç talep, başta otomotiv ve dayanıklı tüketim malları sanayileri, bütün sanayilerde satışları duraklattı; bunun girdi ve satış bağlantılarıyla etkileri katlanarak yayıldı. İmalat sanayisinde kapasite kullanımı %80' den %64'e inerken, Mayıs 1994'de üretim bir önceki yıla oranla %18 azaldı;

---

⁶⁴ Erol İyiboçuk, s. 106.

makine sanayisinde düşüş %50'ye vardı; işsizlik çığ gibi büyüdü, işten çıkarılan işçi sayısı 600 bine ulaştı. Tabii, kayıtdışı küçük firmalarda ne olduğunu hiç kimse bilmiyordu. Fakat hepsinin kötüsü (bu satırların yazıldığı Haziran ayı başında), dolar istikrar kazanırken faizlerin göklere tırmanması, döviz-faiz arbitrajını tekrar başlatmıştı. Hükümet kırmak istediği "saadet zinciri"ni kırılım derken, ekonomi derin bir krize sürüklenmiş, ancak daha ihracatın kımıldamasına olanak doğmadan, aynı saadet zinciri tekrar ülkenin boğazına dolanmaya başlamıştı. Bir de üstelik döviz kurunun belirlenmesi TCMB'den alınıp on büyük bankanın kararına bırakıldı.

3.5.4. 5 Nisan İstikrar Paketi ve IMF ile Anlaşmaya Geçiş

1) 27 Mart 1994'deki yerel yönetim seçimlerinde oy oranını artırmak umuduyla yaklaşık 9 ay, ekonominin dengesinin giderek bozulması pahasına hükümet yapay biçimde, dış borçlanmaya dayalı bir refah artışı, hızlı büyüme yaratmıştı. Seçim bitince, yaşanan kargaşaya pek de melhem olamayacak bir paket gündeme geldi; 32 no.lu KHK'nin dokunulmazlığı anlaşıldı. Buna karşılık, kaldırılmasa da sermaye girişlerine sıkı denetim konmadıkça dengenin kurulamayacağı anlaşılammıştı... Oysa sadece şu rakamlar bile sermaye girişini denetimin ne denli önemli olduğunu göstermeye yeter: 1994 Mayıs başıyla yıl sonu itibariyle büyük bankaların ödemesi gereken sendikasyon kredileri toplamı 1.8 milyar, küçük bankaların 1.5 milyar dolar olmak üzere, 3.3 milyar dolar; birincilerin ithalat bağlantılarından kaynaklanan ödeme gereği 3.7 milyar dolardı. İhracat prefinansmanı, küçük tutarlı sendikasyon kredilerinin tutarı ise bilinmiyor. Bir hesaba göre, 1994'de anapara artı faiz ödemesi 9.3 milyar, 1995'de 11 milyar dolar kadar. Bu rakamlar, 1994 sonbaharında (öngörülemeden çok büyük yeni döviz geliri olanakları ortaya çıkmadıkça) Türkiye'nin bir dış borç ertelemesi sürecine girebileceğini göstermekte. Bunun, 1994'ün ilk yarısında 400 trilyon TL tutarındaki iç borçlara ilişkin bir konsolidasyon hareketiyle birlikte gitmesi ise, hiç şaşırtıcı olmayacak. Hele birikimli yıllık %406 faizli üç aylık Hazine bonolarının ödenmesinin geldiği yaz sonu aylarında bu süreç kaçınılmaz gözükmekte ya da enflasyon hızının %400'e çıkmasına göz yumulacaktır. Çünkü bu bonolar için üç ay sonra ödenecek faiz 32 trilyon, halka ve sanayiye salınan ek vergilerden beklenense sadece 72 trilyondur.

İşte 5 Nisan kararları bu denli ağır bir borç yükü altındaki ekonomide gündeme geldi. Türkiye ekonomisinin geçmişte yaşadığı krizlerin hiçbirinde iç ve dış borç yükü bu denli ağır değildi.⁶⁵

2) 5 Nisan kararları, kamu açıklarını azaltarak finans piyasalarını dengeye getirmek: ihracatı ve döviz kazandırıcı faaliyetleri teşvik ederek dış açığı azaltmak: yapısal reformlarla kamu açıklarını azaltmaya ek destek vermek biçiminde düşünüldü.

Kamu açıklarını azaltmak için önlemler

Kamu gelirlerini artırmak için:

a) Geciktirilen KİT fiyat ayarlamaları yüksek oranlı zamlar olarak uygulandı.

b) Ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi, ek gayrimenkul vergisi, ek motorlu taşıtlar vergisi bir yıllık olarak (bankalar ve müteahhitler için yapılan oran indirimi dışında) uygulamaya girdi: maktu vergi ve harçlar artırıldı.

c) 12 KİT'in yıl sonuna kadar özelleştirilmesi, özelleştirilemeyenlerin kapatılması, lojman ve kamuya ait dinlenme tesislerinin satışı kararı alındı. Kamu sermaye stokunun gelire dönüştürülerek geliri artırma anlamına gelen bu politika, (Haziran 1994'e kadar) öngörüldüğü gibi uygulanamamış bulunuyordu.

d) Akaryakıt istikrar fonu %10'dan %25'e çıkarıldı: ancak özel şirketlerin ters davranışı nedeniyle sonunda sıfırlandı.

e) Kasım 1993'de artırılan KDV oranları, krize giren bazı kesimlerde düşürüldü.

Kamu giderlerini kısmak için:

a) Tüm kamu projelerinde %20 kısıntıya gidilmesi kararı, (yap-işlet-devret yöntemiyle yapılacak mega-projelerin dışında) uygulamaya girdi.

b) Tarım politikalarının değiştirilerek yapılan mali desteklerin azaltılması adım adım uygulamaya girmeye başladı.

---

⁶⁵ Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995, ss. 233-235.

c) Kamu işyerlerinde çalışanların geçen toplu-sözleşme döneminde geçmiş enflasyon oranında zam görmesi (bu yıl için) kararlaştırılmışken, bunun ancak beklenen enflasyon (%20 gibi) oranında olacağı bildirildi; bu, 1980-88 arasındaki politikaya geri dönüş demektir.

d) Kamu açıklarının artışına katkı yapan, başta SSK, sosyal güvenlik kuruluşlarının yükünü azaltmak için emeklilik yaşının ileri alınması kararlaştırıldı. Ancak Çalışma Bakanlığı bu taslağı geri çekti. 1980'li yıllardaki bu yönde başlatılan uygulamaya koalisyon hükümeti büyük eleştirilerle son vermişti.

e) TCMB'nin özerkleşmesi ve kamuya açtığı kredilerin zaman içinde giderek daraltılması hedeflendi; ama Hazine ödemeler için sıkışınca, bu hedefe rağmen TCMB'den avans kullanıldı.

f) Ekim 1993'de kaldırılması kararlaştırılan katma değer vergisinde iade sistemi, tepkilerden ötürü yürütülmedi.

İhracatı artırmak amacıyla, döviz fiyatının yükselişi ve Eximbank'a verilecek 2 milyar dolarlık kredinin destek olması tasarlandıysa da, Mayıs sonu itibarıyla sadece 300 milyon dolar ayrılabilirdi. Ayrıca küçük ve orta boy şirketlerin kesim itibarıyla ihracat için örgütlenmeleri, dış ticaret sermaye şirketlerinin koşulları yeniden belirlendi. Ne var ki, Mayıs ayında ihracat çöktü; 1993 Mayıs ihracatına oranla dokuma, giyim, halı ve deri ihracı %31 geriledi. İçerde maliyetler hızla yükselirken döviz-faiz arbitrajıyla TL değerinin yükselişe geçmesi, üretimin gerilemesi, ihracat için tehlike işaretleri veriyordu. Turist gelişinde de gerileme oldu; Türkiye'de demokrasinin niteliğine ilişkin aleyhte propaganda, bunda başlıca etkendi.

Sonuçta, cari işlemler açığının küçülmesi, mal-hizmet ithalatının azalmasına bağlı kaldı. Üretimdeki büyük düşüşe rağmen ithalatta yılın ilk beş ayında düşüş sınırlı oldu. Nedeni, yılın ilk yarısı için bir yıl önceden yapılan siparişlerin iptal edilememesiydi. Bu da, tekrar kısa vadeli kredilerle ithalat finansmanının sürmesi demektir.

3) 5 Nisan paketinin burada kalmayacağı, özellikle finans piyasasına ilişkin yeni önlemlerle zenginleştireceği, basına yansıyan bilgilerden anlaşılıyor. Yurt dışında, başta Almanya, çalışan işçilerin tasarruflarının Türkiye'deki bankalara yüksek faizle çekilmesi; kayıtdışı ekonominin kayda alınarak vergi tabanının genişletilmesi, çek-senet gibi

kiymetli evrakın denetime alınması; ticaret borsalarının çağdaştırılması; ihracatı destekleyecek ek önlemlerin uygulamaya sokulması bunlar arasında.

Ancak bu önlemlerin hiçbiri, ekonominin temellerini yıkan 32 no.lu KHK'nin yarattığı tahribatı ortadan kaldırmaya yönelik değil. 1993 sonu ve 1994 başında yaşanan olaylar, bu zincir var oldukça, bunu kırmak için ödenen fiyatın yüksekliğine rağmen, dolanmayı sürdüreceğini gösterdi. Üstelik 1994 ilkbaharındaki çılgın faiz hadleriyle döviz-faiz arbitrajı, ekonominin dışarıya canını kanını aktarması anlamına geliyor. Acaba bu kararnamenin dokunulmazlığı nereden kaynaklanıyor?

1994'deki krizden çıkabilmek için tek umut ihracatın artırılması: 1992 ve 1993'deki yöntemler artık geçerli değil; kamu harcamaları, iç tüketim ve yatırım artışı hem enflasyonu azdıracığı, hem dış borçlan şışireceği için uygulama dışı. Verimlilik artışı yatırıma bağlı, teknolojik değişme gibi uzun vadede gerçekleşebilecek bir uygulamadan kaynaklandığı için geçerliliği sınırlı. Geriye sadece ihracatı artırarak ekonomiyi durgunluktan çıkarmak kalıyor.⁶⁶

3.4. SICAK PARAYA DAYALI BÜYÜME DÖNEMİ

Döviz kurunu sabite yakın, faizleri ise yüksek tutan bir yaklaşımla, adına "sıcak para" denilen kısa vadeli kredi girişi, finansal liberalleşmeye gidilen 1989 sonrasında hızla teşvik edildi ve ekonomi bu borçlanmayla çarklarını döndürdü, yüksek büyüme hızlarına ulaştı. 1988'e kadar baskı altında tutulan emek ve tarım gelirleri 1989'dan itibaren yeniden yükseltildi. Bu, bir yandan kamu cari harcamalarını artırırken iç pazara da ivme kazandırdı. Harcamalarını vergiyle karşılamak yerine iç borçlanmaya ağırlık vererek karşılamayı tercih eden iktidarlar, G. Doğu savaş harcamalarının da itmesiyle daha çok kaynağa ve bunun için daha çok faiz ödemeye maruz kaldılar. Bu durum, ekonominin üretici kültürünü eritirken rantçı eğilimleri hızla besledi. Bütçenin yansı faiz ödemelerine harcanır oldu.

Özellikle 1989-1993 döneminde ekonomide iç pazara dönük yüksek büyüme hızları gerçekleştirildi. İhtiyaç duyulan dış kaynak ise yine dış borçla sağlandı. 1986'da 32 milyar dolar olan dış borç stoğu % 100'ün üstünde bir büyümeyle 1993 sonunda 67

---

⁶⁶ Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, s. 238

milyar dolara ulaşmıştı. Özellikle 1989'da gerçekleştirilen finansal liberalleşmeyle birlikte kısa vadeli borçlanma çığ gibi büyüdü.

1993 sonlarına gelindiğinde ithalata dayanan büyüme sürecinin etkisiyle Türkiye'de bir yandan dış açık, diğer yandan kamu açığı hızla büyüyordu. Dengelerin iyice bozulmasıyla kriz yaklaşıyor ve onun habercisi olarak, dolarlaşma tırmanıyordu. Artan kamu harcamalarını vergi gelirleri yerine iç borçlanmayla karşılamayı tercih eden hükümetler faizlerin yükselmesinin önünü de akıyorlardı. 1994 başlarına gelindiğinde enflasyon % 114'ü buluyor, yüksek kamu açıklarına rağmen faizlerin düşük tutulması sonucu iç borç senetlerine talep düşüyor ve dövize hücum yaşıyordu. Bunun sonucunda döviz rezervlerinde büyük bir azalma oluyor ve döviz, bankalar sistemi dışına çıkıyordu. Darboğazdaki ekonominin dış kredi muslukları da kapanınca, Hazine açıkları Merkez Bankası kaynaklarından karşılanıyor ve kredilerde büyük bir artış yaşıyordu. İstikrarsızlık sonucu dövize yönelen tasarruflar döviz kurunu yükseltiyor ve 15 Ocak 1994'te TL, % 100'ün üzerinde değer kaybediyor, döviz bastırmak için faizlerin yükseltilmesiyle aynı tarihte gecelik faizler % 1000'in üzerine çıkıyordu. Ekonomi dolarlaşma tehdidi ile yüksek faiz arasına sıkışmıştı. Kriz gerçekten büyüktü ve sekiz yıldır uzakta duran IMF'ye yine davet çıkarılıyordu.

5 Nisan 1994 kararlarıyla kemer sıkıcı bir program uygulandı. Elli yıllık IMF tarihinin 16. Stand-by anlaşması yapıldı ve IMF'den 610 milyon SDR'lik kredi sağlandı. Ekonominin % 6 oranında küçüldüğü 1994'te, şok faiz uygulamasıyla mali piyasalarda istikrar sağlanırken ithalatın hızlı düşüşüyle ödemeler dengesi açığı kapandı, hatta fazla verdi, kamu açıkları da % 6'lık küçülmeye birlikte azaldı. Programın öbür yüzünde yoğun bir durgunluk ve beraberinde gelen büyük bir işsizlik dalgası, gelir bölüşümünde ücretliler ve küçük üreticiler aleyhine bozulma vardı.

Ekonomide 1994'ün ikinci yarısında başlayan canlanma 1995'te sürdü, ancak kamu açıklarını azaltacak ve dış ödeme gücünü takviye edecek düzenlemeleri yapamayan sıcak paraya dayalı büyüme modeli, birkaç yıl için de olsa, yeniden sürdürüldü. Ancak, sürdürülemez bir nitelik taşıyan kamu finansmanı politikası sonucu kamu açıkları hızla tırmandı. Devletin borçlanma gereği (KKBG) yıldan yıla artarak, devlet kesiminin finansal piyasalarda ana borçlanıcı durumuna düşmesine yol açtı.⁶⁷

---

⁶⁷ Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri s. 261-263.

1988'de kkgb/GSMH oranı % 4'tü, 1999'da 12'ye vardı. Kamu bankaları ve bazı diğer kamu kuruluşlarının açıkları da dikkate alınırsa, verilen açık % 20'yi aşıyordu. Açıklar, iç borçları katladıkça katladı ve 2000 Ekiminde 33 katrilyon TL'yi ya da 50 milyar doları buldu. Bu, Türkiye milli gelirin % 20'sine tekabül eden bir iç borç stokudur ve ürkütücüdür. Dahası, bu borçları yeni borçlarla kapatmanın maliyeti ağırdır. Bu borçlara dolar cinsinden ödenen yıllık faizler % 30'u bulmuştur.

Bu durum rantiyeye bir iklime yol açtı. Reel sektör, üretim faaliyetlerini arka plana alıp fonlarını devlete borç vererek, yüksek faiz geliri elde etme yönünde kullandı. Sonuçta da uzun vadede, sanayi teknolojik yenilenme ihmeline uğradı, bu da ihrac pazarlarını ve rekabet gücünü kaybetme sorununu getirdi. Devletin faiz ödemeleri sadece son 6 yılda milli gelirin % 7,3'ünden % 16,4'üne çıktı.

1996'da faiz olarak devletin rantiyelere ödediği 12,6 milyar dolar iken, 2000 yılında yaklaşık 33 milyar dolara çıktı. Bu, sadece 6 yılda faiz ödemelerinin yaklaşık üç kat artması demektir ve gelir eşitsizliğini uçurum boyutuna taşıyacak bir çarpıklıktır.

Kamu finansman ihtiyacını büyüten etkenler, sıcak paraya dayalı büyüme modelinin de sonunu hazırladı. Devletin mali krizini derinleştiren etkenler şöyleydi:

1980'le beraber izlenen temel yaklaşımlardan biri, sermayenin vergi yükünü azaltmak ve bu sayede girişimcinin kullanımında kalacak sermayenin daha etkin kullanılacağı beklemişti. Böyle olunca, Hazine'nin vergi gelirleri azaldı. Ancak, bu arada amaçlandığı gibi devlet her alanda küçültülemedi. Artan nüfusun kamu hizmeti ihtiyaçları makul büyüklükte bir devlet istiyordu. KİT'ler tüm önlemlere rağmen, istenilen ölçüde küçültülemedi, özelleştirilemedi ve finansman açıkları ortada kaldı.

12 Eylül'ü izleyen parlamenter dönemde, ANAP iktidarından başlayarak tüm hükümetler, özellikle seçim arifelerinde seçim rüşveti olarak genişlemeci politikalar uyguladılar. Taban fiyatlarını artırdılar, bazı kamu toplu sözleşmelerini yüksek ücretlerle bağladılar, yandaş belediyelere kaynak pompaladılar. Özal'ın Bütçe'ye paralel bir bütçe olarak kurduğu Fonlar denetim dışında kaynak yutan-dağıtan bir kuyu işlevi gördü. Bu arada, yine Özal iktidarının icraatıyla cesaret bulan devlette rüşvet ve yozlaşma süreci tüm devlet kuruluşlarına egemen oldu.

Yolsuzluk virüsü bütün devlet bünyesine yayıldı. Özellikle Ziraat, Halk, Emlak gibi büyük devlet bankalarından, siyasilerin direktifleriyle parti yandaşlarına, medya

patronlarına geri dönmeyen krediler açıldı. Bu durumda söz konusu kamu bankalarının aktif riski yükseldi ve 2000 sonunda 20 milyar doları aşan görev zararları Hazine tarafından yerine konulmadığı için, bu bankalar Türkiye'nin ödeme sistemini kilitleyerek yaşanan son krizin pimini çeken aktörler oldular.

Bir yandan, küçülmek bilmeyen "beş kara delik" (bütçe açıkları, tarım satış kooperatiflerinin açıkları, KİT'lerin açıkları, Fonlar ve yerel yönetim açıkları) öbür yandan tüm kurum ve kuruluşları saran yolsuzluk virüsüne, kaynak yetiştirmek tabii ki mümkün olmadı. Bütün bunlara bir de Güneydoğu'da yaşanan iç savaşın denetlenmez harcamaları ve bu alanda Susurluk, Yüksekova benzeri çeteleşmelerin yolsuzluk yükleri eklendi,

Bu devasa kamu açıkları için borcu borçla kapatma çabaları, döviz kurunu sabite yakın tutup yüksek faizle dış kaynakları ülkeye çekme şeklinde uygulanı geldi. Ancak bu döngü, beraberinde %60'larda kemikleşen bir enflasyonu da getirdi. AB üyeliğini amaçlayan ama bunun için tek haneli enflasyona inmesi gereken Türkiye'de, ayrıca biriken borçları döndürülebilir hale getirmek gerekiyordu. Hızla sürüklenen rantçı iklim Türkiye kapitalizminin üretici karakterini sürekli aşındırıyor, dışarıdan borç buldukça büyüeyebilen, bulamayınca küçülen kırılgan bir kapitalist yapıyla yaşamak giderek güçleşiyordu.

IMF'yle 1998'de yakın izleme anlaşması adıyla sürdürülen gevşek ilişki, 9 Aralık 1999'da çeşitli reformları içeren bir "anti-enflasyon programı"na dönüştürüldü. Hedef, bir yandan anti-enflasyonist bir politikayla enflasyonu tek rakama indirgeyip göstergelere istikrar sağlamak, bir yandan da, Dünya Bankası eliyle, tarımda, sosyal güvenlikte ve kamu harcamalarında muhtemel "reformlar"a giderek sistemi onarmak, yeniden üretim şartlarını oluşturmaktı.

Üç yıllık bu istikrar programını IMF hazırladı ve Merkez Bankası ve Hazine Müsteşarı'yla birlikte hükümetin önüne koydu, Program'a destek istedi. Hükümet de desteğini verdi ve programın arkasında olduğunu belirtti. Hazırlanan reformlar: Bankacılık ve finans/Özelleştirme/Vergi ve Maliye/Kamu bankalarını yeniden yapılandırma/Tarım reformu/Sosyal güvenlik başlıklarını taşıyordu.

Ancak bu reformlardan son ikisinde belli mesafeler alınırken, diğerlerinde pek hedefe yaklaşamadı. Programın temel esprisi döviz kurunu çıpa olarak kullanmaktı.

Böyle yapılarak enflasyon, döviz sepetindeki yüzde değişimine yaklaştırılmak istendi. Tüketici fiyatları için 2000'den başlayarak % 25, % 12 ve % 5'lik hedefler konuldu. Ama olmadı. Döviz % 20 artar-ken 2000'de TÜFE % 39, TEFE % 32 arttı. Bu durum, programı yürürlüğe koyan IMF'ye ve bürokratlara olan güveni sarstı.

Aşın TL değerlemesi 2000'de ithalatı patlattı ve yılsonunda dış açık 25 milyar dolar bulurken, turizm ve diğer gelirlerle açık kapatılmadı ve cari açık, 12 milyar dolar buldu. Bu, 1994'teki krize göre, cari açığın iki katına çıkması demekti.

Cari açığı bu boyuta ulaşan Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacı da büyüktü. Prof. Korkut Boratav'ın belirlemelerine göre, 1 dolarlık cari işlem açığı, yabancılardan kaynaklanan 3,85 dolarlık sermaye girişi gerektirmiş veya 3,47 dolarlık dış borç artışına yol açmıştı. Bu durumda 12 milyar dolara ulaşan cari açık; 50-60 milyar dolarlık bir sermaye girişi olursa, büyüme temposu korunabilirdi. Bu giriş, güvenin bu kadar azaldığı, kredi notunun düşürüldüğü bir noktada gerçekleşmeyecek, ancak ekonominin % 10'a yakın tarihi küçülmesiyle cari açık sorunu 2001'de yaşanmamış olacaktı.

Borç tiryakiliği 1989'da sermaye hareketlerinin libere edilmesiyle birlikte zincirinden boşandı ve 1989'dan beri ekonominin genişleme-daralma sarkacı büyük ölçüde dışarıdan gelen ve adına sıcak para da denilen sermaye girişlerine bağımlı hale geldi.⁶⁸ Sıcak para biçimindeki sermaye girişi ile büyüme arasında şöyle bir bağımlılık ilişkisi oluştu:

1990-1993 dönemine ait genişleme aralığında giren sermaye, milli gelirin % 3,8'ine ulaşırken büyüme hızı da yıllık % 6'yı buldu. İkinci genişleme dönemi olan 1995-1997 aralığında da sermaye girişinin milli gelire oranı % 4,8'i buldu, ortalama büyüme de %7,8'e ulaştı.

Buna karşılık sıcak paranın kaçtığı 1994'te çıkan sermaye milli gelirin % 4,51 boyutunu bulurken o yıl ekonomi % 6 küçülmüştü. 1998'de de giriş, milli gelirin % 1,8'ine inerken büyüme de % 3,9'da kaldı. 2000 yılında, yabancı kökenli sermaye girişlerinin toplamı Kasım 2000 krizi öncesi 15 milyar dolara yaklaşırken, 2000'de büyüme oranı da %7'yi aşıyordu.

---

⁶⁸ Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, s. 280.

1999'da kamu borçlanmasının ortalama reel faiz oranı % 34 iken 2000 yılının ilk 11 ayında %0'a düştü. Bu durum, hızlı bir tüketim konjonktürüne alan açtı. Reel faizin sıfırlanması, bankaları da tüketici kredilerine yönelmeye zorladı. Konut, otomobil gibi mal satışları hızlandı. Sadece otomobil satışlarında ithalatın payının % 55'e çıktığını hatırlatmakla yetinelim.

Böylece 1989 sonrasının sıcak paraya dayalı birikim modelinde zincir şöyle oluştu: Sermaye girişiyle büyüme yaşanıyor, büyüme ithalatı artırıyor ve cari açığın büyümesine yol açıyordu. Cari açık, yeni borç bulunursa aşıyor ve yeni sermaye girişiyle tekrar büyüme yaşanıyordu...

Eğer iktisat politikası IMF düzleminde değil, ulusal düzlemde belirlenseydi, sermaye girişinden bağımsız olarak sağlıklı bir büyüme çizgisi belirlenir, rasyonel boyutta ve içerikte ithalat yapılır ve buradan doğacak açıktan kaynaklanan cari açık için akılcı borçlanmaya gidilir ve o yolla sermaye girişi gerçekleştirilirdi. IMF'e gitmek yerine, TL'deki aşırı değerlenmeyi önleyecek bir kur politikası belirlenirdi. İthalattan uzak kalacak bir iç talep dizaynı yapılırdı. Sermaye kaçışlarına ve girişlerine kontrol getirilirdi. % 5'lik bir büyüme 2 milyar dolarlık bir açık yaratırdı ve 3 milyar dolarlık bir sermaye girişi Türkiye'nin dış finansman sorunlarını çözerdi, dış borçlanmadaki artışlar makul düzeylerde kalırdı, IMF'yle Stand-By'a gerek kalmazdı. Makul sınırlar içinde kaldığı için cari açık rakamları güven sarsıcı boyutlara ulaşmazdı.

Kısacası Türkiye, 1989 sonrası maliye, para ve kur politikalarından sadece birini izlemeye mahkûm edildi ve ekonominin gelişim doğrultusu çok kısa dönemli ve sıcak para giriş ve çıkışlarına bağımlı kılındı.⁶⁹

2000 yılının IMF patentli programı nominal kur hedeflenmesine angajeydi, bu nedenle de maliye politikasını devre dışı bırakıyordu. Yüksek tempolu sermaye girişleri karşısında para arzı endojenleşti, ekonomi kontrolsüz bir genişleme patikasına girdi, Çıpaya bağlanan döviz, TL'nin reel değerlenmesine yol açtı. 2000 boyunca, döviz sepeti %20 artarken TEFE % 33 arttı.

Türkiye'nin ticaret partnerlerinde enflasyonun yıllık % 2,5 arttığı varsayılırsa, döviz sepetinin reel olarak % 7,3 değer yitirdiği, TL'nin ise % 7,9 değer kazandığı görülür.

---

⁶⁹ Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, s. 282.

IMF'nin uygulattığı sabit kur ve reel faizdeki düşüş, 2000'de ekonomiye güçlü bir genişleme ivmesi getirdi. 2000'in ilk 9 ayında milli gelir % 5,4 büyüdü.

Talep genişlemesinin kur politikası ve serbest dış ticaret rejimiyle beslenmesi sonunda dış açıklar hızla arttı. Sıcak para hareketlerini ellerinde tutanlar, dış dengenin sürdürülemez olduğunu anladıkları anda da sermayelerini çektiler ve bu kaçışlarla birlikte, yaşanan panik döviz çıpasına hücumla sonuçlandı, kriz patlak verdi.

Krizin patlak vermesinde ve Türkiye'ye büyük bedeller ödetmesinde IMF'nin büyük vebali vardır. IMF, hem 2000'de uygulattığı sabit kurun yol açtığı sonuçtan, hem de Kasım krizi patlak verince para musluklarını açtırmayan tutumuyla Türkiye'ye milyarlarca dolara mal olan krizin baş müsebbibi oldu.

IMF, Kasım krizinde kuruyan finansal piyasaya likidite sağlamak isteyen Merkez Bankası'nın elini tuttu ve bunda inat etti.

IMF'nin bu "inadı", Türkiye'ye bugün yaşadığı ve sadece 2001 için toplamı 130 milyar doları bulan krize mal oldu. 2002'nin faturası ise ayrıdır...

IMF'nin felaketimizi hazırlayan hatasını, 2000 programını IMF'yle birlikte hazırlayıp Şubat 2001 krizine kadar götüren Merkez Bankası eski Başkanı Gazi Erçel de teslim ediyor.

Erçel, 26 Aralık 2000 tarihli Dünya gazetesinde yer alan makalesinde, piyasada olumlu bir hava estiğine işaret ediyor ve bu rüzgârı, 11 Eylül sonrası değişen ABD yaklaşımına, bir yandan da IMF'nin vazgeçtiği "inadına" bağlıyor.

Şöyle diyor Erçel: SB "IMF, verdiği kredilerin TL karşılıklarının Hazinece kullanılmayacağı şeklindeki 2000 yılı programında esirgediği inadından vazgeçti. Hazine'ye bu olanağı tanıdı. IMF inadının kırılması sonucu Merkez Bankası, Hazine'ye Mart-Kasım 2001 ayları arasındaki dönemde 32 katrilyon TL imkân sağladı...

Hazine bu imkânı kamu bankaları ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bünyesindeki bankaların açıklarının kapatılmasında kullanarak bankacılık sektöründeki finansal sorunların büyük çoğunluğunu halletti... Merkez Bankası'nca (MB) sağlanan bu 32 katrilyon TL olmasaydı, bankacılıktaki sorunlar nasıl çözüldü sorusunu akıldan geçirmek bile korkutucu olurdu."

Kriz, önce bankacılık kesimini vurdu. Bankacılık kesimi belki de Türkiye kapitalizminin en sağlıklı sektörünü oluşturuyor. 2000 krizine gelirken bankaların likidite riski yüksek, özkaynakları yetersiz, donuk kredileri tehlikeli boyuttaydı, dövizde açık pozisyonları taşınamayacak düzeydeydi. Daha da kötüsü, yönetim riskleri çok yüksek, teknik bilgisi yetersiz, makyajcı yöneticiler tarafından yönetiliyorlardı.

Türkiye gibi ülkelerdeki bankaların çoğu, makro-ekonomik ve finansal değişkenler açısından volatilitenin, dolayısıyla belirsizliğin yüksek olduğu bir ortamda faaliyet gösteriyordu. Türkiye gibi ülkelerdeki bankacılık krizlerinin ikinci nedeni, bu ülkelerdeki bankalara siyasal müdahaleler ve “ahbap çavuş kapitalizmi” olarak çevrilebilecek “crony capitalism” olgusudur. Krediler konusunda bankalar çok yüksek risk almış, banka aktif kalitesi düşmüştü. Öncelikle kamu bankalarının zararları vahimdi. Ziraat ve Halk bankalarının görev zararları toplamı 2000 yılı sonu itibariyle 20,2 milyar dolardı. Zararlar Hazine’ce ödenmiyor, erteleniyor, yine kamu bankaları zor duruma düşüyor, kriz anında ödeme sisteminin kilitlenmesine yol açıyorlardı.

2000 programı başlamadan önce kamu bankalarının görev zararları 10 katrilyon TL’yi aşıyordu. IMF, bu durumu göz ardı etti. Zaten, IMF’nin bu boyutta bir zararla ilgilenmeyerek, başka kırılma noktaları da göz ardı ederek, program başlatması başlı başına büyük bir gafletti!⁷⁰

Mart 2000’e gelindiğinde kamu bankalarının kısa vadeli borçları 6,4 katrilyon TL’ye çıktı. Yani riskler yükselirken, Hazine ve MB seyretti. IMF de umursamadı. Kamu bankalarının görev zararını karşıladığı maliyetin Hazine’nin borçlanma maliyetine oranı 15 Aralık 1999’da % 47 iken IMF’nin inadı sayesinde 28 Şubat 2001’de % 333’e yükseldi. Böylece, kamu bankalarına para satan büyük özel bankalar aylarca hem yüksek faizli, hem garantili, hem de likit (gecelik) süper rantlar kazandılar.

İki kriz boyunca yaratılan 3,5 katrilyon zarar, yani o dönemin kuruyla 5 milyar dolar belli holding bankalarına, kişisel rantçılara ödendi. Ülkeden sıcak para çıkarken, bazı bankalar likidite sıkıntısına düşmüşler ve Merkez Bankası (MB) bu likiditeyi sağlamaya uğraşırken, IMF devreye girmiş, Gazi Erçel’in ifadesiyle keçi gibi inatçılık yapmış ve “verirsen, ek rezerv kolaylığından yararlandırmam” demişti. Faizler de haliyle yüzde binlere uçmuş gitmiş, ama bir süre sonra MB kasasına 10 milyar dolar girmişti.

---

⁷⁰ Mustafa Sönmez, a.g.e., s. 121-125.

Sonrasında piyasalardaki gerginlik sürdü, ilk siyasal krizde, 21 Şubat 2001'de döviz talebi oluştu ve devalüasyondan kaçınılamadı.

Türkiye'nin krize sürüklenmesinde IMF'nin ağır sorumluluğunu, Türkiye'yi yönetenler karşı tarafa ve uluslararası kamuoyuna aktarma cesareti gösterebilseydi, bir "IMF inadı"nın nasıl faizleri fahiş noktalara çektiğini, bunun nasıl bir güven krizi yarattığını anlatabilseydi, krizin maliyetinin dış finans çevrelerince de paylaşılması mümkün olurdu. Ve Türkiye 2001 yılının aile başına 8 bin doları bulan ağır borçlanma koşullarına sürüklenmekten belli ölçülerde kurtulabilirdi. Ama bu yola gidilmedi, tersine, dış dünyaya "biz suçluyuz" sloganıyla çıkıldı. Ve 2001 yılı boyunca ekonominin sorumluluğunu üstlenen Bakan Kemal Derviş'in tek işlevi, IMF kredileri karşılığında Türkiye'den talep edilen koşulları "başka çözüm yok" mesajıyla hükümete aktarmak oldu.

3.5. TÜRKİYE'DE 2000-2001 KRİZLERİ VE KRİZ SONRASI UYUM

Türkiye depremle yaşamaya alıştığı gibi krizlerle yaşamaya da alıştı. Krizin ortaya çıkış dinamiklerini anlamaya çalışırken deprem deneyimiyle analogi kurmak da âdet haline geldi. Tıpkı depremde olduğu gibi, kriz için de şu genel görüş sıklıkla ifade edilir oldu: Kriz ortamı ve göstergeleri vardır, ama krizin kesin olarak olacağını söylemek ve özellikle zamanlamasını kestirmek mümkün değildir. Ünlü neo-klasik iktisatçı Dornbusch'un deyişiyle: "Kriz ancak patladığında görülür." Öte yandan, kriz ve zamanlaması konusunda yapılan her öngörü krizin gerçekleşmesini biraz daha öne alır. Finansal piyasaların bu kırılğanlığı, aslında parasal bir ekonomi olarak kapitalizmin içkin belirsizliğiyle ve irrasyonelitesinden ileri gelen sorunlarının küresel kapitalizm döneminde daha da keskin yaşanmasından kaynaklanmakta ve uzun dönemli bunalım dalgasından çıkışı güçleştirmektedir.

Türkiye'de de krizle ilgili beklentiler başından beri dile getiriliyordu. Hatta daha en baştan, 1999 sonunda IMF'yle yeni bir anlaşma imzalandığı günden itibaren bu konuda endişeler dile getirilmekteydi. Dövizi çıpa olarak kullanarak (döviz kurunun artış hızını belli limitler içinde tutmaya çalışarak) enflasyonu düşürmeye çalışan benzer programların Meksika, Güney Doğu Asya ülkeleri, Rusya ve Brezilya'da finansal krizle sona ermiş olması bu konuda uyarılara daha başından tarihsel bir haklılık

kazandırmaktaydı. Bu ülkelerde enflasyon artışını yavaşlatmak amacıyla hem belirsizliği azaltıcı bir gösterge olarak hem de ithal girdi maliyetlerini düşürerek fiyat artışlarını dizginlemek için döviz kurunun artış hızı kontrol altında tutulmuştur. Bu kur politikası başlangıçta yoğun bir dış kaynak girişim beraberinde getirmiştir. Fakat dış kaynak girişi tüketim mallarına olan talebi ve/veya spekülative amaçlı yatırımları (borsa veya bina yatırımları gibi) şişirmiştir. Kimi örneklerde hükümetin harcamaları da önceki dönemlerin sıkı bütçe uygulamalarını telafi edici şekilde -ya sermayenin ihtiyaçlarını karşılayacak alanlarda ve/veya emekçilerin tahammül edilemez hale gelmiş olan yoksullaşmalarını hafifletecek şekilde yükselmiştir. Süreç içinde enflasyonun planlandığı ölçüde düşmediği görülecek, döviz kurunun enflasyondan daha yavaş artması ve ithal malı talebi artarken ihracatın yavaşlaması dış açıkların sürdürülemez hale geldiği yolunda bir endişeyi yaratmaya yetecektir. Bu da beraberinde er ya da geç spekülative bir atağı ve sermaye kaçışını getirecektir. Kriz için zemin bir kez oluştu mu tek bir kıvılcım yetecektir. Yine 1990'lı yıllarda dış kaynak bulmayı kolaylaştırmak amacıyla sermaye hareketlerini serbestleştirmiş bir dizi ülkede, enflasyonu düşürmek için sistematik bir kur çapısı politikası uygulamamış olsalar dahi benzer krizler yaşanmıştır. Türkiye'nin 1994 krizi de bunun bir örneğidir.⁷¹

Türkiye'de de 2000 yılı boyunca döviz kurunun yavaş artışının enflasyonu yeterince hızla aşağı çekememiş olması ve arada geçen zamanda dış ticaret açığının çok artması olumsuz beklentileri artırmıştır. Bu süreçte IMF'yle yaptığı anlaşma gereği Merkez Bankası'nın bağımsız bir para politikası izlemekten vazgeçirilmesi ve bir Para Kurulu'na indirgenmesinin de önemli rolü vardır. Merkez Bankası'nın işlevi döviz rezervleri arttığı oranda para arzını artırmakla sınırlanmış ve ülkeye yabancı sermaye girişi oldukça genişleyen para arzı üzerinde açık piyasa işlemleri yoluyla likiditeyi daraltması da engellenmiştir. Genişleyen para arzı faiz oranlarını düşürmüş ve banka kredilerine dayalı sanal bir büyümeyi tetiklemiştir. Bu tüketim talebi ise özellikle ithal mallara yönelik talebi artırmıştır. Nihayetinde, yabancı kaynak girişinin yarattığı ferahlama sonucu TL faizlerinin düşmesi olumlu bir etki yaratmaktan çok, iç tüketim talebinin artmasını ve özellikle banka kredileri yoluyla otomobil gibi ithal tüketim mallarına olan talebin artmasını beraberinde getirmiş ve kriz beklentilerine rasyonel bir zemin sağlamaya yaramıştır. Bir anlamda programın başarısız olacağına yönelik

---

⁷¹ Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, s. 293.

sinyaller tam da büyük bir başarıyla uygulanmasından ve Merkez Bankası'nın para arzı kuralına ve döviz politikasına harfiyen uymasından kaynaklanmıştır.

Cari açığın GSMH'ya oranı % 3,5 düzeyini geçtiği andan itibaren 2000 Ağustos-Eylül aylarında Türkiye'nin dış borç geri ödeme gücünün giderek zayıflayacağı yönündeki beklentiler artmaya başlamıştır. Solda duran iktisatçıları bir kenara koysak bile, Deutsche Bank, Merrill Lynch gibi uluslararası yatırım kuruluşlarından, Dornbusch gibi liberal iktisatçılara ve hatta Fischer gibi IMF iktisatçılarına kadar herkes, Türkiye'nin 1997'den beri süregelen finansal krizlerden payına düşeni eninde sonunda alacağını ve döviz kuru politikasının sınırlarına dayandığını rapor ediyordu. Bankacılık sisteminin zaten zayıf olan yapısı da kırılabilirliği derinleştirmiş ve krize giden yolda belirleyici olmuştur. Bu kırılabilir ortamda Kasım krizini tetikleyen olay da kamu bankalarının ve büyük ölçüde devlet iç borçlanma senetlerine yaslanmış olan küçük özel bankaların iç piyasada kısa vadeli borç telaşına kapılmaları olmuştur. Merkez Bankası Kasım ayında döviz talebi ancak çok yüksek faiz oranlarıyla ve aynı zamanda önemli döviz rezervi kayıplarıyla püskürtebilmiştir. IMF'nin kendi kefil olduğu programı koruyabilmek ve içerideki yabancı sermayenin krize sebebiyet vermeden ülke dışına çıkabilmesine imkan vermek amacıyla aktardığı 7,5 milyarlık ek kredi de bu ilk atağı atlatmakta önemli rol oynamıştır.⁷²

Ne var ki, beklentilerin kriz yönünde yoğunlaşması siyasal belirsizlikle perçinlenince, Başbakan-Cumhurbaşkanı gerilimi hem yerli hem de yabancı sermayenin döviz talebine ikinci bir hücumunu beraberinde getirmiştir. Özellikle Şubat'taki krizde, yerli sermayenin elinde TL bulunduran -likidite sıkışıklığı yaşamayan- kesiminin spekülasyon para ikamesi (yerli paradan yabancı paraya geçme atağı) döviz talebinin en önemli kaynağıdır. Kasım'dan Şubat'a gelindiğinde yabancı sermaye büyük oranda ülkeyi terk etmiş durumdadır. Kasım krizinde döviz talebi daha çok yabancılardan gelmişken, Şubat'ta yerli sermayenin farklı kesimlerinin farklı ihtiyaçlarla hareket ettiğini görüyoruz. Sermaye yapısı zayıf bankalar kriz ortamında TL sıkışıklığı yaşarken ve yüksek faizle bile borçlanacak TL bulamazken, diğer bir sermaye kesimi de döviz kuru rejiminin sürdürülemez hale geldiğine iyice kanaat getirmiş bir halde, kur yükselmeden ellerindeki TL'yi döviz talebine çevirme çabası içine girmiştir. Bu talebin bir kısmı var olan döviz

---

⁷² Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e., s. 57.

borçlarına karşılık ucuz döviz alma telaşından kaynaklanırken, bir kısmı da özellikle el konma noktasına gelmiş olan bankaların sahiplerinin varlıklarını yurtdışına kaçırabilmek amacıyla dövize geçmelerinden kaynaklanmıştır.⁷³

Bu noktada tespit edilmesi gereken önemli bir nokta da krizin arkasında yatan sermaye içi çatışma dinamikleridir. Büyük sermaye grupları bu kriz sayesinde 1980'li yılların iç finansal serbestleştirme dönemindeki kurnasızlaştırma sayesinde ve ardından 1989 sonrası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi döneminde "ahbap kapitalizmi" çerçevesinde yolsuzluklarla beslenmiş, savaş ekonomisinin mafyatik ilişkileri içinde serpilmiş bir sermaye grubunu tasfiye etme fırsatını da yakalamıştır. Yeni pazarlar ve kaynaklar peşinde Avrupa Birliği'ne girme çabasında olan, oyunu kurallarına göre oynamaya hazır, en azından kayıtlı ekonomi içinde yer alan ve yasal muafiyetler dışında vergi ödeyen ve dolayısıyla daha büyük oyunlar oynamaya hazır bir sermaye kesimi bu çete sermayesini sırtında kambur olarak görmekteydi. Bu noktayı kavramadıkça TÜSİAD'ın bugün AB'ye girişin koşulu haline gelen bir tür demokratikleşme programını neden desteklediğini, idam cezasının kalkmasından anayasal değişikliklere kadar uzanan bir dizi siyasal talebi de içeren, temiz siyaset taleplerini yükseltme gerekçelerini anlamak da zorlaşmaktadır. Krizin bankacılık sektörünün bir kısmının -ahbap kapitalizmi çerçevesinde, mafya-holding-devlet ilişkileri üzerinde güçlenmiş kısmının-mali yapısındaki sorunlara bağlanması da aslında bunun örtük ifadesidir. Bankacılık krizinin diğer ucunda yer alan kamu bankalarının görev zararı denilen şey de bir yandan devletin içine girdiği çapraşık çete ilişkileriyle ilgili para akışlarından, diğer yandan sürekli borçlanarak ve vergi almadan yaşayan bir devletin faiz yükünü bir nebze hafifletmek için ucuz borçlanma çabalarını örten bir hikâyeden kaynaklanıyor. Krize yol açan tetikleyici faktörlerin başında, özellikle özel bankalara yönelik bankacılık sektörü operasyonu ile ilgili IMF'nin aceleci tutumu gösterilmekle beraber, bu acelede büyük bankaların rolünü unutmamak lazımdır. Dolayısıyla, IMF'nin politikalarını dayattığı bir aciz hükümet yerine, kendi yarattığı ve kendisini besleyen mafya veya kayıt dışı sermayeyle, son kertede dayanması gereken büyük sermaye gruplarının tercihleri arasında sıkışıp kalmış bir hükümet görmek daha gerçekçi bir hikâyeye sunacaktır bize.

---

⁷³ Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, s. 164-165.

Tabii bu noktadan bakınca Cumhurbaşkanı'nın çıkışları da belli çıkar gruplarının konuyla ilişkilenişinin gönüllü veya gönülsüz sesi olmaktadır.⁷⁴

Yerli sermayenin krizdeki rolünü anlamak için, krize geline yolda son yirmi yılın iktisat politikalarının rolünü ve bundan hangi sermaye kesimlerinin ne ölçüde nemalandığını anlamak da önemlidir. Ancak o zaman Türkiye'yi topyekün IMF'nin ve uluslararası sermayenin bir mağduru olarak görmekten kurtulup, bu sürecin kazananları ve kaybedenleri olduğunu anlayabiliriz. İthal ikameci dönemin kamu kesiminin aktif iktisadi etkinliğine, yüksek verimlilik artışlarına, yüksek ücretlere ve dolayısıyla büyüyen bir iç pazara dayanan birikim rejimi, hem aşırı birikim hem de güçlenen işçi sınıfının ücret basınçları sonucunda tıkanma noktasına geldiğinde, Türkiye'nin iç pazardan dış pazara yönelmesi büyük burjuvazinin kendine yeni bir alan açma ihtiyacının ürünüdür. Bu noktada büyük sermayenin stratejisi uluslararası sermayeye bağımlı olsa da, aynı zamanda onunla uyumludur. Alacaklarını düzenli tahsil etmek ve yeni borçlar verebilmek isteyen uluslararası sermayeyle, emeğin siyasal ve iktisadi olarak boğazını sıkarak rekabet gücü kazanmak ve yeni açılımlar sağlamak isteyen sermaye kesimi, tıkanan birikim rejimine aynı çözümü önermiştir. Dışa açılma ve serbestleşmeyle beraber yükselen KİT fiyatları, döviz kurları ve faiz oranlarının kâr oranları üzerinde yaratacağı basınç da bir yanda ücretlerin düşürülmesi diğer yanda hükümetin vergi muafiyetleri ve teşvik politikalarıyla telafi edilmiştir. 1980'li yılların ortasında hükümetin sermayeden vergi olarak topladığı miktarlar, ihracat ve diğer amaçlı teşvik olarak geri verdiği miktarların altında kalmaktadır. Bu dönemde devlet, eğitim ve sağlık alanındaki harcamalarını hızla daraltırken ve bu alanları özel sermayeye terk ederken, ulaşım, enerji ve telekomünikasyon alanında harcamadan kaçınmamış ve uluslararası sermayenin ihtiyaç duyduğu altyapıyı yaratma görevini başarıyla yerine getirmiştir. Dolayısıyla, hem vergi politikası hem de harcama politikası açısından devlet kendi sınıf karakterini açıkça ortaya koymuştur. Bu anlamda 1980 öncesinde ülke içindeki sermaye birikim koşullarına doğrudan müdahale eden ve bu anlamda piyasaları düzenleyen devletle, 1980 sonrasında serbest piyasa çerçevesinde sermayeye kaynak aktaran devlet arasında özünde bir fark yoktur. Harcamalarla gelirler arasındaki bu açığı sürdürülemez boyutlara vardığında, devlet bir vergi reformu yapmadan harcamalarını devam ettirebilmek ve kendi borçlanmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası

---

⁷⁴ Kürşat Arat, a.g.e., ss. 22-23

sermaye hareketleri üzerindeki bütün sınırları ortadan kaldırmış ve 1989'da meşhur 32 sayılı kararnameyi çıkarmıştır. Dönemin Merkez Bankası yöneticileri bu kararın zamanlamasına tam da hükümetin bütçe disiplinini ertelemesi sonucunu doğuracağı için itiraz etmişlerse de, hükümet harcamalarını bir vergi reformu yapmaksızın artırabilme imkânım bir süre daha elinde tutmak amacıyla bu itirazı dikkate almamıştır. 1990'lı yıllarda kamu harcamalarında uzun süredir baskı altında tutulan ve patlama noktasına gelen işçi sınıfını da yatıştıracak bir bonkörlük gözetilmiş, toplumsal kriz ve meşruiyet sorunu da kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde hükümet uluslararası faizlere oranla oldukça yüksek oranlardan yüksek miktarlarda borçlanır hale gelmiştir. Bu faizlerden yararlanabilmek için Türkiye'ye gelen yabancı sermaye, döviz kurunun artış hızını da yavaşlatmış ve dolayısıyla kur-faiz oranı arasındaki farkın büyüklüğü ülkeyi cazip bir yatırım alanı haline getirmiştir. Bu süreçte esas önemli olan kimin kazandığıdır. Vergi almaktan imtina eden hükümet, sermayenin tercih ettiği harcamaları bütçe açığı vererek, dolayısıyla da borçlanarak karşılamıştır. Bu süreçten yararlanan yerli sermaye kesimi ise aynı zamanda hükümete bütçe açığını finanse edecek borcu veren kesimdir. Hatta bu yerli sermaye kesimi kendi elinde kaynak olmadığı zaman, yurt dışından döviz cinsinden borç alıp, hükümete yüksek faizden TL olarak borç vermiştir. 1990'lı yıllarda bankacılık kesiminin kârlılığını artıran bu süreçten sadece uygunsuz, kurallara karşı, kayıt dışı uygulamalarıyla veya mafya ilişkileriyle güçlenen sermaye kesimi değil, bizzat her şeyi kurallarına uygun yapan büyük sermaye grupları da ziyadesiyle yararlanmışır. Bir anlamda iç borçlanma mekanizması hükümetin ücretlilerden topladığı vergileri sermayeye teşvik ve borç faizi ödemesi olarak devrettiği bir aktarma kayışına dönüşmüştür. Dolayısıyla yerli sermaye bu sürecin gönüllü ve aktif ortağı ve net olarak kazananı konumundadır. Bu süreçte üretken sermaye, para-sermaye ve ticari sermaye ayrımları da artık anlamsız hale gelmiştir. Yeni dönemde hem para hem de fiziki sermayeyi bünyesinde barındıran, mutlaka bir bankayı da içeren holdingler, büyük sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme stratejisinin bir parçası olmuştur. Uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi de bankalar aracılığıyla bu holdinglerin para sermayeye ulaşma imkânlarını artırmıştır. Popüler söylemde "rantiye" rejimini aşağılayan sözde "üretken" sermaye, aslında aynı zamanda gelirlerinin önemli bir kısmını finansal işlemlerden sağlamakta ve özellikle de devleti sıklıkla suçlamakla beraber devletin harcama ve borçlanma politikalarından beslenmektedirler. "Rant" ekonomisi söylemini radikal kesimlerin kullanması ise hem sermayenin bütünleşik halini

görmezden gelmekte hem de üretken sermayeyi toplumsal olarak faydalı bir konuma yükseltmektedir.⁷⁵

Ne var ki, kısa dönemli borç şeklinde de olsa yabancı sermaye girişini teşvik ederek bu sarmalı mümkün kılan kur yavaşlaması, aynı zamanda sarmalın sürdürülemez olduğu yönündeki endişeleri yaratan temel göstergedir. Düşük kur ithalatı arttırıp, ihracatı azaltırken, dış ticaret açığının büyümesi yabancı sermaye açısından her an kur artışının hızlanacağı endişesini yaratır. Bu endişelerin bir histeriye dönüşmesine engel olmak isteyen hükümet ise faiz oranını daha da artırır. Fakat bir yandan dış açık, diğer yandan bütçe açığı artarken, yabancı sermayenin endişeleri önlenemez bir hal alır ve çoktandır her an kriz çıkabilecek ülkelerin kısa listesinde yer alan ülkeden sermaye kaçı kaçınılmaz olur. 1994 yılında Çiller hükümetinin faizi düşürme taktikleri ilk paniğe sebep olmuştu, ama yöneticiler işlerinin çok ehli olsalardı da spekülasyonun zeminini bir kez oluşturmuş durumdaydı. Kriz kaçınılmaz olduğunda, ayakta sadece güçlü olan veya bilgi kanallarına en yakın olan sermaye kesimleri kalabilir. Ekonomi yapay büyüme, kriz ve kriz sonrası istikrar çevrimleri arasında yalpalarken, her durumda kârları istikrarını koruyan kesimler de vardır.

Türkiye krizinin gösterdiği önemli bir nokta da yara alan bir programın eninde sonunda krize gireceğinin görülmüş olmasıdır. Krize yol açmadan sermaye içi temizlik operasyonunun gerçekleşmesi imkânsıza yakındır. Aynı şekilde krize yol açmayacak bir şekilde sermayenin uluslararası serbest dolaşımının ve finansal akımların "nimetlerinden" yararlanmak mümkün değildir. Krizi tetikleyen olaylar tali önemdedir. Örneğin, daha istikrarlı bir siyasal ortamda döviz rejimi, kurun serbest bırakılma tarihi olan Temmuz 2001'e kadar yaşayabilir ve hatta o tarihte yaşanacak artış oranları da daha sınırlı olabilirdi. Veya kriz Şubat'ta patladığında eldeki döviz rezervlerinin bir bölümü kullanarak kur artışının ve ekonomiye etkilerinin boyutu kontrol edilebilirdi. Hatta kredibilitesi daha yüksek bir hükümet dalgalı kura geçmeden bir kerelik bir devalüasyon ilan edip, döviz rezervlerini de kullanarak kur hareketlerini daha makul seviyelerde tutabilirdi. Özellikle Şubat krizinin ilk aşamasını bir spekülasyon döviz atağı değil bir likidite krizi olarak görenler, IMF'nin Merkez Bankası'na müdahale amaçlı olarak döviz rezervlerini kullandırmamasını ve piyasaya ihtiyaç duyduğu TL'yi

---

⁷⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e., ss. 65-70.

vermemesini krizi derinleştiren hata olarak görüyorlar. Bu kesime göre, “Fischer hatası” olmasa kriz olmadan likidite sıkışması aşılabilecek; yine aynı şekilde bankacılık sektörü operasyonunda acele edilmese, ince bir operasyonla program başarıyla uygulanabilecektir.

Peki, bütün bunlardan krizin basitçe bir kötü yönetim sorunu olduğu sonucu çıkar mı? İkinci önemli soru da şudur: Acaba bu tip krizler sadece bizimki gibi yolsuzluklarla beslenen, devletin de kendi çıkarları gereği bu yolsuzlukların tam ortasında yer aldığı, “ahbap kapitalizmlerinde mi yaşanır? Liberal tez bu sorulara “evet” cevabı veriyor. Oysa ki basit gözlemler bile bu cevabın ikna edici olmaktan çok uzak olduğunu gösteriyor. Krizin şiddetini hafifletmek mümkünse de, kapitalizmin küresel finansallaşma ağına takıldığı bu aşamasında sermaye hareketlerinin serbestliği, finansal kırılganlığı ve çevrimsel kriz olasılıklarını artırıyor. Finansal krizlerin sadece gelişmekte olan ülkelere özgü olmayışı bunun olgusal düzeyde en somut kanıtıdır. 1992 yılında Avrupa Para Sistemi içindeki İngiltere, İrlanda, İsveç, Fransa, İtalya ve Portekiz gibi ülkelerde yaşanan krizin boyutları meselenin basitçe iktisadi yapının zayıflığından veya çarpık kapitalistleşmeden kaynaklanmadığını gösteriyor.

Bu noktada Marksist kriz analizinin, sorunun parasal sistemlerin içsel belirsizliklerinden, bilgi eksikliklerinden, piyasa aksaklıklarından kaynaklandığını iddia eden kesimin tespit ve çözüm önerilerinden de farklı olduğunu belirtmeliyiz. Bu farklılığı vurgulamadan önce piyasa aksaklıklarına ve kapitalizmin içsel belirsizliklerine karşı hükümet müdahalelerini zorunlu gören iktisatçıların tezlerine ve IMF politikalarına yönelik eleştirilerine kısaca değinelim. Özellikle 1990'ların sonunda yaşanan finansal krizlerden sonraki dönemler, Krugman veya Stiglitz gibi Dünya Bankası'nda da çalışmış iktisatçıların veya sol iktisada yakınlığı değişen boyutlarda olan kurumsal iktisatçıların IMF politikalarına karşı açık bir tutum almalarına sahne olmuştur. IMF finansal krizin ertesinde dış dengeyi sağlamak, döviz çıkışlarını durdurmak ve döviz kurunda büyük sıçramaları engellemek için sıkı para politikasının, yüksek faizin ve sıkı maliye politikasının gerekli olduğunu düşünmektedir. Elbette bunun ekonomide küçülme yaratabileceğini IMF de bilmekte, ama bunu, hata karşılığında ödenmesi gereken bedel olarak görmektedir. IMF'ye göre dış dengeyi sağlamak için iç talebi daha fazla kısmaktan başka çare yoktur. Bu pozisyona göre eğer daraltıcı politikalar uygulanmazsa, dış dengeyi sağlamak için kurun çok hızlı artması gerekecek ve

devalüasyon oranları enflasyonu iyice körükleyecektir. Şu anda Türkiye'de "ulusal program" olarak uygulanmakta olan program da aslında IMF'nin Asya Krizi sonrasında önermiş olduğu programlara benzemektedir. IMF'nin pozisyonuna itiraz eden Stiglitz ve Krugman gibi iktisatçılar ise, krizle birlikte maliye ve para politikalarının gevşetilmesi, reel faizin de düşürülmesi ve zaten kriz nedeniyle daralma eğilimine giren reel ekonomiye genişlemeci bir ekonomik politika müdahalesi gerektiğini iddia etmektedirler. Bu iktisatçılar haklı olarak IMF politikaları yönündeki para arzını azaltan ve faizi yükselten politikaların ekonomide krizin daha da derinleşmesine yol açacağını vurgulamaktadırlar. Yükselen reel faiz, yatırımların ve reel ekonominin hem gerilemesine hem de gerilemenin devam etmesi beklentisinin oluşmasına neden olmaktadır. Ülkenin risk primi yükselmekte, yabancı fon girişi azalmakta, yabancı fon çıkışı da artmaktadır. Döviz kuru daha da yükselmekte ve yatırımlar çökmektedir. Aslında sıkı para politikalarını önermek ve bu yolla kendini disipline edemeyen, çeşitli çıkar çevreleriyle sıkı fıkı olmuş bir hükümete disiplin dayatmak söylemi, IMF üzerinde en fazla etkiye sahip olan ABD olmak üzere merkez ülkelerin krize girmiş ülkelere dış kaynak aktarma isteksizliğini örten bir bahaneden ibarettir. Merkez ülkeler kendi kâr arayışlarının ürünü olan sermaye hareketlerinin serbestliğinin kırılganlaştırdığı iktisadi yapıların sorumluluğunu geliştirmekte olan ülkelerle paylaşmak istemiyorlar. Ama her şeyin ötesinde, Kore örneğinde de gördüğümüz gibi, işin bir de kriz vesilesiyle servetin uluslararası yeniden dağıtılması yönü vardır.⁷⁶

Kriz sonrasında sermaye arasında bir yeniden yapılanma yaşanırken, faturanın esas kısmı da çalışanlarca ödenmiştir. İşsizlik oranı 2001 kriziyle kentlerde % 8,2'den %13,2'ye yükselmiştir. 2001 yılının son üç ayında imalat sanayisinde üretim işçilerinin kişi başına kazancı 2000 yılına göre reel olarak % 20,6 azalmıştır. Dolayısıyla, ücretlerdeki azalma ve ücretsiz izinler de işsizliğin artmasına engel olamamıştır. Krizin ardından sermaye kârlarını hızla toplarlarken, ücret gelirleri uyumun bedelini ödemeye devam edecektir.

İktisadi açıdan Türkiye'deki kriz yaklaşık bir yılın sonunda fiyat istikrarının sağlandığı, büyümenin hızlandığı bir yeni döneme geçişle aşıyor gibi görünmektedir. Fakat krizin çevrimsel olarak aşılması Türkiye'nin krizini bir bütün olarak aştığı anlamına

---

⁷⁶ Özlem Onaran, "Krizlerden Kriz Beğenin: Türkiye ve Güney Kore Usulleri", Bizim İçin Ağlama IMF, (Der. Masis Kürkçügil), Everest Yayınları, İstanbul 2002, ss.73-76.

gelmez. Türkiye'deki kapitalizm de dünya kapitalizmiyle beraber içinde bulunduğu uzun bunalım dalgası çerçevesinde finansal hareketlerden kaynaklıymış gibi görünen, özünde ise uluslararası bir yaygınlık gösteren bir artı-değer yaratma ve realizasyon krizi olan yeni krizlere karşı kırılma olmaya devam edecektir. İç ve dış borç stoku tasfiye edilmediği sürece, vergi gelirlerinin faiz ödemelerini bile karşılamadığı bir ülkede sermayenin uluslararası akışkanlığı bu borcu dönem dönem çoğaltarak faiz ödemelerini finanse edecek, ardından da cari dengedeki yeni sürdürülemez artışlar karşısında ülkeden geri kaçarak ülkeyi yeni krizlere sürüklemeye devam edecektir.

Türkiye kapitalizmi, ücretlerin bastırılmasına dayalı uyum süreçlerinin geçiciliğini son yirmi yılın deneyimine rağmen öğrenmiş görünmemektedir. "Güçlü ekonomiye geçiş programı" büyüme hedeflerini sanal bir ihracat performansına bağlamaktadır. Oysa düşük ücretlerden ve kriz sonrası yerli paranın enflasyonun çok ötesinde değer kaybının beraberinde getirdiği kur avantajı dışında rekabet gücünü artırıcı ve ihracatı kalıcı şekilde artırıcı bir etken yaratılmamıştır. Dolayısıyla ihracat artışları kur olağan düzeylere geri döndükten sonra duraklayacaktır. Bu gelişmeye bir de OECD ülkelerinde önümüzdeki dönem yaşanacak düşük büyüme oranları da eklendiğinde, ihracat ve dış ticaret açığı açısından güçlü ekonomiye geçiş programının hedefleri tutarlı görünmemektedir. Nitekim döviz kurundaki aşırı yükselişin düzeltilmeye başladığı 2002 bahar aylarında hem IMF hem de Dünya Bankası bu sürecin büyüme açısından riskler yarattığına dair sinyaller vermiştir. Elbette bu sinyallerin esas ironik kısmı IMF ve Dünya Bankası'nın esas derdinin büyüme değil, Türkiye'nin borçlarını ödeyebilmesi olduğunu da açıkça ortaya koyuyor olmalarıdır. İhracat artışı yavaşlarsa, büyüme düşecek ve Türkiye borçlarını geri ödemekte zorlanacaktır. Açıkçası bu süreçte, çalışanlar, daha düşük ücretlere razı olarak yerli sermayenin uluslararası sermayeden aldığı borçları ödemektedirler. Ama zaten düşük olan ücretlerin daha da düşmesiyle bu hedefe ulaşamayacağı için kriz sadece geçirilmiştir. Türkiye'de kapitalizm kendini uzun vadede yeniden üretmek için başka çözümlere muhtaçtır.⁷⁷

---

⁷⁷ Özlem Onaran, a.g.e., s.78-81.

4. IMF'NİN İÇ YÜZÜ

4.1. KÜRESEL BORÇ

Bağımsız ülkeler uluslararası finans kuruluşlarının vesayeti altına nasıl sokulabilirdi? Ülkelerin borçlu olması sayesinde Bretton Woods kuruluşları onları, kredi anlaşmalarına eklenen “kredi alma koşulları” aracılığıyla, makro-ekonomik politikalarını resmi ve ticari kredi kuruluşlarının çıkarları doğrultusunda “uygun bir şekilde” yeniden belirlemeye zorlayabildi.

Gelişmekte olan ülkelerin borç yükü 1980'lerin başından bu yana kredi kuruluşları tarafından ortaya atılan çeşitli yeniden takvimlendirme, yeniden yapılandırma ve borç-değiştirme şemalarına rağmen düzenli şekilde arttı. Gerçekte, bu prosedürler, IMF-Dünya Bankasının uygulanan politikalar çerçevesinde (yapısal uyum programı) verdiği kredilerle birleştiğinde, faizlerin zamanında ödenmesini güvence altına alırken, gelişmekte olan ülkelerin ödenmemiş borçlarının büyümesine yol açtı.

4.1.1. IMF'nin Gölge Programı

Gerçek kredi görüşmelerinin gerçekleştirilmesinden önce, her zaman ciddi reformlar talep edilir. Hükümet IMF'ye kendisini “ekonomik reforma ciddi şekilde adanmış” olduğunun kanıtlarını göstermek zorundadır. Bu süreç genellikle IMF'ye hükümetin makro-ekonomik politika ve borç yönetimi konusundaki temel yönelimlerini tanımlayan bir “Niyet Mektubu”nun verilmesi biçimini alır. Bu süreç, IMF'nin kredi desteği vermeden hükümetlere politikalar konusunda rehberlik ettiği ve teknik tavsiyeler verdiği “IMF Gölge Programı” çerçevesinde de işletildi. Gölge Programı, ekonomik reformları IMF'ye göre “doğru yolda” olmayan ülkelere uygulanıyor Örneğin Alberto Fujimori'nin Peru'su (1990-91) ya da Fernando Collor de Mello ve Itamar Franco döneminin Brezilya'sı (1990-94). Gölge Programı, Bretton Woods kuruluşlarına resmen üye olmalarından ve/veya kredi anlaşmalarını imzalamalarından önce eski Sovyet Bloku ülkelerinde de IMF-Dünya Bankası teknik yardımı biçiminde uygulandı, Gölge Programı çerçevesinde “yeterli performans” sergilemek, resmi kredi görüşmelerinin başlaması için gereklidir yani bunun ön koşuludur. Kredi bir kez

verildiğinde, politikalar konusundaki performans Washington kurumları tarafından çeyrek yıllık bazda ve sıkı bir şekilde izlenir. Çeşitli dilimler halinde gerçekleştirilen Ödemeler reformlarının “doğru yolda” olmaması durumunda kesilebilir ve bu durumda söz konusu ülke ticaret ve sermaye hareketleri alanında misilleme tehlikesiyle karşı karşıya kalacak şekilde yeniden “kara listeye” döner. Ödemeler, söz konusu ülkenin borç servisi yükümlülüklerinin gerisine düşmesi durumunda da kesilebilir. Ama söz konusu ülkenin IMF-Dünya Bankası teknik yardımını almaya devam etmesi mümkündür, bu durumda yeni bir politika tartışmaları turuna götüren yeni bir Gölge Program hazırlanır (1991'de Kenya'da olduğu gibi).⁷⁸

4.1.2. Politika Çerçevesi Metni

Pek çok borçlu ülkenin hükümeti Washington merkezli kurumlarla anlaşmaları çerçevesinde önceliklerini “Politika Çerçevesi Metni”nde (Policy Framework Paper - PFP) özetlemek zorunda tutulur. Resmi olarak ulusal otoriteler tarafından belirlenen bir devlet belgesi olmasına karşın, PFP, IMF ve Dünya Bankası'nın yakın gözetimi altında ve önceden belirlenmiş bir standart formata göre yazılır. Söz konusu iki kardeş örgüt arasında bu çerçevede net bir görev bölüşümü vardır. IMF, döviz kuru ve bütçe açığı ile ilgili kritik politika tartışmalarına karışırken, Dünya Bankası ülke düzeyindeki temsilciliği ve çok sayıdaki teknik kurulu aracılığıyla gerçek reform sürecine çok daha fazla karışır.

IMF bir ülkenin ekonomik performansını “IV. Madde Konsültasyonları” (bir üye ülkenin ekonomisinin düzenli şekilde incelenmesi) çerçevesinde yıllık bazda izler. Söz konusu inceleme-performans hedeflerinin kredi anlaşmaları çerçevesinde yılda dört kez daha sıkı bir şekilde incelenmesine ek olarak- üyelerinin ekonomik politikaları konusundaki “IMF gözetim faaliyetlerinin “zeminini oluşturur.

Dünya Bankası ise pek çok bakanlıkta temsil edilir: Sağlık, eğitim, sanayi, tarım, ulaşım, çevre vb. reformları onun denetimi altındadır. Dahası, Dünya Bankası 1980'lerin sonlarından bu yana Kamu Harcamaları Değerlendirmesi (Public Expenditure Review - PER) aracılığıyla devlet işletmelerinin özelleştirilmesini, kamu yatırımlarının yapısını ve kamu harcamalarının bileşimini denetliyor.

---

⁷⁸ Michel Chossudovsky, Yoksulluğun Küreselleşmesi, (Çev.Neşenur Domniç), Çiviyazıları, İstanbul 1999, s.63.

4.1.3. Uluslararası Finans Kurumlarının Kredi Anlaşmaları

Bretton Woods kuruluşları tarafından uygulanacak politikalara dayalı kredileri desteklemek üzere çeşitli “kredi anlaşmaları” kullanıldı.

Stand-by düzenlenmeleri, Telafi Edici ve Beklenmedik Durumlara Karşı Finansman Anlaşması (Compensatory and Contingency Financing Facility -GCFF), Genişletilmiş Fon Anlaşması (Extended Fund Facility - EFC), IMF yapısal uyum ve artırılmış yapısal uyum anlaşmaları (SAF vrESAF), Sistemik Dönüşüm Anlaşması (Systemic Transformation Facility - STF), Çatışma-Sonrası Ülkeler için Acil Kredi Anlaşması.

Yapısal Uyum Kredileri ve Sektörel Uyum Kredileri

Eski Doğu Bloku ülkelerine uygulanan Sistemik Dönüşüm Anlaşması yapısal uyum programlarıyla büyük oranda aynı şartları öngörüyor.

4.1.3.1. Birinci Evre: “Ekonomik İstikrar”

Yapısal uyum uluslararası finans kurumları tarafından iki ayrı evre halinde ele alınır: “Kısa dönemli” makro-ekonomik istikrar önlemlerini (devalüasyon, fiyat serbestisi ve bütçe disiplini), bir dizi daha köklü ve “gerekli” yapısal reform izler. Ancak, daha büyük bir çoğunlukla, söz konusu “yapısal” reformlar “ekonomik istikrarı sağlama” süreciyle aynı zamanda gerçekleştirilir. IMF-Dünya Bankası istikrar önlemleri hem bütçe açığını, hem de ödemeler dengesini hedef alır. Dünya Bankasına göre, bu, “Makro-ekonomik politikayı doğru yola sokmayı” gerektirir “Bütçe açığını küçük tutmak enflasyonu kontrol etmeye yarar ve ödemeler dengesi sorunlarının önüne geçer. Gerçekçi bir döviz kurunu korumak, karşılığını uluslararası rekabet gücünü artırarak ve konvertibl paraları destekleyerek öder”.

4.1.3.1.1. Bir Ulusal Paranın Ortadan Kaldırılması

Döviz kuru makro-ekonomik reformun açık farkla en önemli aracıdır: Paranın devalüe edilmesi (döviz kurunun tekleştirilmesi ve döviz kontrollerinin kaldırılması dahil) ulusal ekonomi içkide köklü arz ve talep ilişkisi değişmelerine yol açar. Devalüasyon kararları konusunda IMF kritik bir siyasal rol oynar. Döviz kuru ücretlerin gerçek değerinin yanında doğrudan üreticilere ödenen gerçek fiyatları da düzenler.

IMF her zaman ulusal paranın "aşırı değerli" olduğunu iddia eder. Devalüasyon genellikle yapısal uyum kredisi görüşmelerinden önce (bir ön koşul olarak) talep edilir; Ulusal paranın istikrarsızlaştırılması IMF-Dünya Bankası'nın gizli gündeminin temel hedeflerinden biridir. Ani ve beklenmedik fiyat artışlarıyla sonuçlanan bir "büyük devalüasyon", gerçek gelirlere ciddi bir azalmaya ve aynı zamanda paranın nominal değeri cinsinden ifade edilen emek maliyetlerinin değerinin düşmesine yol açar. Devalüasyon devlet harcamalarının dolar cinsinden değerini de düşürerek devlet gelirlerinin dış borçların geri ödenmesi için serbest kalmasını kolaylaştırır.

IMF döviz kurunun tekleştirilmesini IMF Anlaşma Maddeleri'nin VIII. maddesinin fıkraları çerçevesinde dayatıyor. VIII. maddeyi kabul eden ülkelerin IMF onayı olmadan birden fazla döviz kuru uygulaması ya da döviz kontrolleri yapması engelleniyor. IMF'ye üye yetmiş sekiz ülke VIII. maddenin fıkralarını kabul etmiş durumda.⁷⁹

4.1.3.1.2. Devalüasyonun Toplumsal Sonuçları

IMF destekli devalüasyonun toplumsal etkisi yıkıcı ve ani: Gıda maddelerinin, hayati önem taşıyan ilaçların, akaryakıtın ve kamu hizmetlerinin yurtiçi fiyatları bir gecede yükseliyor. Devalüasyon her zaman enflasyonu ve yurtiçi fiyatlarının "Dolarizasyon"unu tetiklerken, IMF, hükümetleri (ekonomik paketin bir parçası olarak) bir "anti-enflasyonist program" benimsemeye zorlar. Bu "anti-enflasyonist programcın enflasyonun gerçek nedenleriyle (yani devalüasyonla) ilgisi sınırlıdır. Kamu çalışanlarının işten çıkarılmasını, sosyal programlarda büyük kesintileri ve ücretlerle enflasyon arasındaki bağı koparılmasını gerektiren "talep daraltma"ya dayanır. Örneğin, Aşağı-Sahra Afrika'sında, Orta ve Batı Afrika (CFA) Frankının 1994 yılında IMF ve Fransız Hazinesi tarafından dayatılan devalüasyonu, (paranın nominal değeriyle ifade edilen) ücretlerin ve devlet harcamalarının gerçek değerini bir kalem darbesiyle % 50 oranında düşürürken devlet gelirlerinin büyük bir bölümünü borç servisine yönlendirdi

Devalüasyon bazı örneklerde dış pazarlara yönelik ticari tarımın kısa dönemli bir canlanmasına zemin sağladı. Ancak daha büyük bir sıklıkla, asıl kazançlı çıkanlar büyük ticari plantasyonlar ve tarıma dayalı sanayi ihracatçıları oldu (tarım işçilerinin daha düşük gerçek ücretler alması sayesinde). Devalüasyondan kaynaklanan "kısa dönem

---

⁷⁹ Michel Chossudovsky, a.g.e., s.66

kazançları”, her seferinde, rakip Üçüncü Dünya ülkeleri (IMF'yle yapılan benzer anlaşmalarla) devalüasyona zorlandığında silindi.

4.1.3.1.3. Yurtiçi Fiyatlarının “Dolarizasyon”u

Devalüasyon yurtiçi fiyatlarının dünya piyasasında geçerli olan düzeye gelecek şekilde “yeniden ayarlanmasına” yol açar. Bu dolarizasyon” süreci gıda maddeleri, dayanıklı tüketim malları, benzin, yakıt dahil çoğu malın yanı sıra üretimde kullanılan çoğu girdi ve hammaddenin (örneğin tarımsal girdiler, teçhizat vb.) yurtiçi fiyatlarında ani fiyat artışları getirir. Bu bağlamda, para politikasının doğrultusundan bağımsız olarak yurtiçi fiyatları dünya piyasasındaki düzeylere göre ayarlanır.

Enflasyonist sarmalın ardındaki temel etken para arzından çok devalüasyondur. IMF devalüasyonun enflasyonist etkisini reddeder: Devalüasyonu izleyen dönemde, fiyatlar bir kez arttıktan sonra, “enflasyonist baskılarla mücadele” amacıyla para arzına dönük katı sınırlamalar getirilir. Para miktarının dondurulması, hükümeti gerçek harcamaları kısmaya, gerçek ücretleri azaltmaya ve devlet memurlarını işten atmaya zorlar.

4.1.3.1.4. Ücretlerin Enflasyondan Bağımsızlaştırılması

Gerçek kazançlardaki ciddi düşüşü telafi etmek için nominal ücretlerin yükseltilmesine dönük bir toplumsal baskının oluştuğunu söylemeye gerek yok; ancak IMF ile yapılan anlaşma gerçek kazançların (ve sosyal harcamaların) enflasyona bağlanmasına izin vermez. IMF, “emek piyasasının serbestleştirilmesini”, toplu sözleşmelerdeki geçim harcamalarına bağlı ücret ayarlaması Öngören maddelerin iptalini ve asgari ücret yasalarının aşama aşama ortadan kaldırılmasını ister. Ücretlerin enflasyondan bağımsızlaştırmasını haklı çıkarmaya yönelik kanıt, “ücret artışı taleplerinin enflasyonist etkisi”ne dayanır.

4.1.3.1.5. Merkez Bankasının Kontrolünün Ele Geçirilmesi

IMF, Merkez Bankasının yeniden yapılandırılmasını sıkı bir şekilde izler ve bunun için kaynak sağlar. “Hükümetlerin enflasyonist eğilimlerine karşı bir çare olarak”, “Merkez Bankası'nın siyasal iktidardan bağımsızlığını talep eder. Bu. Pratikte, para yaratımını hükümetten çok IMF'nin kontrol etmesi anlamına gelir. Bir başka deyişle,

hükümetle IMF arasında imzalanan anlaşma. Merkez Bankası tarafından para arzı yoluyla kamu harcamalarının finanse edilmesini ve kredi sağlanmasını önler - IMF, kreditorler adına, gerçek ekonomik kalkınmanın finansmanını fiilen baltalama konumundadır. İç kaynaklarını ulusal bir para politikası uygulayarak harekete geçirme olanağını bulamayan ülkeler uluslararası finansman kaynaklarına giderek daha bağımlı hale gelir ve bunun bir ek sonucu da dış borç düzeyinin yükselmesidir.

IMF tarafından öne sürülen bir diğer önemli koşul, "Merkez Bankası bağımsızlığının meclis karşısında da geçerli olmasıdır. Yani, Merkez Bankasının üst düzey yetkilileri, bir kez atandıktan sonra, ne hükümete ne de meclise karşı sorumlu tutulabilirler. Onların bağılılıkları giderek yalnızca uluslararası finans kurumlarıdır. Pek çok gelişmekte olan ülkede Merkez Bankası'nın üst düzey yetkilileri uluslararası finans kurumlarının ve bölgesel kalkınma bankalarının çalışanlarıdır. Dahası, Merkez Bankası yetkilileri genellikle çok taraflı ve iki taraflı kaynaklar tarafından finanse edilen ve belli başlı dövizlerden birine endeksli "ek maaş" alır.

4.1.3.1.6. Bir Ülkenin Kamu Finansmanının İstikrarsızlaştırılması

Kamu çalışanlarının işten atılması ve sosyal programlarda ciddi kesintilere gidilmesi Bretton Woods kuruluşları tarafından dayatılır. Bu tasarruf önlemleri her türden kamu harcamasını etkiler. Borç krizinin başlangıcında, uluslararası finans kurumları müdahalelerini devlet gelirlerini borç servisi için serbest bırakmak amacıyla bütçe açığı konusunda genel bir hedef koymakla sınırlı tutuyordu. 1980'lerin sonlarından bu yana Dünya Bankası kamu harcamalarının yapısını Kamu Harcamaları Değerlendirmesi (Public Expenditure Review -PER) aracılığıyla yakından izliyor. Bu çerçevede, her bir bakanlığın harcamalarının bileşimi Bretton Woods kuruluşlarının denetimi altına girdi. Dünya Bankası, düzenli harcama kategorilerinden "hedeflenen harcamalarda "maliyet açısından etkili" bir geçiş tavsiye ediyor. Dünya Bankası'na göre, PER'in amacı, "yoksulluğun maliyet açısından etkili ve verimli bir biçimde hafifletilmesini teşvik etmek". Toplumsal sektörler söz konusu olduğunda uluslararası finans kurumları maliyetlerin karşılanmasında ve devletin temel sağlık ve eğitim hizmetleri alanlarından kademeli olarak çekilmesinde ısrar ediyor. Toplumsal sektörlerdeki hedef seçme kavramı korunmasız grupların tanımlanmasıyla ilgili. Toplumsal sektörlerdeki -düzenli programlardan, seçilen programlara kaymayı gerektiren- tasarruf önlemleri,

Washington merkezli kurumlara bir meşruiyet görüntüsü kazandırırken, okulların, sağlık kliniklerinin ve hastanelerin çöküşünün en önemli nedenleri arasında yer aldı.⁸⁰

4.1.3.1.7. Bütçe Açığı: Hareketli Bir Hedef

Bütçe açığına ilişkin ilk hedefler kredi anlaşmalarıyla belirlenir. Ancak, 1990'lann başından bu yana IMF bütçe açığı için "hareketli hedef kavramını kullanmaya başladı: Önce GSYH'nin % 5'i hedeflenir, hükümet IMF hedefine ulaşır; izleyen kredi görüşmelerinde ya da aynı kredi anlaşması kapsamında IMF hükümetin harcama alışkanlıklarının "enfilyonist" olmasını gerekçe göstererek hedefi % 3.5'a düşürür, % 3.5 hedefine bir kez ulaşıldığında, IMF bütçe açığının GYSH'nin % 1.5'ine düşürülmesinde ısrar eder ve bu böyle sürüp gider. Bu uygulama sonuçta devletin mali krizini ağırlaştırarak, devlet gelirlerinin (kısa vadede) dış borç faiz ödemeleri için serbest bırakılmasını sağlarken devlet programlarının çöküşüm yol açar.⁸¹

4.1.3.1.8. Devlet Yatırımlarının Çöküşünün Planlanması

Devalüasyonun etkileriyle birlikte Bretton Woods kuruluşları tarafından dayatılan bütçe hedefleri kamu yatırımlarının çöküşünü başlatır. Gerek yinelenen harcamalarla, gerekse yatırım harcamalarıyla ilgili yeni kurallar getirilir: Her tür harcama kategorisi içki kesin "tavan"lar yerleştirilir, devletin kendi kaynaklarını kamusal altyapı, yol ya da hastane vb. yatırımlarına yöneltmesine artık izin verilmez - kreditorler tüm büyük kamu yatırım projelerinin brokerları haline gelmekle kalmaz, (Dünya Bankası'nın teknik yardımlarıyla hazırlanan) "Kamu Yatırım Programı" çerçevesinde, "kredi verenler topluluğu" tarafından hangi türden kamu altyapı yatırımlarının finanse edilip hangilerinin edilmeyeceğini de kararlaştırır. Hedeflenen yatırımlar kavramı öne sürülerek gerekli ekonomik ve toplumsal altyapı sektörlerinde sermaye oluşumu ciddi şekilde sınırlandırılır.

Kamu Yatırım Programı çerçevesinde tüm proje kredileri, kamu projelerinin yürütülmesi işini tümüyle uluslararası inşaat ve mühendislik firmalarına veren bir tedarik ve uluslararası teklif ("eksiltme") sistemini gerektirir. Diğer yandan söz konusu

---

⁸⁰ Michel Chossudovsky, a.g.e., s.70

⁸¹ Ercan Uygur, Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001, ss. 26-28

firmalar muhtelif danışmanlık ve yönetim ücretleri biçiminde büyük miktarlarda para alır. Yerel inşaat şirketleri (gerek kamu şirketten gerekse özel şirketler), gerçek inşaat işlerinin büyük bölümünün ulus-ötesi şirketlerle gerçekleştirilen ayrı alt-sözleşme görüşmeleri sonucunda (yerel emeği çok düşük ücretlerle kullanan) yerel şirketler tarafından üstlenilecek olmasına karşın, teklif verme sürecinin dışında tutulmaya çalışılır. Bir başka deyişle, altyapı projeleri için verilen kredilerin büyük bir bölümü çokuluslu müteahhitler lehine “yeniden çevrim”e sokulur.

Proje finansmanının ayrıcalıklı faiz oranları ve genişletilmiş geri ödeme süreleri bulunan “yumuşak kredilerde (soft loans) sağlanmasına karşın, ülke açısından gerçek maliyetler (ve bu maliyetlerin temelinde yer alan farz edilen faiz oranı) fazlasıyla yüksektir. Bir başka deyişle, Dünya Bankasının denetimindeki Kamu Yatırım Programları, iç kaynaklar hareketsiz kılınırken dış borçların artırılmasına dayanır.

4.1.3.1.9. Fiyat Liberalizasyonu

IMF-Dünya Bankası, “fiyat çarpıklıklarının” giderilmesinin gerekli olduğunu iddia eder. “Fiyatları düzeltmek”, tüm sübvansiyonların ve fiyat kontrollerinin kaldırılması anlamına gelir. Buda da gerçek kazanç düzeyleri üzerindeki etkisini (gerek kayıtlı, gerekse kayıt dışı sektörlerde) hemen gösterir.

Temel tüketim maddeleri ithalatının serbest bırakılması gibi, yurtiçi tahıl fiyatlarının kuralsızlaştırılması da söz konusu programın temel unsurları arasında yer alır. Liberalizasyon programı girdi ve hammadde fiyatlarını da ilgilendirir. Temel önlemler, devalüasyonla birlikte, gübre, tarımsal girdi, teçhizat vb.'nin yurtiçi fiyatlarında ekonomik faaliyet alanlarının çoğunun maliyet yapısını hemen etkileyen büyük fiyat artışlarına yol açar.

4.1.3.1.10. Petrol Ürünlerinin ve Kamu Hizmetlerinin Fiyatlandırılması

Petrol ürünlerinin fiyatları Dünya Bankası denetiminde devlet tarafından düzenlenir. Gerek akaryakıt, gerekse kamu hizmeti fiyatlarındaki çoğu zaman % birkaç yüzlük artışlar her zaman yurtiçi üretimin istikrarsızlaşmasına katkıda bulunur - yurtiçindeki yüksek (dünya piyasalarındaki düzeyin hayli üzerindeki) benzin fiyatları yerli sanayi ve tarımın maliyet yapısını vurur. Üretim maliyetleri çoğu kez yapay bir

şekilde malın yurtiçindeki satış fiyatının üzerine itilerek çok sayıda küçük ve orta Ölçekli şirket iflasa sürüklenir.

Dahası, petrol ürünleri fiyatlarındaki Dünya Bankası tarafından dayatılan periyodik artışlar mal ithalatının serbestleştirilmesine aynı anda gerçekleştirilir, yerli üreticileri kendi pazarlarının koparma amacına hizmet eden bir "iç gümrük" işlevi görür. Yüksek benzin fiyatları yurtiçi taşımacılığın tahrip olmasına katkıda bulunur. (Çok düşük ücretlerle karşılaştırıldığında) aşırı yüksek petrol ve dizel fiyatları, köprüler, yollar, iç suyolları vb. için alınan çok sayıdaki geçiş ücreti ile birleşerek, yurt içinde üretilen malların tüm maliyet yapısını ithal mallar lehine ve büyük oranda etkiler. Aşağı-Sahra Afrikası'nda uluslararası finans kurumları tarafından dayatılan yüksek ulaştırma maliyet çiftçilerin kendi ürünlerini Avrupa ve Kuzey Amerika'dan ithal edilen bol sübvansiyonlu tarım ürünleri ile doğrudan rekabet ederek kent pazarında satmalarını engelleyen en önemli etkenlerden biridir.

Biçimleri farklı olsa da, akaryakıt ve kamu hizmetleri fiyat tarifesi, 18. yüzyılın sonlarında British East India Company tarafından Hindistan'a dayatılan iç gümrüklerle benzer sonuçlar doğuruyor.

4.1.3.2. İkinci Evre: "Yapısal Reform"

Makro-ekonomik "istikrar" programının uygulanmasını (IMF tarafından geçiş finansmanı sağlanmasının ve dış borçların geri ödeme takviminin Paris ve Londra Kulüpleri ile birlikte yeniden belirlenmesinin ön koşulu), "gerekli" oldukları söylenen yapısal reformların gerçekleştirilmesi izler. IMF ile Dünya Bankası arasında bir görev bölüşümü vardır. "Gerekli" ekonomik reformlar Dünya Bankası tarafından Yapısal Uyum Kredileri ve sektörel uyum kredileriyle "desteklenir". Bu başlık altında tartışılan yapısal reformlar paketi, ticaret liberalizasyonu, bankacılık sektörünün kuralsızlaştırması, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, vergi reformu, tarım alanlarının özelleştirilmesi, "yoksulluğun hafifletilmesi" ve "iyi idare" ile ilgili önlemlerden oluşur.⁸²

---

⁸² Michel Chossudovsky, a.g.e., s.73

4.1.3.2.1. Ticaret Liberalizasyonu

Bretton Woods kuruluşları gümrük tarifeleri yapısının ihracat ekonomisine köstek olan bir "ihracat karşıtı eğilim" yarattığını iddia eder - iç pazarın ihracat sektörünün geri kalması pahasına gelişmesini sağlayarak kaynakların yanlış kullanımına yol açmaktadır. Ancak, tarifelerin kaldırılmasının ihracat lehine bir kaynak kayması"nı sağladığını varsaymak için yeterli kanıt bulunmuyor.

Ticaret liberalizasyonu programı her zaman ithalat kotalarının kaldırılması ile tarifelerin indirilmesi ve tekleştirilmesini içerir. Gümrük gelirlerinde bunun ürünü olarak görülen gerilemenin de devlet maliyesi üzerinde önemli bir etkisi olur. Bu önlemler bütçe açığına yol açarak geri tepmekle ve böylece mali dengesizlikleri artırmakla kalmaz; yetkililerin kıt olan döviz (gümrük tarifeleri ve kotalar aracılığıyla) seçmeci bir şekilde "tahsis" etmelerini de engeller.

Kotaların kaldırılması ve koruyucu gümrük engellerinin azaltılması, "yerli sanayinin rekabet gücünün artırılması"na yönelik olmakla birlikte, ticaret liberalizasyonu her zaman (iç pazara dönük) yerli üretimin çöküşüne yol açar. Alınan önlemler aynı zamanda lüks malların ülkeyi istila etmesi sonucunu doğurur; çünkü üst gelir gruplarının vergi yükü otomobiller ve dayanıklı tüketim mallarına dönük ithalat vergilerinin düşürülmesi sayesinde azalmıştır. İthal tüketim malları yerli üretimin yerine geçmekle kalmaz, (çeşitli acil krediler aracılığıyla) borç alman parayla güçlendirilen bu tüketim çılgınlığı sonuçta dış borcun kabarmasına katkıda bulunur.

4.1.3.2.2. Vergi Reformu

Dünya Bankası rehberliğinde mali yapıda bir dizi köklü değişiklik yapıldı. Bu değişiklikler yurtiçi üretimi gerek talep, gerekse arz yönlerinden baltalamaya yöneliktir. Katma değer ya da satış vergisinin konması ve doğrudan vergilendirme yapısındaki değişiklikler her zaman düşük ve orta gelirli kesimlerin daha büyük bir vergi yüküyle karşılaşması anlamına gelir. Dünya Bankasının çerçevesi içinde küçük tarım üreticilerinin ve kentlerdeki kayıt dışı sektör birimlerinin vergilendirilmek üzere kayıt altına alınması da yer alır. Yerli üreticilerin Vergi ödemesi gerekirken, ortak girişimler ve yabancı sermaye her zaman "yabancı sermayeyi çekmenin" bir aracı olan cömert vergi muafiyetlerinden yararlanır.

4.1.3.2.3. Toprak Kullanımı ve Tarımsal Alanların Özelleştirilmesi

Reformlar Dünya Bankası'nın yapısal uyum kredileri çerçevesinde hayata geçiriliyor. Toprak mülkiyetine ilişkin yasal düzenlemeler genellikle Dünya Bankası'nın Hukuk Departmanı tarafından sağlanan teknik destekle birlikte hazırlanıyor. Reformlar, çiftçilere tapu dağıtılırken, aynı zamanda tarımsal alanların az sayıda elde toplanmasının teşvik edilmesini içeriyor. Geleneksel toprak hakları da reformlardan etkileniyor. Eğilim, küçük çiftçilerin topraklarını yitirmesi ve/veya ipotek altına sokması, tarım ürünleri sektörünün büyümesi ve topraksız bir mevsimlik tarım işçisi sınıfının oluşumu yönündedir.

Dahası, alman önlemler genellikle -modernite kılığında- "eski" feodal toprak sahipleri sınıfının haklarının geri verilmesine yardım ediyor. Bu feodal toprak sahipleri çoğu kez, ironik bir şekilde, ekonomik "liberalizasyon"un savunuculuğunu yapar.

Dünya Bankası'nın tavsiyeleriyle satılan kamu arazilerinin gelirleri ulusal hazine tarafından uluslararası kredi kuruluşlarına yönlendirilecek olan devlet gelirleri yaratmak için kullanıldığından, toprağın özelleştirilmesi borç servisi hedefine de hizmet eder.

4.1.3.2.4. Bankacılık Sisteminin Kuralsızlaştırılması

Merkez Bankası para politikası üzerindeki kontrolünü yitirir: Faiz oranları serbest piyasada ticari bankalar tarafından belirlenir. Tarım ve sanayiye ayrıcalıklı kredi verilmesi uygulaması aşama aşama sonlandırılır. Alınan temel önlemler genellikle gerek gerçek, gerekse nominal faiz oranlarında önemli artışlara yol açar. Faiz oranlarının hareketi ile yurtiçi fiyatlarının hareketi birbirini etkiler. Periyodik devalüasyonlar ve yurtiçi fiyatlarının bunun ürünü olan "dolarizasyonu" nedeniyle nominal faiz oranları anormal derecede yüksek düzeylere çıkar. Bankacılık sisteminin kuralsızlaştırılması yapay bir şekilde aşırı derecede yükseltelen faiz oranları tarafından çekilen "sıcak para" girişine de yol açar. Ticari bankalar artık reel ekonomiye mantıklı faiz oranlarıyla kredi sağlama konumunda değildir.

Bu politika -devlet kalkınma bankalarının aşama aşama ortadan kaldırılmasıyla birlikte- gerek tarıma gerekse yerli sanayiye dönük kredilerin ortadan kalkmasına yol açar. Yerli bankacılık sektörü ihracatla uğraşan tüccarlara kısa vadeli kredi sağlanmaya devam ederken, artık yerel üreticilere kredi sağlama amacından uzaklaşmıştır.

4.1.3.2.5. Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi

IMF, yabancı paraların ülkeye (elektronik transferler aracılığıyla) giriş ve çıkışının "saydam" ve "serbest" olması konusunda ısrar etmektedir. Bu süreç yabancı şirketlerin kârlarını serbestçe yabancı paraya çevirmelerini mümkün kılmaktadır.⁸³

IMF Politikalarının Yanlışlığını Örtülü Biçimde Kabul Ediyor

Politikalarının yanlışlığı, IMF ve Dünya Bankası tarafından, ironik bir şekilde, örtülü biçimde kabul ediliyor:

Son on yılda bu konuda pek çok çalışma yapılmış olmasına karşın programların "işe yarayıp yaramadığını" kesin olarak söylemek mümkün değil... Mevcut çalışmalar ışığında, Fon tarafından desteklenen programların enflasyon ve büyüme performansında bir ilerleme sağlayıp sağlamadığı kesin olarak söylenemez. Gerçekten de sık sık programların enflasyonda bir yükselme ve büyüme oranında bir gerilemeyle bir arada yürütüldüğü görüldü.

Fon-destekli programlar için "daha gelişkin değerlendirme teknikleri"nin geliştirilmesini isteyen IMF Araştırma Bölümü tarafından önerilen ampirik testler bu kanıtı çürütemiyor.

Karşıt Olgulara Dayalı İddia

Önlemler Bretton-Woods kurumları tarafından mikro-ekonomik verimlilik temelinde savunulur. Uluslararası finans kurumlarına göre, makro-ekonomik istikrarın "ekonomik yararlar"ı karşılığında "toplumsal maliyetler" dengelenmek zorundadır. IMF-Dünya Bankası'nın düsturu, "uzun dönem kazancı için kısa dönem acısı"dır.

Bretton Woods kuruluşları, "uyumun toplumsal boyutları"ını kabul ederken, "karşıt olgulara dayalı iddia"nın da altını çizmiştir: "Durum kötü, ama yapısal uyum önlemleri benimsenmeseydi çok daha kötü olurdu". Yakın geçmişte hazırlanan bir Dünya Bankası raporuna göre:

Afrika'nın hayal kırıklığı yaratan toplam performansı uyumun başarısızlığından çok uyum konusundaki başarısızlığı yansıtmaktadır...: Daha Fazla Uyum -Daha Az Değil-

---

⁸³ Özlem Onaran, "Krizlerden Kriz Beğenin: Türkiye ve Güney Kore Usulleri", Bizim İçin Ağlama IMF, (Der. Masis Kürçügil), Everest Yayınları, İstanbul 2002, 81-83.

Yoksullara ve Çevreye Yardım Ederdi... Uyum, sürdürülebilir yoksulluk azaltımı yolunda gerekli olan ilk adımdır...

Ekonomik politikalar paketi ilke düzeyinde pazar mekanizmalarına dayalı olarak verimliliği ve üretim kaynaklarının daha rasyonel kullanımını hedeflemekle birlikte, bu hedefe insan kaynakları ve maddi kaynakların yoğun bir şekilde üretim dışına itilmesi aracılığıyla ulaşıyor. "Mikro-ekonomik verimliliğin tamamlayıcı parçası makro-ekonomik düzeydeki programlı tasarruftur. Dolayısıyla bu önlemleri verimlilik ve kaynak temelinde haklı çıkarmak zordur.

4.1.3.3. Makro-ekonomik Reformun Toplumsal Etkisi

Söz konusu reformların (sağlık, eğitim, kadınların sosyal hakları ve çevre üzerindeki etkileri de dahil olmak üzere) toplumsal sonuçları yeterince belgelenmiştir. Kaynak yetersizliği nedeniyle eğitim kurumları kapatıldı ve öğretmenler işten atıldı; sağlık sektöründe, tıbbi teçhizat ve malzeme eksikliği, kötü çalışma koşulları ve sağlık çalışanlarına düşük ücret ödenmesi nedeniyle iyileştirici ve koruyucu sağlık hizmetlerinde genel bir çöküş söz konusu. İşletme fonlarının yetersizliği kısmen zorla alınan kayıt ve kullanım ücretleri ile "karşılıyor -örnek olarak Bamako Teklifi'ndeki "ilaç masraflarını karşılama planı" ve geçmişte Eğitim Bakanlığınca karşılanan harcamalar için Veli-Öğretmen Birlikleri adına yerel topluluklar tarafından zorla toplanan paralar verilebilir.

Ancak bu süreç, devlet tarafından sağlanması zorunlu olan toplumsal hizmetlerin kısmen özelleştirilmesi ve nüfusun (özellikle kırsal bölgelerdeki) sağlık ve eğitim hizmetleri için alınan çeşitli ücretleri ödeme gücü olmayan büyük kesimlerinin fiilen dışlanması anlamına geliyor.

Yapısal uyum programının kentlerdeki ve kırlardaki yoksulluğu artırmakla kalmadığını vurgulamak gerekiyor. Bu program aynı zamanda (orta-sınıf haneleri de dahil olmak üzere) halkın, masrafları karşılama planıyla ilişkili sağlık ve eğitim hizmetleri için gerekli ödemeleri yapma gücünü de azaltıyor.

Öğretmen okullarının mezun sayısının dondurulması ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının artırılması Dünya Bankasının sosyal-sektör uyum kredilerinin açık koşullarından kaynaklanıyor. Eğitim bütçesi kısıyor, çocukların okulda geçirdiği süre

kısaltılıyor ve “sabahçılık-öğlencilik” sistemi getiriliyor: Artık bir öğretmen iki öğretmenin işini yapıyor, artan öğretmenler atılıyor ve bu sayede Hazine'nin tasarruf ettiği para dış kreditelere pompalanıyor.

Ancak, bu “maliyet açısından etkin” adımlar da yetersiz bulunuyor: Aşağı-Sahra Afrikası'nda kreditorler topluluğu, yakın geçmişte, işsiz öğretmenlere köylerin bahçelerinde ve kentlerin varoşlarında kendi gayri resmi “özel okullarını kurmaları için küçük krediler verilirken öğretmenlerin yetersiz aylıklarının da (bazı ülkelerde ayda 15-20 ABD Doları düzeyinde) tümüyle iptal edilmesini içeren yeni bir yaratıcı (“maliyet açısından etkin”) formül geliştirdi. Bu plana göre, Eğitim Bakanlığı her şeye rağmen öğretimin “kalite”sini izlemekten sorumlu olacak.⁸⁴

Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: Benzer bir yaklaşım sağlık alanında da geçerli: Sağlığa dönük devlet teşviklerinin “zenginler yararına” olan ve istenmeyen “pazar çarpıklıkları” yarattığı söyleniyor. Dahası, Dünya Bankasına göre, kişi başına yıllık 8 dolarlık bir harcama, kabul edilebilir klinik hizmetleri standartlarına ulaşmak için fazlasıyla yeterlidir. Dahası, yoksullaşmış kırsal topluluklara dönük temel sağlık hizmetleri için zorla ücret alınması, gerek “daha fazla eşitlik”, gerekse “verimlilik” açısından gereklidir. Bu toplulukların, (aylıkları o zamana dek Sağlık Bakanlığı tarafından ödenen) deneyimli hemşire ya da hastabakıcının yerine deneyimsiz ve yarıcahil bir sağlık gönüllüsünü yerleştirerek temel sağlık hizmetleri birimlerinin işletilmesine de katılmaları gerekir.

4.1.3.4. Küreselleşme Karşıtları Ne İstiyor?

Küreselleşme karşıtı eylemciler, sempatik ve karşılıklı olarak yararlı olan küresel bağların iyi olduğunu anlıyorlar. Biz, giderek daha büyük toplulukları seçkin bir azınlığın boyunduruğu altına sokacak olan bağlar değil, evrensel eşitliği, dayanışmayı, çeşitliliği ve özyönetimi geliştirecek olan toplumsal ve küresel bağlar istiyoruz. Yoksulluğun değil eşitliğin, toplumsallık karşıtlığının değil dayanışmanın, benzerliğin değil çeşitliliğin, buyruk altına girmenin değil demokrasinin ve tehlikeli bir yağmacılığın değil çevrebilimsel dengenin küreselleşmesini istiyoruz.

---

⁸⁴ Klein Naomi -Epstein Barbara, Küreselleşme, (Çev.Bilal Çölgeçen) ,Yenihayat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2002, s.61.

Akla iki soru geliyor. Neden bu istekler, bizi, çokuluslu şirket ve kuruluşların küreselleşmesinin eleştirisi ile karşı karşıya bırakmaktadır ve bu isteklerimizi karşılamak için hangi yeni kurumları önerebiliriz?

4.1.3.5. IMF'in Sorunu

1944 Bretton Woods düzenlemeleriyle Dünya Bankası ile birlikte kurulan IMF'ye kuruluşundan bu yana eleştiriler yöneltilmekte, tartışma konusu yapılmaktadır.

1944 öncesi altın standardının sabit döviz kuru, dış fazla ve açıkları otomatik olarak ayarladığından IMF gibi kuruluşlara gerek duyulmadı. Ancak Bretton Woods'un altın döviz standardında otomatik ayarlama söz konusu olmadığı için dış ödeme açık veya fazlalarını ayarlama görevi IMF'ye verilmiştir. Bunun için IMF sabit fakat ayarlanabilir kur sistemi çerçevesinde hükümetlerin yurt içi ekonomi politikalarına yol göstererek bu görevini yerine getirmeye çalıştı. Hükümetlerin politika uygulamalarına kolaylık getirmek üzere dış ödeme dengesizliklerini gidermeleri için kısa vadeli (genellikle 3 yıl dolayında) krediler verdi, hükümetlerin uygulayacakları yeni politikaya imkan yaratmaya çalıştı.

1973'den bu yana dalgalı kurların yaygınlaşması IMF'nin fonksiyonlarını azalttı. Çünkü IMF'nin döviz kuru istikrarını sağlama görevini işlerini büyük ölçüde yitirmiş, ülkelerin rezerv ihtiyaçları önemli boyutlarda azalmıştı.

IMF kendine yeni sorumluluklar aradı. Dalgalı kur uygulaması sırasında parası değer yitirip rezervleri azalan ülkelere destek verdi. 1982'de Meksika'nın iflas ettiğini açıklaması ile ortaya çıkan üçüncü dünya ülkelerinin dış borçlarıyla ilgilenmeye başladı. Borçlu ülkelere bazılarını kredi verdi; alacaklı bankalarla borçlu ülkeler arasında aracı rolü üstlendi.

Günümüzde IMF'nin en büyük eksikliği güçlü ülkelerin kendi başlarına karar almaları ve bunun sonunda dünya ekonomilerindeki dengenin bozulmasıdır. Dengenin bozulması sonucunda en büyük zarar gelişmekte olan ülkelere gelmektedir. Özellikle ABD bütçe ve dış ticaret açıklarını, IMF'nin karşı gelmesine rağmen oluşturmuş bulunuyor. ABD hala IMF önerilerine göre değil kendi düşüncesine göre doların değerine, bütçe ve dış ticaret açıklarına çözüm arıyor.

Benzer uygulamaları İngiltere'nin yaptığını görüyoruz. IMF'nin İngiltere'nin harcama fazlasını eritmek için para politikası yanında maliye politikasında da bazı kısıtlayıcı önlemler alınmasını isteyen tavsiye kararları uygulamalara yansıtılmıyor. İngiltere, Maliye Bakanı "IMF her zaman doğruyu göremez" diyor,

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hele beş sanayileşmiş ülkenin (ABD, Batı Almanya, Japonya, İngiltere, ve Fransa) 1985 Eylül'ünde New York'taki toplantısında IMF'den habersiz makro politikalarda ve döviz kurlarında uyumu kendi başlarına belirlemeleri bardağı taşıran son damla olmuştu. O zaman ki IMF Başkanı Jacques de Larosiere durumu, toplantı bittikten sonra basından öğrenmişti. O zamandan beri IMF ve güçlü sanayileşmiş ülkeler arasındaki anlaşmazlık giderilmiş değil. Bu sebeple IMF'nin çözülmesi gereken sorunu, gelişmekte olan ülkeler karşısında güçlü görünmesi, politikalarını dikte ettirmesi; buna karşılık büyük sanayileşmiş ülkeler karşısında güçsüz kalması politika önerilerini uygulattıramaması olarak görüyor.⁸⁵

4.1.3.6. Kapitalist Küreselleşmeyi Reddetmek

Bugünkü uluslararası pazarda yapılan ticari işlemlerden, en çok, zaten varlıkların büyük bir bölümüne sahip olan, günlük alış verişe giren unsurlar yarar sağlıyor. Çokuluslu bir ABD şirketiyle Meksika, Guatemala ya da Tayland sınırları içinde faaliyet gösteren yerel bir şirket arasında ticaret yapıldığı zaman, kâr, varlığı daha az olan zayıf şirkete daha çok gitmediği gibi, aralarında eşit olarak da bölüştürülmez. Kâr, yapılan işle orantısız olarak, daha güçlü olan şirkete akar ve böylece şirket, göreceli olarak egemenliğini güçlendirir. Oportünist retorik bir yana, kapitalist küreselleştirmeciler, zaten zayıf olan yoksulları daha da güçten düşürüp zaten güçlü olan zenginleri daha da güçlendirmek için çaba harcıyorlar. Sonuç şudur: Dünyadaki 100 büyük ekonomiden 52'si ülkeler değil, büyük şirketlerdir.

Benzer bir şekilde; kaynaklar, gelirler ve izleyenler için yapılan pazar rekabeti, çoğu zaman toplamı sıfır olan bir oyundur. Her oyuncu, ilerleyebilmek için başkalarının yenilgisini kafaya takar ve böylece kapitalist küreselleşme, düşmanlıklar üretip, bireyler, sanayiler ve devletler arasındaki dayanışmayı yok ederek "önce ben" (bencilik) tutumunu geliştirir. Kamusal ve toplumsal mallara değer verilmez; özel mallar teşvik

---

⁸⁵ Erol İyibozkurt, a.g.e., s.283.

edilir. Şirketler ve ülkeler, zararları diğer şirketler ve ülkeler üzerine yükleyerek kendi karlarını arttırmalar. İnsanlığın mutluluğu ve herkes için gelişme, yol gösterici bir ilke değildir. Dayanışma, kapitalist küreselleşmeye karşı bir artçı savaşı yürütüyor. Üstelik McDonald's'vari, Disneyland'vari ya da onların yerine geçebilen, değerli yerli köklere sahip olan, başka herhangi bir kuruluş olsun veya olmasın, bugünkü küresel değiş tokuş yapıları içinde kalan kültürel topluluklar ve değerler, ancak kendi megafonlarının izin verdiği ölçüde geniş bir alana yayılmakta ve daha da kötüsü; diğer toplulukların seslerinin duyulması, hepsini bastıran daha büyük megafonlar tarafından engellenmektedir. Kapitalist küreselleşme, niteliği nicelik içinde boğmakta ve kültürel farklılık değil, homojenlik yaratmaktadır. Bunu sadece yıldız kabartmalı dolarların her yanı hızla istila etmesiyle değil, aynı zamanda Hollywood görüntüleri ve Madison Bulvarı'na has tarzlarla da yapıyor. Hayatta kalmak için sürdürülen yerli ve ticari olmayan çabalar da neymiş? Farklılıklar giderek azalıyor.

Kapitalist küreselcilerin salonlarında, sadece siyaset ve şirket seçkinleri hoş karşılanmaktadır. İşçilerden, tüketicilerden, çiftçilerden, yoksullardan ve yurttaşlık haklarından yoksun kalanlardan oluşan geniş bir topluluğun, örneğin, nüfuslarıyla orantılı olarak temsil edilmeleri fikrine aktif olarak karşı çıkılır. Gerçekten kapitalist küreselleşmenin temel sorunu, kesinlikle, tüm halkın ve hatta Batı tüzel ve siyasal egemenliğinin en güçlü öğelerini koruyan devlet liderliklerinin etkisini azaltmaktır. Kapitalist küreselleşme, sadece ekonomiye değil, siyasete de şirketçi bir hiyerarşiyi dayatır. Otoriter ve hatta faşizan devlet yapıları hızla çoğalmaktadır. Seslerin, söz geliş marjinal olanların bile sayısı giderek azalıyor. Şirket merkezlerindeki mali uzmanlar, hissedarların etkisini genişlettikçe, türlere, yan ürünlere, çevre bilime ya da insanlığa bile dikkat edilmeksizin yeryüzü çıkarlarının altı kazılır, baskı altına alınır ve üzerine yol döşenerek kapatılır. Sadece kâr ve güç, hesaplamalara yön verir. Küreselleşme karşıtı eylemciler, kapitalist küreselleşmeye, peşinden gittikleri eşitlik, farklılık, dayanışma, özyönetim ve çevrebilimsel denge gibi ilkelere ters düştüğünden dolayı karşıdrlar.⁸⁶

---

⁸⁶ Klein Naomi-Epstein Barbara, a.g.e., s.66-67.

4.1.3.7. Küresel Adaleti Desteklemek

Küreselleşme karşıtı eylemciler, kapitalist küreselleşme kurumlarının, Uluslararası Para Fonu'nun, Dünya Bankası'nın ve Dünya Ticaret Örgütü'nün yerine neyi koymayı öneriyorlar?

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kuruldu. IMF, dünyanın her yerinde ülkeleri ve halkları ters bir şekilde sıkıştıran mali bozulmalara karşı savaşmak için gerekli araçları temin etmeyi amaçlıyordu. IMF, para istikrarını sağlamak ve ekonomiyi bozan mali entrika ve kargaşalıklardan ülkelerin kurtulmasına yardımcı olmak için görüşmeler düzenledi ve baskılar uyguladı. Dünya Bankası, az gelişmiş ülkelerin uzun vadeli yatırımlarını kolaylaştırmayı, ekonomilerini genişletip güçlendirmeyi amaçlıyordu. Yerel kapasite yokluğunu ortadan kaldırmak amacıyla, büyük yatırım projelerine borç para verecekti. Var olan pazar ilişkileri çerçevesinde bu hedefler olumluydu. Bununla birlikte, bu kuruluşların gündemi, zaman içinde ve 1980'li yıllardan itibaren, dramatik bir şekilde hızlanarak sürekli olarak değişti. IMF, döviz kurlarında istikrarın sağlanmasını kolaylaştırmak ve ülkelerin kendilerini mali dalgalanmalara karşı korumalarına yardımcı olmak yerine, aslında kendi kuruluş amacına ters düşecek bir tarzda hareket ederek, sermaye akışı ve serbest kâr arama önünde var olan bütün engelleri parçalayıp ezmeye başladı. Dünya Bankası, yoksul yerel ekonomiler yararına yatırımları kolaylaştırmak yerine, ülkelerin kapılarını şirket girişlerine açmayı zorlamak amacıyla, havuç ya da sopa hikayesinde olduğu gibi bir borç verip- bir borç vermeyerek ve projeleri, borç alan ülkenin çıkarlarını kollayan bir gözle değil de büyük çokuluslu şirketlerin elde edeceği kârı daha çok dikkate alan bir bakışla finanse ederek IMF'nin aleti haline geldi.⁸⁷

Bunun dışında, savaş sonrası dönemin ilk yıllarında kurulmak istenen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), ancak onlarca yıl geçtikten sonra 1990'larm ortalarında kurulabildi. İşlevi ise zaten zengin ve güçlü olanlar yararına ticareti düzenlemek haline geldi. IMF ve Dünya Bankası politikaları, zayıf ya da rüşvet verilerek satın alınabilen üçüncü Dünya hükümetlerini kolaylıkla zorlayarak, bu ülkelere, düşük ücret ve yüksek kirlenme politikalarını kabul ettirmeyi başardığına göre; aynı politikaların uygulanarak, neden her yerde işçileri, tüketicileri ya da çevreyi savunan tüm hükümetler ve

---

⁸⁷ Klein Naomi -Epstein Barbara, a.g.e., s.63.

kuruluşlar zayıflatılmasın ki?.. Elde edilecek acil, kısa vadeli kâr olsun veya olmasın, geriye yasal olarak geçerli tek kriter olarak sadece kâr olgusunu bırakarak, emek sorunları, çevre bilim sorunları, toplumsal ya da kültürel sorunlar ya da kalkınma sorunları gibi gerekçeler yüzünden, ticareti sınırlandıran herhangi bir çaba neden ortadan kaldırılmasın? Ulusal ya da yerel yasalar (örneğin çevre yasası, sağlık yasası ya da iş yasası) ticareti engelliyorsa, DTÖ, bu konuda hemen karar verir ve önceden tahmin edileceği gibi tamamen şirket yanlısı olan bu karar bağlayıcıdır.

DTÖ, hükümetler ve halklar ilişkilerinde şirket kârını baz almaktadır. Bu üç önemli merkezi küresel kurumla ilgili öykünün tamamı, elbette çok daha uzundur. Ama gelişmeleri anlamak zor değil. Her şeyden önce, ilk olarak, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü yerine, neden bir Uluslararası Varlık Kurumu (International Asset Agency), bir Küresel Yatırım Yardım Kurumu (Global Investment Assistance Agency) ve bir Küresel Ticaret Kurumu (Global Trade Agency) olmasın? Bu üç yeni (sadece reformdan geçirilmiş olarak değil, tamamen yeni) kurum, uluslararası mali değişim, yatırım ve kalkınma, ticaret ve kültürel değişim alanlarında eşitliği, dayanışmayı, farklılığı, özyönetimi ve çevrebilimsel dengeyi sağlamak için çalışacaktır.

Ticaretin ve yatırımın getireceği faydaların orantısız bir şekilde zaten zengin ve daha güçlü olan taraflara değil, faaliyete katılan daha zayıf ve daha yoksul olanların payına da düşmesini sağlamak için çalışacaktır.

Ticari düşüncelere, diğer tüm değerlerin 'üzerinde bir öncelik tanımayacak, ancak ulusal hedeflere, kültürel kimliğe ve adil kalkınmaya öncelik verecektir.

Daha fazla işçi, tüketici, çevre, sağlık, güvenlik ve insan hakları ile hayvanların korunması ve diğer kâr merkezli olmayan çıkarların azaltılmasını ya da ortadan kaldırılmasını tasarlayan yurt içinde herhangi bir yasa, kural ya da düzenleme talep etmeyecek; ancak, bu hedeflere en başarılı bir şekilde ulaşan ülkeleri ödüllendirip bunların artması için çalışacaktır.

Ülkelerin insan sağlığını ya da çevreyi tehdit eden potansiyel risklere karşı tepki göstererek harekete geçmelerini engellemeyecek; sağlık, çevre ve diğer konularla ilgili risklerin tanımının yapılmasına yardım edip, hastalıkların etkilerine karşı kendilerini korumaya çalışan ülkelere yardım edecektir.

Uluslararası sağlık, çevre ve diğer konularla ilgili standartları, "aşağıda uyum sağlamak" diye adlandırılan bir sürece uygun olarak, düşük bir düzeye indirmek yerine, yeni bir "yukarıda eşitleme" ilkesi uyarınca, standartları yükseltmeye çalışacaktır.

Yeni kurumlar, hükümetlerin kazandıkları dolarları, insan hakları, işçi hakları, çevre sorunları ve diğer ticari olmayan amaçlar için kullanma yeteneklerini sınırlandırmayacak; bu gibi sorunları çözmelerini tavsiye edip onlara kolaylıklar sağlayacaktır. Yeni kurumlar, ürünler, ister gaddarca muamele edilen çocukların emeği ile, ister zehirlere maruz kalan işçilerle, isterse de doğal türlerin korunmasına dikkat etmeyen bir anlayışla üretilmiş olsunlar, hangi koşullarda üretildiklerine aldırış etmeden ülkelerin bu temelde malları farklı farklı değerlendirmelerine izin vermeyecek; ancak bu ayrımların yapılmasını kolaylaştıracaktır. Yaşam koşullarını ilerletmek için, başkanlarının politikalarını uygulamaya çalışan bankacı ve bürokratların yerine, en küçük bir hileye bile başvurmaksızın, en çok ezilen kesimlerin katılımını sağlamaya çalışacak olan bu yeni kurumlar, açık, demokratik, şeffaf ve katılımcı olacak; yerel ve yaygın olarak aşağıdan yukarıya doğru örgütlenecek ve demokratik sorumluluğa sahip olacaklardır. Bu yeni kurumlar, kontrol edilemeyen küresel şirketleri, sermayeyi ve pazarları kısıtlayıp, kontrol altına almak için, uluslararası işbirliğini örgütleyip ilerletecek ve böylelikle insanların, yerel topluluklar halinde kendi ekonomik yaşamlarını kontrol etmelerine olanak sağlayacaktır.

Bu yeni kurumlar, ayrıca ihracata yönelik büyüme yararına, içte zorunlu tasarruf yapılmasını değer; iç ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyeceklerdir.

Büyük sanayi ülkelerinin, özel kâr uğruna değer, kamu yararına ekonomik politikalarını; döviz-kambiyo kurlarını ve kısa vadeli sermaye akışlarını kendi aralarında düzenlemelerini destekleyeceklerdir.⁸⁸

Mali kaynakların yönünün, spekülasyondan, yararlı ve sürdürülebilir bir kalkınmaya doğru değişmesini destekleyerek, ulusal ve uluslararası düzenleyici otoriteler tarafından, mali kurumların denetim altına alınmasını gözden geçirip standartlar belirleyeceklerdir.

---

⁸⁸ Aziz Konukman, s. 28.

Yoksul topluluklar ve ülkelerde, çevresel ve toplumsal olarak, uzun vadeli sürdürülebilir bir kalkınmayı temin edecek yatırımların yapılmasını sağlamak amacıyla, fon havuzu oluşturmak ve kısa vadeli olarak istikrar bozucu olan, mali kaynakların sınır ötesine akışını azaltmak için, döviz işlemleri üzerine vergiler koyacaklardır.

İnsani ve çevresel ihtiyaçları karşılamak amacıyla uluslararası kamu yatırım fonları yaratacak ve fonları, uzun vadeli sürdürülebilir yatırım alanlarına kanalize ederek, gerekli küresel talebi sağlayacaklardır.

Ulusal merkez bankaları tarafından genellikle yetersiz bir şekilde yürütülen, parasal düzenlemelerle ilgili fonksiyonları yerine getirmek amacıyla, uluslararası kuruluşlar; örneğin uluslararası olarak koordine edilen, bütün mali şirketlerin konsolide edilmiş bilançolarına dayanarak tespit edilmiş asgari ihtiyat talebini karşılayan bir sistem geliştireceklerdir. Bu yeni kurumlar, zengin ülkelerin fakirleşen ülkelerin borçlarını silmelerini sağlayacak ve aşırı derecede borçlanmış olan ülkelerin borçlarını yeniden düzenleyerek, sürekli olarak ödeme güçlüğü çeken ülkelere yardım edecek bir mekanizma yaratacaktır. Emek, çevre, yatırım ve toplumsal davranış da dahil olmak üzere değişik alanlarda bağlayıcı olan bir Çokuluslu Şirketleri Yönetme Kodu kabul ederek, şirketlerin, yerel, eyalet ve devlet yasalarından kaçmalarını sınırlandırmak ve küresel şirketler üzerinde yurttaş egemenliğinin ve kamu kontrolünün kurulmasına yardımcı olmak amacıyla, düzenleyici kurumlardan yararlanacaklardır.

Ayrıca, IMF, Dünya Bankası ve DTÖ'dan kurtulmanın ve bu yapıların yerine, yukarıda özetlendiği gibi, oldukça farklı üç yeni kurumun getirilmesiyle küreselleşme karşıtı eylemciler, uluslararası ilişkilerin, merkezleşmiş kurumlardan değil de daha çok aşağıdan yukarıya doğru örgütlenen kurumlardan geliştirilmesi gerektiğini savunacaklardır. Bu yüzden, yukarıda sözünü ettiğimiz bütünü kapsayan yeni yapıların; üzerinde yükseldikleri, yurttaşlar, bölgeler, eyaletler, devletler ve devlet grupları düzeyinde temsil edilen bir dizi düzenleme, yapı ve bağlardan güç ve güvenilirlik kazanması gerekecektir. Tartışmaları belirleyip gündemi saptayan, daha çok, halka dayanan bu yapılar, ittifaklar ve kurumlar, daha önce ayrıntılı bir şekilde anlattığımız üç kurum gibi, saydam, katılımcı ve demokratik olmalı ve eşitliğe, dayanışmaya,

farklılıklara, özyönetime, çevrebilimsel sürdürülebilirlik ve dengeye öncelik tanıyan bir talimat ile yönlendirilmelidir.⁸⁹

Bu düşünce bütün ayrıntılarıyla ele alınırsa basittir. Sorun, tek başına uluslararası ilişkiler değil, kapitalist küreselleşmenin uluslararası ilişkileri daha çok güçlü ve zengin olanların yararına değiştirmesidir. Buna karşılık, eylemciler, güçlü ve zengin olanları zayıflatıp, yoksul ve zayıf olanların koşullarını geliştirip güçlendirmek için bu ilişkileri değiştirmek istemektedirler. Küreselleşme karşıtı eylemciler, arzumuzun, kapitalist küreselleşme değil, tüm ulusları kapsayan küresel adalet olduğunu biliyorlar.

Türkiye IMF'ye en fazla borcu olan ülkeler arasında yer alıyor. Somutlaşmayan bir konu, yatırımcıların ülkeye terörist atak korkusu. Türkiye NATO'nun tek Müslüman ülkesi ve ülkede İslami fundamentalizm gittikçe tırmanıyor. Örneğin yabancı turistleri ile ünlü iki İstanbul oteli İslami teröristler tarafından bombalandı. Aynı zamanda teröristler iki sinagog, bankalar ve İngiltere Büyükelçiliğini bombaladı.

Bülent Alırıza, Washington menşeli "Stratejik ve Uluslar Arası Çalışmalar Merkezi" Türkiye projesi müdürü, terörist atakların ve İslami fundamentalizmin, Kürt ayrımcılığının yabancı yatırımcıların ülkeye yatırımlarını etkilediği konusunu çok önemli bulmuyor.⁹⁰

4.2 TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN KRİZ-SONRASI ALTERNATİF UYUM STRATEJİLERİ

Bilindiği gibi 1990'lı yıllar Türkiye ekonomisinin kamu dengelerinde derin bir çöküşün yaşandığı yıllardır. Konsolide bütçe toplam harcamalarının dağılımında 1990'dan, 2000'e değin geçen sürede en önemli artışın borç faiz ödemeleri kaleminde olduğu bilinmektedir. Nitekim kamu kesiminde oluşan iç borç yükü, faiz ödemelerinin hızlı artışı ile kendini 1993 yılından itibaren hissettirmeye başlamıştır. İç borç stoku hızla büyümüş ve 1990Tar boyunca her sene yapılan net yeni iç borçlanma, toplam iç borç stokunun %50'sini aşan bir tempoda sürdürülmüştür. İç borç stokunun milli gelire oranı 2001 sonunda %68'e yükselmiştir İç borç faiz ödemelerinin, gayri safi milli hasılaya

---

⁸⁹ Hayri Kozanoğlu, Küreselleşme Heyulası, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s.1 16-117.

⁹⁰ Goto, Shihoko "Turkey remains tied to IMF loans" <http://www.washtimes.com/upi-breaking/20040811-033118-1156r.htm>

oranı ise 1990'ların başında sadece %2 civarında iken, artan iç borçlanma temposuna koşut olarak 2001'de %22'ye değin yükselmiştir. Artan faiz yükü kamunun gelirlerini rasyonel bir biçimde sosyal devlet ve büyüme amaçlı olarak kullanabilme olanaklarını ortadan kaldırmaktadır. Nitekim iç borç faiz ödemeleri, vergi gelirlerinin 2002 Haziran itibariyle % 120'sini götürmektedir. Oysa 2002 bütçesine ilişkin hedefleri vergi gelirlerinin sadece %74'ünü faiz harcamalarına ayırmayı planlamaktaydı.⁹¹

Diğer yandan, birincil (faiz-dışı bütçe) dengesinde her ne pahasına olursa olsun fazla yaratma kaygısı, doğrudan doğruya diğer harcama kalemlerine yansıtılmış, bu yaklaşımdan en büyük payı da yatırım harcamaları almıştır. İşçilik maliyetleri hariç tutulursa, konsolide bütçe toplam yatırım harcamalarının, 1995'ten bu yana, toplam harcamaların %6'sını aşmadığı görülmektedir. 1985'de bütçe harcamaları içinde %20.7'ye ulaşan bir paya sahip olan yatırım harcamalarının 1990'larda hızla geriletilmiş olması ve 2000'li yıllara girerken Cumhuriyet tarihinin en düşük değerlerine sahip olması çok düşündürücü bir gelişmedir.

Kamu harcamaları içinde faiz harcamalarının payı giderek yükselirken, eğitim ve sağlık harcamalarının payı giderek gerilemektedir. 1990'da eğitim harcamalarına ayrılan pay, toplam harcamaların %18.8'i iken, 2000 başında bu oran %11.2'ye gerilemiş durumdadır. Kamu yatırımlarının iç borç servis yükü karşısında bu şekilde gerilemesi 1990'lı yılların en vahim sonucudur. Oysa, söz konusu yıllarda finansal serbestleştirme süreci altında Türk ekonomisinin yatırım hacminin genişlemesi ve ulusal tasarruf havuzunun doğrudan yatırımlara dönüştürülebilmesinin daha hızlı ve etkin bir biçimde gerçekleşmesi bekleniyordu. Burada bu beklentilerin gerçekleşmesi bir yana, iç borç tuzağına sıkışan kamu sektörünün her sene net yeni iç borçlanmasının üstünde bir iç borç faiz harcama yükü ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu arada devlet iç borçlanma senetlerinin sunduğu faiz arbitrajı, dışa açık sermaye hareketleri altında, olağanüstü bir spekülatif gelir olanağı yaratmıştır. Ortalama olarak %20'ler düzeyinde seyreden ve Mayıs 1995-Mayıs 1996 ve Eylül 1998-Mart 1999 dönemlerinde olduğu gibi net %80'e varan finansal arbitraj, Türkiye'den dış dünyaya net kaynak aktarımına neden olmuştur.

---

⁹¹ Aziz Konukman, a.g.e., ss. 33-35.

4.2.1. 2001 Programının (GEGP'nin) Makroekonomik Hedefleri

Mayıs 2001 tarihli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ve sonrasında taahhüt edilen Niyet Mektupları makroekonomik hedefleri söz konusu borçlanma dinamiğini kırmak için 2003 sonuna değin kamu birincil (faiz dışı) bütçe dengesinde milli gelire oran olarak %6.5 düzeyinde bir fazla yaratmayı öngörmektedir. Türkiye'nin 2002'deki brüt dış borcunun gayri safı milli hasılaya oranı, son Niyet Mektubu'nda yüzde 71.7 olarak planlanmıştır. Niyet Mektubu, dış borçlanma temposunu değiştirmeden korumakta ve programın nihai yılı olan 2004'de dış borç-GSMH oranını yüzde 63.3 ile ancak 2001 düzeyine geri getirmeyi hedefleyebilmektedir.⁹²

Oysa faiz harcamalarının milli gelirin %20'sinden fazlasını götürdüğü bir ortamda sürdürülmesi planlanan kamu kesimi faiz dışı fazla hedefi ancak sağlık, eğitim, ve kamu yatırımlarında olağanüstü kısıntılar sonucu sağlanabilecektir. Sosyal hizmet yatırımlarında planlanan bu türden daralmalar ise bir yandan işgücünün verimini düşürmekte, diğer yandan da ileriki nesillerin refah düzeyini geriletmektedir. Bu saptamalardan hareketle 2000'ler Türkiye'sinde devlet bütçesinin artık sosyal altyapı ve ekonomik büyüme hedeflerinden giderek uzaklaştığını görmekteyiz.

2000'ler Türkiye'sinde devlet, gerek üretici, gerekse yatırımcı niteliğini tümüyle terketmiş durumdadır. Dolayısıyla, 2000'li yıllarda Türkiye kamu maliyesinin karşılaştığı temel ikilem, bir yandan borç servisinin sürdürülmesi, diğer yandan da sosyal hizmet yatırımlarının finanse edilmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. 1990'lı yılların borçlanma temposunun sürdürülemeyeceği ve iç borç yükünün toplumsal maliyetinin çok yüksek olacağı açıktır. Nitekim analitik modelimizin 2000'li yıllara ilişkin projeksiyonu da milli gelirdeki potansiyel kayıpların giderek artacağını vurgulamaktadır.

4.2.2. Makroekonomik Modelin Teknik Sonuçları

Analitik modelimiz aracılığıyla ilk olarak mevcut programın birincil bütçe fazlası hedefi altında GSMH'deki birikimli değişimler simüle edilmiştir. Burada 2004'e değin birincil bütçe fazlası olarak %6.5 hedeflenmiş, ileriki yıllarda da birincil bütçede sadece nötr bir dengenin oluşacağı varsayılmıştır. Kamu faiz dışı harcamalarındaki kısıtlamalar

---

⁹² Oğuz Esen, "Türkiye'de Uygulanan IMF Destekli Yapısal Programlar", Kriz ve IMF Politikaları (içinde), Alkim Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 2-7.

zorunlu olarak doğrudan doğruya sosyal hizmet yatırımlarındaki azalmalara tekabül etmektedir. Model sonuçları 2000-sonrasında mevcut program altında büyüme kayıplarının %10'u aşacağını vurgulamaktadır. Görüldüğü gibi birincil bütçe fazlası hedefi iç borç stokunu ancak büyümeden fedakârlık ederek gerçekleştirebilmektedir. Simülasyon sonuçlarına göre, mevcut program altında borç stokunun milli gelire oranı %32'ye değin indirilebilmekte, ancak özel sermaye yatırımlarında anlamlı bir sıçrama kaydedilmemektedir.⁹³

---

⁹³ Ebru Voyvoda -Erinç Yeldan (2002) "Beyond Crisis Adjustment: Investigation of Fiscal Policy Alternatives in an OLG Model Model Of Endogenous Growth for Turkey", <http://www.bilkent.edu.tr/~veldane/V&Yerc2002I.pdf>

SONUÇ

1950-1970'ler döneminde Latin Amerika veya 1970-1980'lerde Asya'da görüldüğü gibi, bütün başarılı ekonomilerde devlet politikaları önemli bir yer tutmuştur. Militer bir devlet veya güçlü sermaye denetiminin alternatifi uluslararası sermayenin tahakkümü olamaz. Önceliklerin toplumun kolektif mekanizmalarıyla, katılımcı süreçlerle belirlendiği ve denetlendiği bir ekonomide devletin aktif sanayileşme politikaları demokrasi önünde bir engel oluşturmaz. Oysa her krizin ardından ekonomi daha ağır bir uluslararası sermaye kontrolüne girdikçe ve devletin sanayileşme sürecine müdahale etmesinin araç ve kurumları tasfiye oldukça geri dönüşler de zorlaşmaktadır.

IMF Türkiye'de hastalığın tedavisi üstlenmiş, reçetelerini yenileyen "kamil" bir doktor kimliği ile sunuluyor. Suçlu ise sürekli perhizi bozan, ilaçları aksatan, sonra da nedamet getirip yeni bir reçete yazılmasını isteyen Türkiye'dir. Hâlbuki IMF'nin dünyadaki imajı hiç parlak değil, hatta bir kimlik bunalımında olduğu bile söylenebilir.

Özellikle geçtiğimiz yıl Dünya Bankası baş ekonomisti ve başkan yardımcısı iken istifasını veren Joseph Stiglitz'in küreselleşme karşıtlarının kast ederek;

"Göstericiler; IMF sözde yardım edeceği gelişmekte olan ülkeleri dinlemez diyecekler. IMF saman altından su yürütür ve demokratik hesap verme mekanizmalarına itibar etmez diyecekler. IMF'nin ekonomik çözümleri çoğunlukla işleri daha da kötüleştirir, ekonomik yavaşlamaları durgunluğa, durgunluğu depresyona dönüştürür diyecekler. Ve haklılar" şeklindeki sözleri "içeriden" bir eleştiri olması nedeni ile büyük yankı yapmıştı.

IMF'nin bugünkü misyonunun esas itibarı ile 1982 dünya borç krizinden sonra, anapara ve faiz ödemelerini aksatan az gelişmiş ülkelerin borçlarını erteleyebilmelerinin IMF ile bir standby anlaşması yapmaları koşuluna bağlanması ile tanımladığı söylenebilir.

Bu ülkeler IMF'nin "conditionality" denen şartlarını uygulamak, atacakları her adım için Washington'un yeşil ışığını beklemek zorundaydılar. IMF uluslar arası bankaların bir haciz memuru gibi çalıştığı için o günlerde ihracatta rekabet gücünü artıracak hızlı devalüasyonları öneriyordu. Ücretlerin bastırıldığı koşullarda alım gücünün de

düşüklüğü nedeniyle ekonomi yüzünü dışarıya dönecek, ne pahasına olursa olsun kazanılan dövizlerle borç servisleri gerçekleştirilecekti. Bu reçete yoksul ülkelere genellikle, Latin Amerika'da "kayıp yıl" diye adlandırılan, başka coğrafyalarda benzerleri yaşanan, büyümenin durduğu, işsizlik ve yoksulluğun derinleştiği dönemleri getirdi.

IMF kurulurken, sanayileşmiş ülkelerin ihtiyaçları göz önüne alınarak uluslararası parasal sorunlara çözüm getirilmek istenmiştir. Amaç, kısaca belirtmek gerekirse, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticarete ortaya çıkan daralmayı gidermek, bunun için döviz kurlarında istikrar sağlamak, kısıtlayıcı uygulamalara son vermek, çok taraflı ödemeleri yaygınlaştırmak ve dış denkleşmeyi kolaylaştırıcı mekanizmalar geliştirmektir.

Bu amaçlara ulaşılmaya çalışılırken az gelişmiş ülkelerin karşılaşılabileceği sorunlar dikkate alınmamıştır. Bir başka deyişle sanayileşmiş ülkelerin sorunlarına çözümler getirilmesiyle, AGÜ'nün sorunlarının da çözüme kavuşacağı varsayılmıştır. Dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerin lehine olan politika ve uygulamaların az gelişmiş ülkeler lehine de olduğu görüşü egemen olmuştur, az gelişmiş ülkelerin sosyo ekonomik yapılarından kaynaklanan sorunların farklılık gösterebileceğinin göz önüne alınmamasında, o tarihte birçok az gelişmiş ülkenin henüz siyasî bağımsızlığına sahip bulunmamasının da payı vardır.

IMF kuralları, dış dengesizliklerin giderilmesi için kronik açık veya fazla veren ülkelere belirli yükümlülükler getirmiştir. Bu yükümlülükler açık veren ülkelerin devalüasyon, fazla veren ülkelerin ise revalüasyon yapmasını öngörmekteydi.

Az gelişmiş ülkelerin IMF kaynaklarından yararlanabilmesi büyük ölçüde standby düzenlemelerinin uygulanmasına bağlıdır. Bunun için IMF'nin istikrar paketinin uygulanması zorunluluğu vardır. Başka bir deyişle, ödeme sorunları içindeki bir ülke, IMF'den ve uluslararası para piyasasıyla, malî kuruluşlardan finansman sağlamak için IMF'nin yakacağı yeşil ışığı beklemek zorundadır. Bu ışık ise, finansman arayan ülkenin ancak istikrar programını uygulayıp IMF'nin güvenini kazanmasından sonra gerçekleşmektedir.

IMF'nin önerdiği istikrar programındaki önlemler arasında birinci sırayı devalüasyon ya da onunla aynı anlama gelen sürekli ayarlamalarla ulusal paranın dış değerinin düşük düzeyde tutulması almaktadır.

Devalüasyonun, az gelişmiş ekonomi üzerindeki ilk etkisi ise bir enflasyonist şok biçimini almaktadır. Enflasyonist şokun temelinde, devalüasyonun ithalat giderlerini ulusal para cinsinden yükselterek maliyetleri artırması bulunmaktadır. Dolayısıyla devalüasyon, ihracat ve diğer işlemlerden sağlanan döviz gelirlerini ilk elde artırsa bile, bu olgu fiyat artışlarında gerçekleşen sıçramanın etkisiyle sona ermekte döviz darboğazı tekrar belirmektedir. Böylece dış kaynaklara başvurma ihtiyacı da süreklilik kazanmaktadır. Ayrıca devalüasyon, dış borçların ödenmesi için ulusal gelirden ayrılması gereken payı da büyütmektedir.

İstikrar programlarının öngördüğü daraltıcı para ve maliye politikaları ise, az gelişmiş ekonomilerin zaten yetersiz olan üretim temelini daha da küçülmesine yol açmaktadır. Bunun sonucu kıtlıkların belirmesi ve/veya fiyatların yükselmesidir. Faizlerin serbest bırakılması da uzun dönemde üretim temelini daralmasına katkıda bulunmakta ve enflasyonist bir etki yaratabilmektedir.

IMF'nin önerdiği ve desteklediği önlemlerden biri de dış ticaretin serbestleştirilmesi ve yerli sanayinin dış rekabete açılmasıdır. Bu önlemin uygulanması etkinlikten uzak çalışan bazı üretim dallarını daha verimli çalışmaya zorlamada kısmî bir başarı sağlamaktadır. Buna karşılık ithalatın hem büyüklük hem de bileşim bakımından istenmeyen bir doğrultuda değişmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesinin olumsuz sonuçlarıdır.

İthalatta kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılması, ithalat giderlerini tutar olarak artırdığı gibi, toplam ithalat içinde tüketim mallarının payının büyümesine de neden olmaktadır. Bu olgu, IMF'nin amaç ve ilkelerinden olan dış ticarete serbestliğin az gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarıyla çelişebileceğinin göstergesidir.

IMF'nin istikrar programları çerçevesinde geliştirdiği çözümler ise görüldüğü gibi yeni sorunlara kaynaklık edebilmektedir. Gerçekte bu durum IMF Ana Sözleşmesindeki amaçlarla da çelişmektedir.

Bilindiği gibi IMF'nin uluslararası ticareti geliştirerek, üyelerin istihdam ve gelir düzeyini yükseltmek gibi amaçları vardır. Oysa uygulamada bu çok daha iddialı görünen amaçların dikkate alınmadığı, yalnızca ülkelerin dış dengelerinin sağlanmasına yönelindiği gözlenmektedir.

IMF'nin önerdiği ekonomik istikrar paketlerinin son yıllarda yol açtığı güçlükler çeşitli çevrelerde ve hattâ Dünya Bankasında IMF programlarına alternatiflerin geliştirilmesi çabasına hız vermiştir.

KAYNAKLAR

ALPER Cem-M.Tüba Ongun, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme, Evrim Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1988.

ARAT, Kürşat, Türkiye’de Optimum Döviz Kuru Rejimi Secimi ve Döviz Kurlarından Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: 1998–2008, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

BİNAY, Şükrü, Tarihsel Süreçte Uluslararası Para Fonu Türkiye İlişkileri, TCMB Yayını, 2000.

CHOSSUDOVSKEY, Michel; Yoksulluğun Küreselleşmesi, (Çev. Neşenur Domniç), Çiviyazıları, İstanbul 1999.

DOĞAN, Yalçın, IMF Kıskaçında Türkiye (1946–1980), Toplum Yayınevi, Ankara.

EĞİLMEZ, Mahfi, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Türkiye, Creative Yayınları, İstanbul, 1996.

EKZEN, Nazif (1984); “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978–1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım (içinde), Yurt Yayınevi, Ankara.

EROĞLU, Nadir, “Finansal Küreselleşme: Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri”, Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar (içinde), Der: A. Soyak, Om Yayınevi, İstanbul, 2004.

ERTUĞRUL, Cemil, “Türk Tarım Politikası ve Tarımsal Destekleme için Yeni Bir Model, Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı II, Ankara, 1998.

ESEN, Oğuz, "Türkiye'de Uygulanan IMF Destekli Yapısal Programlar", Kriz ve IMF Politikaları (içinde), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002.

GHAL, Dhram, "Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi". Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma (içinde), Eds. R. Prendergast ve F. Stewart, Çev. İ. Esen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

GOTO, Shihoko "Turkey remains tied to IMF loans"
<http://www.washtimes.com/upi-breaking/20040811-033118-1156r.htm>

İYİBOZKURT, Erol; Küreselleşme ve Ekonomimiz, Ezgi Yayınları, Bursa 1999.

KANTARCI, H. B. "Yeni Türk Lirasının Mali Disiplin Bakımından Değerlendirmesi", Finans Politik, Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı: 490, 2005.

KAPİTAL Dergisi, Aralık 1989.

KAZGAN Gülten, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995.

KAZGAN, Gülten; Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

KLEIN Naomi-Epstein Barbara, Küreselleşme, (Çev.Bilal Çölgeçen), Yenihayat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2002.

KONUĞMAN, Aziz; "Projeksiyonları Projesine Uymayan Bir Planın Hikâyesi", Ekonomik Yaklaşım, Cilt 6, Sayı 17-18.

KOZANOĞLU, Hayri, Küreselleşme Heyulası, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.

- ONARAN, Özlem; "Krizlerden Kriz Beğenin: Türkiye ve Güney Kore Usulleri", Bizim İçin Ağılama IMF, (Der. Masis Kürkçügil), Everest Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZTÜRK, Ahmet, "Ekonomik Planlama", Ekonomi El Kitabı (içinde), Okan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- SEZEN, Seriya, Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama, TODAİE Yayınları, 1999.
- SOYAK A, C. Bahçekapılı, "İktisadi Krizler-IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisindeki Yansımaları", İktisat, İşletme ve Finans, Yıl.13, Sayı.144, 1998.
- SOYAK, Alkan, "Ertelenen 9. Kalkınma Planı ve Türkiye'de Planlamanın Geleceği Üzerine Bir Not", Bilim ve Ütopya, Sayı: 136, 2005.
- SOYAK, Alkan, Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi, 2. b, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- SÖNMEZ, Mustafa "Kriz, IMF ve Sermaye Birikiminde Tıkanma", Bizim İçin Ağılama IMF, (Der.Masis Kürkçügil), Everest Yayınları, İstanbul 2002.
- ŞEN, Hüseyin (1999); "The IMF and World Bank Approaches to Macroeconomic Management In Developing Countries", Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, No. 5.
- TCMB Yıllık Rapor 1993, s.401
- TURAN, Gül Ünver, Uluslararası Para Sistemi Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1980.
- UYGUR, Ercan, Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.
- UYSAL, Doğan; IMF Politikaları ve Türkiye, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2004.

VOYVODA Ebru -Erinç Yeldan (2002) "Beyond Crisis Adjustment: Investigation of Fiscal Policy Alternatives in an OLG Model Model Of Endogenous Growth for Turkey", <http://www.bilkent.edu.tr/~veldane/V&Yerc2002I.pdf>.